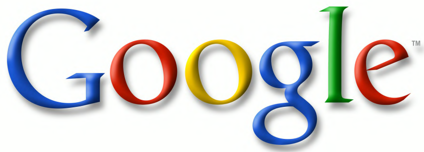

LELAND STANFORD JUNIOR UNIVERSITY
ORGANIZED 1891

LELAND STANFORD JUNIOR UNIVERSITY
ORGANIZED 1891

LELAND STANFORD JUNIOR UNIVERSITY
ORGANIZED 1891

M. MINUCII FELICIS OCTAVIUS

IULII FIRMICI MATERNI

LIBER DE ERRORE PROFANARUM RELIGIONUM

RECENSUIT

ET COMMENTARIO CRITICO INSTRUXIT

CAROLUS HALM

VINDOBONAE
APUD C. GEROLDI FILIUM BIBLIOPOLAM ACADEMIAE
MDCCCLXVII.

TYPIS CAROLI GEROLD FILII.

Praefatio.

Aurei libelli, qui inscribitur Octauius, unum exemplum ad aetatem nostram peruenit, quod exstat in codice Parisino n. 1661, Arnobii septem libris adversus nationes adnexum. inuenitur ille quidem etiam in codice Bruxellensi, sed hunc apographum esse Parisini dudum ab hominibus litteratis intellectum est. editionem autem principem, quae Fausto Sabaeo Brixiano curante Romae a. 1543 prodiit, ex codice Parisino fluxisse ex ipsis eius lectionibus satis apparet: de qua re quoniam dubitatio subnata est, praeter lectiones Parisini scripturas quoque editionis principis in commentarium criticum recipiendas existimauimus, praesertim cum hae ipsae cum lectionibus siue potius emendationibus Fuluii Vrsini, qui secundam editionem Romanam a. 1583 curauit, saepe confusae sint. codicis autem Parisini lectiones in usum nostrum iterum exscripsit Andreas Laubmann, sodalis quondam seminarii philologici Monacensis, qui tanta diligentia in suo negotio uersatus est, ut de nullo iam loco dubitari

possit quid in codice unico scriptum inueniatur. tam diligenti cura eo magis opus esse uidebatur, quo corruptior libellus ad nos perlatus est. multi philologi de eo emendando optime meruerunt, ex quibus praeter ceteros nominandi sunt Fuluius Vrsinus Italus, Jo. Meursius Francogallus, Jo. Dauisius Anglus, Cornelius Valerius Vonck Batauus, Jo. a Wower et Christ. Aug. Heumann Germani. sed quamquam multi loci corrupti priorum ingeniis certo correcti sunt, larga tamen emendandi copia et nobis relicta erat et post nostram amicorumque curam posteris relinquetur. quoniam autem a scripturis, quae in nouissimis libelli exemplaribus circumferuntur, persaepe discessimus, haud abs re uisum est de compluribus locis, quorum lectio adhuc incerta aut falsa uidebatur, in hac praefatione paulo accuratius disputare nostrasque rationes breuibus argumentis confirmare. ad quam rem priusquam adgrediamur, amicis Dombarto et Vsenero, in primis autem Vahlenio maximae gratiae publice agendae sunt, quod, quae ipsi in libello emendauerant, ea promptissimis animis mecum communicare uoluerunt. Vahlenius autem ea re nondum contentus cum in plagulis corrigendis labore sociato, tum in uniuersa libelli recensione iudicio suo nos egregie adiuuit.

Sed ut a loco uexatissimo ordiamur, in corrupta codicis scriptura cap. 5, § 5 '*cum tantum absit ab exploratione diuina humana mediocritas, ut neque quae supra nos caelo suspensa sublata sunt neque quae.. demersa sunt, aut scire sit datum ut scrutare* (i. e. *aut scrutari*) *permissum aut stuprari religiosum*' id quod uulgo ex Jos. Scaligeri coniectura scribitur *aut*

ruspari religiosum, propterea propagare noluimus, quod hoc uerbum obsoletum idem quod praecedens *scrutari* significat. magis arridebat coniectura a Chr. Ad. Klotzio proposita *aut disputare religiosum*, si ullam probabilitatem ex ductuum similitudine haberet: sed rem acu, ni fallimur, tetigit Dombartus, qui in illo *stuprari* nihil aliud quam *suspicari* latere sagaciter perspexit. sic aptissime tres gradus cognitionis humanae per descensum a maiore ad minus proponuntur: scientia, scrutatio, coniectura.

In eiusdem capitis § 7 (p. 8, 1) haec est codicis scriptura: *sidera licet ignis accenderit et caelum licet sua materia suspenderit, licet terram fundauerit pondere.., unde haec religio, unde formido?* in his ad uerba *licet t. fundauerit pondere* sananda uaria a criticis tentata sunt, sed nihil prolatum, quod magnam haberet probabilitatem. Franciscus Oehlerus locum integrum putabat, ex antecedente colo uerba *sua materia* cogitatione repetenda esse statuens. at recte monet Vahlenius, uocabulum *materia* quidem ex altero enuntiato ad alterum facile suppleri posse, non item *sua materia*, quod in altero membro caeli materia, in altero terrae intellegenda sit. quae res cum ita se habeat, eo auctore *licet terram sua* (sc. materia) *fundauerit pondere* scripsimus. Idem uocabulum ex optima Rigaltii emendatione restituimus in his uerbis cap. 28, 7: *nisi quod uos et totos asinos in stabulis cum uestra uel sua Epona consecratis.* cum in codice scriptum sit *cum uestra uel Epona*, facile negotium erat *uel* delere, sed difficile intellectu, qui tale uocabulum nulla causa cogente addi potuerit. nec placet commentum a Boissonadio in Anecdot. Graec. uol. V

p. 6 propositum: *cum uestra Hippona uel Epona;* nam Rigaltium uerum uidisse docet locus consimilis Tertulliani in Apolog. c. 16: *uos tamen non negabitis et iumenta omnia et totos cantherios cum sua Epona coli a uobis.* necessario autem supplemento accepto iam haec est sententia in Minucii loco: nisi quod uos et totos asinos in stabulis cum uestra (i. e. dea quam colere uos non pudet) uel sua Epona (i. e. siue illa potius dea, quae ad asinorum stabula pertinet) consecratis.

Cap. 6, 1 haec leguntur in codice: *Cum igitur aut fortuna certa aut incerta natura sit, quanto uenerabilius ac melius antistites ueritatis maiorum excipere disciplinam, religiones traditas colere* etc. in his uerbis Dombartus uetus uitium sanauit, qui primus intellexit fortunam non potuisse certam nominari. hoc enim epitheton cum omnino alienum est a fortuna instabili, tum contrarium uerbis proxime antecedentibus (p. 9, 5): *adeo aut incerta nobis ueritas occultatur et premitur, aut, quod magis credendum est, uariis et lubricis casibus soluta legibus fortuna dominatur.* quae autem appellatio conuenit solutae legibus fortunae? *caecae,* opinor, ut optime correxit Dombartus. in uerbis autem quae statim sequuntur notandum est lectionem *antistites ueritatis*, quamuis eam sensu carere manifestum sit, in nouissimis Octauii exemplis adhuc circumferri, cuius loco iam Joannes a Wower bene correxit *antistitem ueritatis.* sententia est: quanto melius est maiorum disciplinam excipere quasi principem et obsidem ueritatis. — Paulo post c. 6, 1 uulgo legitur: *Inde adeo per uniuersa imperia.. uidemus singulos sacrorum ritus gentiles habere et deos colere municipes,*

ut Eleusinios Cererem, Phrygas Matrem, Epidaurios Aesculapium, Chaldaeos Belum, Astarten Syros, Dianam Tauricos, Gallos Mercurium, uniuersa Romanos, ubi interpretantur *uniuersa* sc. *sacra*, substantiuo ex uerbis illis longe diiunctis *sacrorum ritus* repetito. cum tamen membrum *deos colere municipes* proxime antecedat, potius exspectares: *uniuersorum* sc. gentilium deos *Romanos colere*, ut est p. 10, 3 *uniuersarum gentium sacra suscipiunt.* aptius tamen uisum est *numina* ante *uniuersa* supplere (nisi malis hoc ordine *uniuersa numina*, quoniam codex *uniuersam* prima manu habet), quod uoc. propter litterarum similitudinem facillime omitti potuit. nec ferendum uidebatur quod deinceps legitur: *sic eorum potestas et auctoritas totius orbis ambitus occupauit*, quo in loco, quod rei ueritas suadebat, *ambitum* correximus; leue uitium in cod. ortum est ex adsimilatione cum terminatione antecedentium substantiuorum *auctoritas totius orbis.*

In uerbis quae exstant c. 7, 4 '*ut Parthos signa repetamus, dirarum inprecationes Crassus et meruit et inrisit*' minus nos mouit insolentia constructionis in duobus illis accusatiuis (cf. Verg. Aen. VII, 606 *Parthosque reposcere signa*) quam temporis praesentis usus, qui intellegere non possimus, quo modo in tali relatione de re tempore Augusti facta Minucius *repetamus* scribere potuerit. quare emendauimus *repeteremus*, ut est in contraria sententia: *ut Trasymenus Romanorum sanguine et maior esset et decolor, spreuit auguria Flaminius.* pariter cap. 30, 3 cum Vrsino scripsimus *merito ei.. a parentibus infantes immolabantur, blanditiis et osculo comprimente uagitum, ne flebilis hostia immolaretur:* quo quidem in loco Minucium unius litterae adiectione

recte dicentem quam unius detractione soloece loquentem facere maluimus, codex enim non *immoletur*, sed *immolaetur* habet.

Cap. 8, 4 hanc lectionem traditam et uulgatam '*templa ut busta despiciunt, deos despuunt, rident sacra, miserentur miseri, si fas est, sacerdotum, honores et purpuras despiciunt ipsi seminudi* etc.' tolerare nequiuimus, sed audacter scripsimus: *miserentur miseri ipsi, si fas est, sacerdotum.* nam nisi pronomen *ipse* adieceris, sententiam imperfectam uideri quiuis intelleget qui uerba illa in sermonem suum uertere uoluerit. nec aliter ea uersa inuenimus; sic enim fere interpretantur: *sie beklagen selbst beklagenswerth, wenn es erlaubt ist, die Priester.* ratio autem emendandi in hoc quidem libello non nimium audax uidebitur; nam, ut iam supra aliquot exemplis demonstrauimus, in codice Parisino complura uocabula ad sententiam necessaria ob similitudinem potissimum litterarum terminationumue librarii neglegentia omissa deprehenduntur. sic iam ab aliis, ut minora omittamus, recte hi loci suppleti sunt c. 5, 1 *utpote cum.. repudiaris alterum, [alterum] comprobaris*; 8, 1 *hanc religionem tam uetustam, [tam] utilem, tam salubrem dissoluere* (pariter necessarium uidetur c. 19, 10 sic emendare: *Cleanthes enim mentem [modo], modo animum, modo aethera, plerumque rationem deum disseruit)*; c. 23, 6 *illic [Vulcanus] Iouis fulmen cum Aeneae armis in incude fabricatur*, quamquam in hoc loco supplementum iam ab Vrsino factum nouissimi editores necessarium esse nescio qua caecitate intellegere noluerunt; c. 38, 1 *ne quis [nos] existimet aut daemoniis.. cedere aut nostrae religionis pudere*, ubi adiectio pronominis iam propter uerbum *pudere* pror-

sus necessaria uidebatur. similiter ipsi scripsimus c. 31, 8: *sic nos denique non notaculo corporis.. dinoscimus, sic [nos] mutuo amore diligimus.., sic nos fratres uocamus.* eadem est causa loci c. 40, 2 *itaque.. et de prouidentia fateor et [de] Deo cedo et de sectae iam nostrae sinceritate consentio*, quem Vrsinus addito *de* secundo loco optime emendauit hac sententia: quod Deum (unicum) attinet cedo, i. e. ueram esse uestram sententiam ac religionem adgnosco. c. 24, 2 codex mance sic habet: *quorum ritus si percenseas, ridenda quam multa etiam miseranda sunt.* hic uulgo ex Gelenii emendatione legitur: *ridenda quam multa, multa etiam miseranda sunt;* nobis tamen fortius uisum est ipsum illud *quam multa* cum Heumanno repetere. Cap. 11, 7 scripturam codicis non integram '*uellem tamen sciscitari, utrumne cum corporibus et corporibus quibus, ipsisne an innouatis resurgatur*' Dauisius sic suppleuit ut scriberet: *utrumne sine corpore an cum corporibus* etc. nobis tamen praestare uisum est locum ita redintegrare: *utrumne cum corporibus an sine corporibus, et corporibus quibus,* quia sic lacunae origo facilius intellegitur. nec integer est, ut iam alii uiderunt, locus qui paulo post (§ 8) legitur '*quis unus ullus ab inferis uel Protesilai sorte remeauit, horarum saltem permisso commeatu*', quia *horarum* per se ipsum id significare non potest, quod sententia requirit '*horarum aliquot commeatu*'. Verba quae codex c. 18, 8 habet '*hic* (deus) *non uideri potest, uisu clarior est, nec conprendi potest nec aestimari, sensibus maior est*' ex Cypriani libro de idolorum uanitate c. 5, 5, qui Minucii locum ad uerbum exscripsit (*hic nec uideri potest, uisu clarior est, nec comprehendi, tactu purior*

est, nec aestimari, sensu maior est) supplenda. esse dudum Canterus et Vrsinus perspexerunt, quamquam recentissimi editores locupleti Cypriani testimonio non magis quam sano criticorum iudicio fidem habebant: illud tamen dubitandum uidetur, rectene locus sic suppletus sit: *nec conprendi potest*, *tactu purior est*, cum orationis concinnitas hoc potius flagitare uideatur, ut uerbum *potest*, quo caret Cyprianus, adiectione necessaria recepta deleatur, siue illud ex *purior est* utcumque deprauatum siue ex mera interpolatione adiectum est. — In eiusdem capitis § 4 aegre credas Minucium scripsisse: *ita in hac mundi domo cum caelum terramque perspicias prouidentiam*, *ordinem*, *legem*, *crede esse uniuersitatis dominum* etc. nam nec placent accusatiui *prouidentiam ordinem legem* ad plane diuersos *caelum terramque* adiecti, nec locutio ipsa *cum caelum terramque perspicias*, quoniam uerbum perspiciendi tale est, quod de re sub sensus cadente non usurpatur. nimium tamen temerarium uidetur uerba *caelum terramque* cum Lindnero ut glossema exterminare, quamquam illud quidem recte intellexit uerbum *perspicias* ad solos accusatiuos *prouidentiam ordinem legem* pertinere. uerisimilius est, id quod Vahlenio in mentem uenit, participium *lustrans* uel *perlustrans* post *terramque* intercidisse, quare lacunae signum posuimus; cf. c. 17, 4 *cum oculos in caelum sustuleris et quae sunt infra circaque lustraueris.* Non minus probabile uidetur, quod idem monuit, c. 13, 3 in illis uerbis '*hoc fonte defluxit Arcesilae et multo post Carneadis et Academicorum plurimorum in summis quaestionibus tuta dubitatio*' nomen *Pyrronis* desiderari, ut ex responso Octauii p. 54, 16, quo loco haec ipsa uerba respiciun-

tur, satis certo apparet. Eodem auctore item in loco aperte corrupto c. 34, 4: '*loquitur Plato: partes orbis nunc inundare (inundari?) dicit, nunc alternis uicibus ardescere*' signum lacunae posuimus, cum probabilius uideatur *similiter* uel *idem* ante *loquitur* intercidisse quam locum resecando aut transmutando emendandum esse. Praeclare idem de scriptura loci c. 23, 11 meruit, cum in his uerbis '*deus enim ligneus.. suspenditur, caeditur, dolatur, runcinatur: et deus aereus uel argenteus de immundo uasculo.. conflatur, tunditur malleis et in incudibus figuratur: et lapideus caeditur, scalpitur et ab impurato homine leuigatur*' in tertio quoque membro *lapideus deus* scribendum esse uidit; facile enim apparet, quanto opere loci sarcasmus nomine dei ter repetito augeatur. Cap. 30, 4 illud quidem constat Minucium non scripsisse: *Romanis* (ritus fuit) *Graecum et Graecam, Gallum et Gallam sacrificii uiuentes obruere*, sed quid restituendum sit ualde dubitatur. nobis quidem, cum nulla ex uariis emendationibus, quae propositae sunt, magnam ueritatis speciem prae se ferre uideretur, satius uisum est parua adiectione facta locum sic uulgare: *sacrificii loco uiuentes obruere*. Cap. 33, 3 haec est lectio uulgata: *nam et ipsi* (Iudaei) *deum nostrum, idem enim omnium deus est, quamdiu eum caste, innoxie religioseque coluerunt, quamdiu praeceptis salubribus obtemperauerunt, de paucis innumeri facti* etc. in his uerba *nam et ipsi* etc. sana esse aegre credas; haec enim structura '*nam et ipsi deum nostrum.. quamdiu eum.. coluerunt*' impeditissima est et fere intolerabilis; quidni enim Minucius potius plane sic scriberet: *nam quamdiu deum nostrum caste coluerunt*? quo accedit quod

illud *et ipsi* in hac quidem orationis conformatione non habet quo apte referatur. at Minucium sic non scripsisse testis est ipse codex Parisinus, qui non habet '*quamdiu eum*', sed '*quamdiu enim eum.. caste coluerunt*'. hinc efficitur ab his uerbis nouam sententiam ordiri, ad priora autem '*nam et ipsi deum nostrum*' uerbum, quo enuntiatum absoluatur, desiderari: quod quale fuerit certo diuinari non potest, sed scripsimus '*nam et ipsi deum nostrum.. experti sunt*', ut locus saltem commode legi et recte intellegi posset. tali supplemento adhibito iam illud *et ipsi* suo loco positum uidetur: et ipsi deum experti sunt, ut omnes qui eum religiose coluerunt nec ab eius disciplina defecerunt. cum autem tot indiciis manifestis comprobatum esse uideatur in compluribus nostri libelli locis unum pluraue uocabula librariorum neglegentia praetermissa esse, iam nemo mirabitur, quod nos quoque ad illos infinitiuos, qui p. 8, 9 sqq. (c. 5 § 9) quasi in aëre pendentes leguntur, uerbum a quo suspensi sint cum Heumanno desiderare.

Cap. 14, 1 emendationem palmarem G. F. S. Stieberi Onoldini ex programmate obliuione obruto in lucem protraximus; is enim acutissime intellexit ineptam lectionem PISTORUM ortam esse ex genuina XPISTŌRUM, i. e. *christianorum*. hunc libellum, quamquam eius titulus in editionibus Bernh. Luebkerti et Eduardi de Muralto indicatur, nullus eorum, qui Octauium ediderunt, uidetur uidisse, non magis quam J. C. Bremeri epistolam criticam super aliquot Minucii locis (Quedlinburgi 1780. 4°), quam ne nobis quidem, quamquam in uiginti fere bibliothecis publicis quaesiuimus, inuenire contigit.

CORPUS
SCRIPTORUM ECCLESIASTICORUM
LATINORUM

EDITUM CONSILIO ET IMPENSIS

ACADEMIAE LITTERARUM CAESAREAE

VINDOBONENSIS

VOL. II.

M. MINUCII FELICIS OCTAVIUS ET IULII FIRMICI MATERNI
LIB. DE ERRORE PROFANARUM RELIGIONUM
EX RECENSIONE C. HALMII

VINDOBONAE

APUD C. GEROLDI FILIUM BIBLIOPOLAM ACADEMIAE

MDCCCLXVII.

Non minus obscurus fuerat locus c. 16, 1: *nec dissimulabo principio ita Natalis mei errantem, uagam, lubricam nutasse sententiam, ut sit nobis ambigendum, utrum tua eruditio turbata sit an uacillauerit per errorem.* ut par erat, complures critici in illo *tua eruditio* offensi sunt; nam nec *tua* hic locum habet nec *eruditio* aptum uidetur subiectum praedicatorum *turbata sit* et *uacillauerit.* sed quod maius est, ut acute monuit Vahlenius, contrarium eius quod sequitur *an uacillauerit per errorem* desideratur. hac re perspecta non minus sagaciter excogitauit locum sic emendandum esse: *utrum uersutia turbata sit* (scil. eius sententia) *an uacillauerit per errorem.* iam apparet cur deinde § 2 Octauius illud inferat: *sed in Natali meo uersutiam nolo, non credo: procul est ab eius simplicitate subtilis urbanitas.* quam scripturam in his uerbis codex habet '*ab eius subtilitate simplicitate s. u.*', in ea lectionem et ueram et corruptam uno loco coniunctam esse iam uetus ille Gelenius recte docuerat; tamen nuper J. Kayserus ex coniectura nescio cuius pessime edidit '*procul est ab eius subtilitate simplici tam subtilis urbanitas*': tam difficile uidetur uel certissima quibusdam persuadere. In eiusdem capitis § 3 (p. 20, 8), ubi in his '*ut qui rectam uiam nescit, ubi, ut fit, in plures una diffinditur, quia uiam nescit, haeret anxius nec singulas audet eligere nec uniuersas probare*' aliis praeeuntibus uerba *quia uiam nescit* obelo notauimus, fere paenitet Vahlenii emendationem '*quam uiam ineat haeret anxius*' non recepisse; nam perspicuum est facile fieri potuisse ut librarius aliquis, cum simile recurreret, ad idem uerbum, quod modo scripserat, aberraret. similis est causa duorum

locorum Firmici Materni, c. 12 § 8, ubi codex plane inepte habet: *ab Apolline ex Marsyae casibus crudelium tormentorum casibus discat*, nec multo melius c. 3, 3: *mortem ipsius* (Attidis) *dicunt, quod semina collecta conduntur, uitam rursus, quod iacta semina annuis uicibus reconduntur.*

Cap. 18, 6 in his uerbis '*omitto Persas de equorum hinnitu augurantes principatum, et Thebanorum permortuam fabulam transeo*' emendatio Meursii et Rigaltii, quam nos quoque secuti sumus '*Thebanorum par, mortuam fabulam*' ab omnibus fere recepta est, petita illa ex Cypriani libro de idol. uanit. 5, 2, qui antecedentem quoque sententiam fere ad uerbum repetiit. nunc tamen me monet Vahlenius, uetustissimum codicem Veronensem nunc deperditum in loco Cypriani non habere lectionem '*Thebanorum germanitas rupta*' sed '*Thebanorum fratrum german. rupta*', unde Vahlenius ipse haud improbabiliter coniecit locum Minucii sic potius corrigendum uideri: *Thebanorum fratrum intermortuam fabulam.* Nec eam lectionem idem codex Veronensis in Cypr. l. c. 2, 2 quae in editionibus exstat habet '*Alexander Magnus insigni uolumine ad matrem suam scribit*', sed '*Alexander magnus Macedo* etc.' qua scriptura iam locus Minucii c. 21, 3 (p. 29, 18) glossematis suspicione liberatur et ibi quoque lectio *Alexander ille magnus Macedo* reducenda est.

Cap. 19, 9 haec leguntur in codice: *Aristoteles uariat et adsignat tamen unam potestatem: nam interim mentem, mundum interim deum dicit, interim mundo deum praeficit. Aristoles* [pro *Aristoteles* an pro *Heraclides?*] *ponticus uariat alias mundo alias*

menti diuinae tribuens principatum. Heraclides ponticus quoque deo diuinam mentem quamuis uarie adscribit. Theophrastus et Zenon et Chrysippus et Cleanthes sunt et ipsi multiformes, sed ad unitatem prouidentiae omnes reuoluuntur. hunc locum graue uitium traxisse cuiuis intuenti primo aspectu facile apparebit, sed illud comma '*aristoles ponticus — — tribuens principatum*' non, ut plerisque cum Heraldo et Meursio uisum est, uelut glossema expellendum, sed suo loco motum esse nostra demum aetate C. Roeren in Minucianis Coloniae a. 1859 editis recte perspexit. hoc apparet ex Ciceronis loco quem Minucius expressit, de deorum nat. I, § 35: *Nec uero Theophrasti inconstantia ferenda est: modo enim menti diuinum tribuit principatum, modo caelo, tum autem signis sideribusque caelestibus.* disputationem autem Minucii in lectione uulgari non integram esse uel hinc intellegi poterat, quod post illa uerba '*Theophrastus et Zenon et Chrysippus et Cleanthes sunt et ipsi multiformes*' trium posteriorum philosophorum sententiae de deo nominatim adferuntur, Theophrasti solius praetermittitur, ut quasi inhonoratus dimissus esse uideatur. illud quoque in uulgata lectione offensionem habet, quod Theophrastus cum Stoicis, de quibus Cicero l. c. inde a § 36 proprie agit, ut eiusdem sectae philosophus uno tenore coniungitur. nec tamen C. Roeren loci emendationem consummasse putandus est, cum sic eum scribendum esse proposuit: *Theophrastus uariat, alias mundo, alias menti diuinae tribuens principatum et Zenon* etc. sed rectius Vahlenius intellexit orationem sic potius continuandam esse: *Theophrastus etiam* (pro *et*) *uariat.. tribuens principa-*

tum. Zenon et Chrysippus etc. deprauationem autem loci hinc ortam esse probabile uidetur, quod cum quae de Theophrasto scripta erant, intercidissent, ex margine suppleta et in alienum locum nomine philosophi *(aristoles ponticus)* ex uicinia addito inlata sunt.

Quod c. 20, 3 in codice scriptum est: *ut temere crediderint etiam alia (talia* recte Vonckius) *monstruosa mira miracula, Scyllam multiplicem, Chimaeram multiformem* etc., iam primus editor Sabaeus recte intellexit *mira* (ante *miracula*) ex mera dittographia ortum esse, cuius simile est uitium cap. 36, 5 in hac codicis lectione: *aues sine patrimonio uiuunt et in diem pascua pascuntur*, quo in loco Vrsinus uidit illud *pascua* non corrigendum sed resecandum esse. eodem uitio laborantem locum Firmici Materni (cap. 28, 11: *hinc seueritas poenae, hinc animaduersionis metu metuenda sententia*) ipsi correximus molesto illo *metu* sublato.

Disputatio, quae a Minucio cap. 21—23 instituitur, magna laborat confusione, sed haec non auctori ipsi imputanda, sed inde orta est, quod in codice archetypo duas schedas inter se transpositas esse apparet. hoc optime perspexit J. G. Lindnerus (cf. eius excursum III, p. 317 sq. ed. 2), sed nemo sanum eius iudicium secutus est praeter Russwurmium in interpretatione germanica Octauii, quae Hamburgi a. 1824 prodiit. Minucius probat illos, qui dii putentur, homines fuisse et post mortem consecratos esse. *Lege,* inquit (p. 29, 9), *historicorum scripta uel scripta sapientium: eadem mecum recognosces.* iam primum adfert philosophorum testimonia (p. 29, 13—21), deinde, ut ordo est in cod. Parisino, subito transit ad sacra et mysteria (p. 31, 10 sqq.): *considera denique* [quasi

iam multa antecesserint] *sacra ipsa et ipsa mysteria,* tum loquitur de forma et habitu deorum, denique (p. 32, 22 sqq.) de commentis poetarum, quae pars concluditur his uerbis: *his atque huiusmodi figmentis.. corrumpuntur ingenia puerorum et.. adolescunt et in isdem opinionibus miseri consenescunt, cum sit ueritas obuia sed requirentibus* (p. 33, 18 sqq.). iam ex uulgari ordine Minucius sic perrexisse fertur (p. 29, 21): *Saturnum enim principem huius generis et examinis omnes scriptores uetustatis Graeci Romanique hominem prodiderunt.* haec inter se non cohaerere cuiuis accuratius intuenti non potest non manifestum esse; nunc enim demum sequitur altera illa pars disputationis cap. 21 inceptae, i. e. testimonia historicorum de diis hominibus. legimus ibi (p. 29, 18): *Alexander.. insigni uolumine ad matrem suam scripsit, metu suae potestatis proditum sibi de diis hominibus a sacerdote secretum: illic Vulcanum facit omnium principem et postea Iouis gentem.* quis non uidet cum his uerbis continuanda esse quae de Saturno (p. 29, 21; ex uulgari ordine c. 22, 9) traduntur: *Saturnum enim principem huius generis et examinis omnes scriptores.. prodiderunt.* quodsi haec uerba et quae sequuntur (usque ad p. 31, 7) cum Lindnero transposueris, omnia optime inter se cohaerent recteque procedunt: iam enim deorum humanitas comprobatur primum ex scriptis sapientium et historicorum (p. 29, 9 — p. 30, 16) et ex ipsorum, qui dii putantur natiuitate (p. 30, 17 — p. 31, 7), deinde ex mortis indiciis, quae sacris ipsis et mysteriis prodantur (p. 31, 10 sqq.), tum ex formae et habitus dedecore (p. 32, 5 sqq.), denique ex com-

mentis poetarum, qui deos humana facientes et patientes fingant (p. 32, 22 sqq.). nunc demum oratio in codice ad uerum ordinem redit in illis uerbis (p. 33, 22): *quis ergo dubitat hominum* [sic correximus eius loco quod cod. habet *horum*] *imagines consecratas uulgus orare et publice colere* etc. a quibus noua pars disputationis, idolorum irrisio, orditur. ut autem prima partium, quas modo enumerauimus, sententia generali concluditur (p. 31, 6 *unde manifestum est homines illos fuisse* etc.), sic extrema quoque illis uerbis p. 33, 18: *his atque huiusmodi figmentis.. corrumpuntur ingenia puerorum* etc. sed relinquitur magna difficultas; uerba enim corrupta, quae p. 31, 7 leguntur '*et despicis Isidis — Osiris tumulum*' non quadrant, siue uerborum ordinem sequare in codice traditum siue rectius a Lindnero constitutum. putaueram aliquando ante haec uerba nonnulla intercidisse, sed uerius uidetur quod Vahlenius de loco ad me rescripsit: 'Cum manifestum uideatur a uerbis *Considera denique sacra* (p. 31, 10) nouam disputationis partem initium capere, ut illis quae antecedunt '*unde manifestum est homines illos fuisse*' etc. (p. 31, 6) prior concluditur, fere apparet inter hanc prioris conclusionem et exordium sequentis nihil in medio interponi potuisse. quod autem Minucius inde a cap. 21 ex sapientium et historicorum probauerat, deos qui putarentur homines fuisse, idem iam ex mysteriis deorum (non solius Isidis) demonstrat. idem est argumentationis cursus apud Lactantium, cui Minucii libellum ob oculos uersatum esse facile intellegitur, in Diu. Inst. I, c. 17: *Clarum est igitur homines fuisse illos, qui dii*

putantur, et eorum memoriam post mortem esse consecratam...' Consideremus, si placet, aerumnas infelicium deorum. Isis filium perdidit etc. quodsi tibi persuaseris, uerba illa, quae de Iside apud Minucium leguntur, alienum locum occupasse, haud scio an probabilior ratio uerbi *despicis* manifesto corrupti emendandi inueniri possit. mihi quidem illud colon post uerba *haec tamen.. Romana sunt* p. 31, 18 collocandum et totus locus sic scribendus esse uidetur: *haec tamen, Aegyptia quondam, nunc et sacra Romana sunt, et desipias Isidis ad hirundinem, sistrum et ad sparsis membris inanem tui Serapidis siue Osiris tumulum:* quae sic interpretor: '*Diese einst ägyptischen sacra sind jetzt auch in Rom eingebürgert, und du magst den tollen Unfug treiben bei der Schwalbe, der Klapper der Isis und bei dem leeren Grabe deines Serapis*' etc. de uocabulo autem *desipere* cf. p. 35, 10 *in ista desipere*, et de sarcasmo in illo *tui Serapidis* p. 4, 23'.

Cap. 23, 12 haec leguntur in exemplis nouissimis: *et deus aereus* (Kayserus *aureus*) *uel argenteus de immundo uasculo, ut saepius factum, Aegyptio regi conflatur, tunditur, malleis et incudibus figuratur.* haec ita narrantur, quasi Amasis qui significatur (cf. Herodot. II, 172) operarius fuerit et ipse deum in incude fabricatus sit. sed rectius de loco Gatakerus iudicauit, qui cum uidisset uerba *ut saepius factum. Aegyptio regi* inter se cohaerere, eius loco quod est *saepius* aut *legimus* aut *scimus* scribendum esse proposuit. propius tamen ad scripturam traditam accedit coniectura a Vonckio in lectt. Latt. p. 56 proposita *ut accepimus factum A. regi.* hac recepta totus

locus uerbis rectius distinctis sic scribendus esse uidebatur: *et deus aereus uel argenteus de immundo uaculo, ut accepimus factum Aegyptio regi, conflatur, tunditur malleis et in incudibus figuratur.* de datiuo autem Graeco *factum Aegyptio regi* cf. c. 19, 6 *Anaxagorae.. dicitur*, c. 23, 4 *Iouem narrat Briareo liberatum*, c. 25, 6 *Romanis inpiatum est.*

Cap. 25, 3 *mox* (ciuitas Romana) *alienas uirgines.. sine more rapuit, uiolauit, inlusit, et cum earum parentibus, id est cum soceris suis bellum miscuit, propinquum sanguinem fudit. quid inreligiosius, quid audacius, quid ipsa sceleris confidentia tutius?* in his uerbis *tutius* tolerare nequiuimus; nam corruptum esse uocabulum ex ipsis uersionibus huius extremi coli facile intellegitur; alius enim sic interpretatur: *was war schirmender als gerade der Trotz des Frevels?* alius autem: *was ist sicherer als die Dreistigkeit des Frevels?* illud quidem certum uidetur ablatiuum *ipsa sceleris confidentia* non a comparatiuo pendere, sed idem ualere quod *propter (per) ipsam scel. confidentiam*: sed incertius quid lateat in illo *tutius*. recepimus emendationem Dombarti *turpius*, sed haud scio an praeferendum sit *taetrius*, quod nobis in mentem uenit. Non minus incerta est loci perdifficilis qui paulo post (§ 7) legitur scriptura: *neque enim potuerunt* (Romani) *in ipsis bellis deos adiutores habere, aduersus quos arma rapuerunt (rapuerant?) et quos postulauerant, detriumphatos colere coeperunt.* lectio a nobis recepta, quamquam eam ueram esse praestare nolumus, saltem sententiae accommodata uidebitur: *set quos prostrauerant, detriumphatos colere coeperunt.* Paulo post § 10 (p. 36, 25) haec est codicis scrip-

tura: *nisi forte apud istos maior castitas uirginum aut religio sanctior sacerdotum, cum paene in pluribus uirginibus e t quae inconsultius se uiris miscuissent.. sit incestum uindicatum.* hic particulam *et* ineptam esse dudum intellectum est, sed ei quod uulgo ex Vrsini coniectura circumfertur '*ut quae*' Vahlenii emendationem '*set quae*' praeferre non dubitauimus. Similis est causa loci c. 37, 9, qui sic uulgari solet: *rex es? et tam times quam timeris*, neglecta uerissima Rigaltii emendatione '*rex es? sed tam times*', quam necessariam esse sententia contraria euincitur: *diues es? sed fortunae male creditur.* nunc accessit codicis ipsius testimonium, in quo illud *es ét* secunda manu correctum est, cum prima habeat *esset*, id est *es set.*

C. 28, 7. *item boum capita et capita ueruecum et immolatis et colitis, de capro etiam et homine mixtos deos et leonum et canum uultus deos dedicatis.* Minucium dicere non potuisse ethnicos leonum et canum uultus ut deos dedicasse iam Gelenius uidit, sed eius loco quod ille correxit *uultu* praestare uisum est *uultibus* emendare, i. e. deos dedicatis qui leonum aut canum uultus prae se ferunt; cf. Tertull. Apol. c. 16: *sed illi debuerant adorare statim biforme numen, quia et canino et leonino capite commistos.. deos receperunt.* Contrarium uitium codex habet p. 23, 2, ubi scriptura *sensibus* iam in ed. principe in *sensus* correcta est. haesit idem uitium adhuc in exemplis uulgatis c. 27, 1, ubi codicis scriptura '*dum inspirantur* (sc. daemones) *interim uatibus*' hanc sententiam habere existimatur: 'dum a daemonibus uates inspirantur', quasi ullum exem-

plum uerbi medii aut deponentis *inspirare* adhuc inuentum sit. Heumannus recte, ni fallimur, *inspirant* correxit, sed dubites utrum cum eo *inspirant uatibus* an cum Dombarto *inspirant uates* scribendum sit. hoc praetulimus, quoniam Cyprianus l. c. 4, 3 uerba Minucii sic expressit: *hi afflatu suo uatum pectora inspirant.* exempla uerbi inspirandi cum datiuo iuncti admodum rara sunt, sed non adferuntur nisi talia, in quibus *inspirare* sensu proprio dictum est, ut in Quintil. instt. oratt. X, 3, 24: *inspirantes ramis arborum aurae uolucrumque cantus.*

C. 33, 1 Octauius demonstrat deum omnia scire omniumque rerum curam agere, in qua disputatione exempla uulgata hoc habent: *reges tantum regni sui per officia ministrorum uniuersa nouere: deo indiciis opus non est: non solum in oculis eius, sed et in sinu uiuimus.* in his uerba: '*reges .. nouere*' non uno nomine uitiosa esse apparet; primum enim *tantum*, quae est infelix emendatio lectionis deprauatae *tamen*, sententiae non conuenit; nam non illud quaeritur, uniuersumne regni sui statum solum an singularum quoque partium reges nouerint, sed hoc unum dicendum erat regibus ad regni sui partes noscendas alieno ministerio opus esse. sed ut *tantum* ulla ratione per sententiam ferri possit, certe a uocabulo *uniuersa*, ad quod solum pertineret, tanto interuallo non poterat disiungi. deinde locutio ipsa *regni — uniuersa nosse* uix latina est, saltem alias Minucius aptius dicere solet. sed non opus erat in his uerbis nouam emendandi uiam quaerere, cum iam dudum Meursius quid sententia flagitaret optime perspexisset: *reges statum regni sui per officia*

ministrorum diuersa nouere (immo *nouerunt*, ut est in cod.). totus locus corruptus est, cum scriptura *regestatū* leui uitio abisset in *regestam̄*. in iis autem quae sequuntur codicis uestigia propius secuti scripsimus: *deo indiciis opus non est: non enim solum in oculis eius sed in sinu uiuimus;* Parisinus enim sic habet: *non in solum oculis eius sed in in* (alterum *in* erasum est) *sinu uiuimus.*

Initium capitis 34 difficillimum nobis non magis contigit ut emendaremus quam res feliciter prioribus cesserat; sed in uerbis non minus obscuris, quae paulo post sequuntur '*quis ignorat omnia quae orta sunt occidere, quae facta sunt interire? caelum quoque cum omnibus quae caelo continentur ita ut coepisse desinere fontium dulcis aqua maria nutrire in uim ignis abiturum Stoicis constans opinio est*' praesto erat acutissima Dombarti coniectura: *caelum quoque cum o. quae c. continentur, ita ut coepit, si desierit fontium dulcis aqua maria nutrire, in uim ignis abiturum* (sc. *esse*) *Stoicis constans opinio est:* in qua emendatione si non omnia uerba praestari possunt, multo saltem probabilior uidebitur quam commenta ab aliis adhuc excogitata. ob oculos autem habuit Minucius hunc Ciceronis de deor. nat. locum II, § 118: *ex quo euenturum nostri* (Stoici) *putant.. ut ad extremum omnis mundus ignesceret, cum umore consumpto neque terra ali posset neque remearet aer, cuius ortus aqua omni exhausta esse non posset.*

Cap. 38, 2 gratia habenda est A. Laubmanni diligentiae, qui primus uidit ineptam lectionem '*auram boni floris naribus ducere, non occipitio capillisue solemus haurire*' in codice non esse genuinam, sed se-

cunda manu inlatam; prima manus leue uitium *auram bona* (i. e. *bonā*) *floris* habet. Paulo post § 4 in codicis scriptura leuiter deprauata '*quieti* (*qui et* cod.), *modesti, dei nostri liberalitate securi spem futurae felicitatis fide praesentis eius maiestatis animamur*' non dubitauimus acutam Vahlenii emendationem '*spem.. animamus*' Dauisianae '*in spem.. animamur*' praeferre. quid autem illi cogitauerint, qui locum sic euulgare non dubitauerunt '*qui et modesti.. spem futurae felicitatis.. animamur*', nos nescire ingenue fatemur. et tamen ad sententiam sanandam non opus erat nisi unius litterae adiectione et alterius transmutatione, cuius quidem exemplum simile habetur in eiusdem capitis § 6, ubi codex *inuidemur* pro *inuidemus* habet.

Peculiare codicis uitium notandum est in cap. 40, 1, ubi nescio quo casu aut librarii neglegentia illa uerba '*eadem tranquillitate qua uiuimus*', quae iam in cap. 38, 4 occurrunt, repetita sunt. in manifesta uitii causa iam Vrsinus ea ex alieno loco expulerat, sed Fr. Oehlerus reliquis editoribus, qui fere omnes Vrsinum secuti sunt, sapientior sibi uisus coniectura qua haud scio an nulla ineptior excogitari potuerit '*ea de tranquillitate quam uidimus*' locum sollicitauit sententiamque suam Kaysero probauit.

Paulo post c. 40, 1 leuissimo codicis uitio tota loci sententia obscurata erat in his uerbis: *Caecilius erupit: Ego Octauio meo plurimum quantum, sed et mihi gratulor nec expecto sententiam. uicimus et ita † ut improbe usurpo uictoriam. nam ut ille mei uictor est, ita ego triumphator erroris.* longum est referre quid priores excogitauerint, ut mendum in illo '*ut improbe*' auferrent: non uiderunt *ut* ex *uel* ortum esse, qua

particula restituta hanc aptissimam nacti sumus sententiam: si uel improbus (i. e. impudens) uidear, mihi quoque uictoriam adscribo. res autem notissima est, *uel* duabus litteris cum uirgula per *l* ita in codicibus scribi solere, ut saepe uix ab *ut* distingui possit. Non ita facile nobis res cessit in eiusdem capitis § 2 in his uerbis: *de quibus crastino, quod iam sol occasui decliuis est, ut de toto congruentius promptius requiremus:* in quibus illud quidem intellexeramus uerba *ut de toto congruentius* sensu carere, sed probabilis emendatio in mentem non uenerat. eam nobis Vahlenius suggessit, qui egregie emendauit: *ut de toto congruentes promptius requiremus*, ut haec sit sententia: de his, quae ad perfectam institutionem necessaria sunt, crastino facilius et expeditius requiremus, ut qui de toto, h. e. de ueritate religionis christianae inter nos consentiamus. iuuat adscribere, quemadmodum interpretes in uerbis corruptis utcumque intellegendis se torserint; unus enim ea sic uertit: *diese sollen, so wie das Ganze (!), für den morgenden Tag der Gegenstand einer angemesseneren (!) und geschickteren (!) Untersuchung sein;* alter autem: *darüber wollen wir morgen, so wie über das Ganze (!), übereinstimmendere und genauere (!) Untersuchung anstellen;* nouissimus denique interpres: *dies möge indess für morgen aufgespart bleiben, damit wir es seinem ganzen Inhalt nach (!) und mit frischen Kräften (!) untersuchen können.* miratus esset utique Minucius, si sic se interpretantes audisset. Denique breuiter monemus, nos in compluribus locis uulgarem interpungendi rationem mutasse, qua re recto cuiusque loci intellectui haud male nobis uidemur consu-

luisse, sed p. 12, 17 operarum errore comma post *seminudi* puncti loco positum est.

Superest ut de altera huius uoluminis parte pauca dicamus. cum enim Minucii libellus nimis exiguo ambitu esse uideretur, quam ut proprio uolumine in nouo corpore scriptorum ecclesiasticorum commode edi posset, Firmici Materni librum de errore profanarum religionum subiungendum existimauimus. is primum a Flacio Illyrico a. 1562 ex codice quondam Mindensi editus est, excusus Argentinae apud Paulum Machaeropoeum sumptibus Johannis Oporini. codex ille diu delituerat, donec Conrado Bursiano ante hos decem annos contigit ut librum, qui iam pro deperdito habebatur, in bibliotheca Vaticana inter codices Palatinos iterum inueniret. atque ille quidem tot nouas lectiones ex codice diu desiderato protulit, ut editio, quae eius cura a. 1856 Lipsiae prodiit, pro uera principe libelli habenda sit. sed infelici casu complures codicis Palatini chartae tam male adfectae sunt, ut quid scriptum sit uix ex singulis litteris diuinari possit. etiam peius alii loci se habent, in quibus uetere scriptura prorsus extincta a manu recentiore noua eaque partim aliena superinducta sunt. in aliquot eiusmodi locis, quorum scripturas a se dispectas Bursianus ipse incertas esse indicauerat, me petente Augustus Wilmanns codicem denuo inspexit: ex cuius relationibus cum hoc constitisset, operae pretium uideri, ut totus codex iterum legeretur, mandatu academiae Vindobonensis Aug. O. Fr. Lorenz, cuius enarratio Mostellariae Plautinae

nuper apud Weidmannos prodiit, eius conferendi negotium suscepit. ita coniunctis laboribus effectum est, ut aliquot saltem nouae scripturae, quae fere prorsus euanuerant, in lucem protraherentur, unus autem locus obscurissimus (p. 96, 7 sq.) praeclare emendaretur.

Scribebam Monachii mense Aprili a. 1867.

Carolus Halm.

M. MINVCII FELICIS OCTAVIVS.

P = codex Parisinus num. 1661.

r = editio princeps Romana a. 1543.

M. MINVCII FELICIS

O C T A V I V S.

Cogitanti mihi et cum animo meo Octaui boni et fidelissimi 1
contubernalis memoriam recensenti tanta dulcedo et adfectio ho-
minis inhaesit, ut ipse quodammodo mihi uiderer in praeterita
redire, non ea quae iam transacta et decursa sunt, recordatione
reuocare: ita eius contemplatio quantum subtracta est oculis, tan- 2
tum pectori meo ac paene intimis sensibus inplicata est. nec in- 3
merito decedens uir eximius et sanctus inmensum sui desiderium
nobis reliquit, utpote cum et ipse tanto nostri semper amore fla-
grauerit, ut et in ludicris et seriis pari mecum uoluntate conci-
neret eadem uelle uel nolle: crederes unam mentem in duobus
fuisse diuisam. sic solus in amoribus conscius, ipse socius in erro- 4
ribus: et cum discussa caligine de tenebrarum profundo in lucem
sapientiae et ueritatis emergerem, non respuit comitem, sed quod

1 Arnobii Liber vii explicit incipit liber viii feliciter *P*   4 recensenti *P partim in litura, sed sic prima m.* || tantum *Wopkens; cf. eius Aduersaria critt. in Min. Fel. in Miscell. obseruatt. X, p. 11 sqq. (Amstel. 1739)*   5 inhesit *P et sic saepius*   8 pene *Pr*   9 decedens *Dauisius:* discedens *Pr*   11 et in seriis *Heumann, cuius emendationes in Min. exstant in Miscell. Lips. nouis uoll. V, VII et VIII*   12 eadem uellet uel nollet *r*, et eadem uel uellet uel nollet *Heumann; Wopkensius uerba ut insiticia delenda censebat; at de infinitiuo explicatiuo haud inepte comparare possis 26, 10:* praestigias edunt, uel quae non sunt uideri, uel quae sunt non uideri; *censor quoque in Zeitschr. für Philos. u. kath. Theol. fasc. 18 p. 160 (Coloniae 1836) codicis lectionem tuetur*   13 indiuisam *Casp. Barthius; 'aut scribendum* in duos *aut eiciendum* diuisam' Vsener || ipsis *Orelli apud Ed. de Muralto p. IX;* conscius ipse, socius *distinguunt alii minus recte; nam, si uera est lectio,* solus — conscius *et* ipse socius *uicissim sibi respondent*

5 est gloriosius, praecucurrit. itaque cum per uniuersam conuictus
nostri et familiaritatis aetatem mea cogitatio uolueretur, in illo
praecipue sermone eius mentis meae resedit intentio, quo Caeci-
lium superstitiosis uanitatibus etiamnunc inhaerentem disputa-
tione grauissima ad ueram religionem reformauit.

2 Nam negotii et uisendi mei gratia Romam contenderat, re-
licta domo, coniuge, liberis, et quod est in liberis amabilius, ad-
huc annis innocentibus et adhuc dimidiata uerba temptantibus,
2 loquellam ipso offensantis linguae fragmine dulciorem. quo in ad-
uentu eius non possum exprimere sermonibus, quanto quamque
inpatienti gaudio exultauerim, cum augeret maxime laetitiam
3 meam amicissimi hominis inopinata praesentia. igitur post unum
et alterum diem, cum iam et auiditatem desiderii frequens adsi-
duitatis usus implesset et quae per absentiam mutuam de nobis
nesciebamus, relatione alterna comperissemus, placuit Ostiam pe-
tere, amoenissimam ciuitatem, quod esset corpori meo siccandis
umoribus de marinis lauacris blanda et adposita curatio: sane et
ad uindemiam feriae iudiciariam curam relaxauerant. nam id tem-
poris post aestiuam diem in temperiem semet autumnitas dirige-
4 bat. itaque cum diluculo ad mare inambulando litore pergeremus,
ut et aura adspirans leniter membra uegetaret et cum eximia
uoluptate molli uestigio cedens harena subsideret, Caecilius si-
mulacro Serapidis denotato, ut uulgus superstitiosus solet, ma-
num ori admouens osculum labiis inpressit.

3 Tunc Octauius ait: Non boni uiri est, Marce frater, homi-
nem domi forisque lateri tuo inhaerentem sic in hac inperitiae
uulgaris caecitate deserere, ut tam luculento die in lapides eum
patiaris inpingere, effigiatos sane et unctos et coronatos, cum

1 gloriosius *P corr. m. 2 ex* glorius || praecurrit *r* 3 quo *r:* quod *P* 8 annis *om. Vrsinus*, animis *probabilius Vahlen coll. Lactant. inst. diu. I, 21 et VI 20* 9 loquelam *r*, loquela — dulciore *Vrsinus* 14 mutuo *Anonymus in Miscell. Obseru. I, 2, 3 (1732) et Heumann*, mutam (*uel* multam) *G. F. S. Stieber in Obseruatt. critt. in quaedam Virgilii et Minucii F. loca (Onoldi 1791)* 15 hostiam *Pr* 16 corporis mei *Heumann* 17 humoribus *r* 19 autumni aestus *J. de Rhoer* 21 ut *deleuit Heumann* 22 uoluntate *Pr, sed* uoluptate *corr. in praefat. ed. Romanae* || mollis *Vrsinus* || harena *P 1 manu* 23 superstitiose *Heumann*, superstitiosius *F. O. Menckenius; ipse malim* superstitiosum, *coll. 18, 11* audio uulgus 24 praessit *P, em. Vrsinus* 28 unctos et coronatos]

scias huius erroris non minorem ad te quam ad ipsum infamiam
redundare. cum hoc sermone eius medium spatium civitatis 2
emensi iam liberum litus tenebamus. ibi harenas extimas, uelut 3
sterneret ambulacro, perfundens lenis unda tendebat, et ut sem-
per mare etiam positis flatibus inquietum est, etsi non canis spu-
mosisque fluctibus exibat ad terram, tamen crispis tortuosisque
ibidem erroribus delectati perquam sumus, cum in ipso aequoris
limine plantas tingueremus, quod uicissim nunc adpulsum no-
stris pedibus adluderet fluctus, nunc relabens ac uestigia retra-
hens in sese resorberet. sensim itaque tranquilleque progressi 4
oram curui molliter litoris iter fabulis fallentibus legebamus. hae
fabulae erant Octaui disserentis de nauigatione narratio. sed ubi 5
eundi spatium satis iustum cum sermone consumpsimus, eandem
emensi uiam rursus uersis uestigiis terebamus, et cum ad id loci
uentum est, ubi subductae nauiculae substratis roboribus a ter-
rena labe suspensae quiescebant, pueros uidimus certatim gesti-
entes testarum in mare iaculationibus ludere. is lusus est testam 6
teretem iactatione fluctuum leuigatam legere de litore, eam te-
stam plano situ digitis conprehensam inclinem ipsum atque hu-
milem quantum potest super undas inrotare, ut illud iaculum uel
dorsum maris raderet [uel enataret], dum leni impetu labitur, uel
summis fluctibus tonsis emicaret [emergeret], dum adsiduo saltu
subleuatur. is se in pueris uictorem ferebat, cuius testa et pro-
curreret longius et frequentius exsiliret.

sic codex, quod propterea monendum est, quod quidam cum Lindnero, Heraldi adnotatione perperam intellecta, putabant in cod. exstare unguines ordinatum; *at ea lectio pertinet ad Arnob. I, c. 39.*

2 ciuitatis *ut glossema del. Dauisius*, itineris *coni. Heumann* 3 arenas *r* || uelud *P et sic saepius* 4 tundebat *Vrsinus*, radebat *Vsener* || semper *P corr. ex* super 6 *crispis *P* || tortuosisque *P. Daniel (in ed. Woweri):* tororiśisque *P, sed rasura corr.* torosisque, *ut est in r* 7 ibidem] itidem *uel* undarum *coni. Oehler*, *probabilius Vsener* identidem 9 allideret *Vrsinus* (pedibus adluderet, fluctus nunc relabens — resorberet *praue distinctum in aliquot edd. recentt.); cf. Catulli epithal. 64, 67* 11 hęc *P corr. m. 2 in* hęe 16 tabe *Dombart* || uidimus *Vsener:* uidemus *Pr* 21 uel enataret *Pr*, uel innataret *Wopkens*, nec enataret *Dauisius*, et uelut nataret *Dombart; nos Bursiano auctore (Literar. Centralblatt 1863 p. 497)* uel enat. *inclusimus* || laeni *P* 22 emergeret *del. Wowerus* (et mergeret *Vrsinus*) 24 esiliret *r*

4 Igitur cum omnes hac spectaculi uoluptate caperemur, Cae-
cilius nihil intendere neque de contentione ridere, sed tacens,
2 anxius, segregatus dolere nescio quid uultu fatebatur. cui ego:
Quid hoc est rei? cur non agnosco, Caecili, alacritatem tuam
3 illam? et illam oculorum etiam in seriis hilaritatem requiro. tum
ille: Iam dudum me Octaui nostri acriter angit et remordet oratio,
qua in te inuectus obiurgauit neglegentiae, ut me dissimulanter
4 grauius argueret inscientiae. itaque progrediar ulterius: de toto et
integro mihi cum Octauio res est. si placet, ut ipsius sectae homo
cum eo disputem, iam profecto intelleget facilius esse in contu-
5 bernalibus disputare quam conserere sapientiam: modo in istis ad
tutelam balnearum iactis et in altum procurrentibus petrarum
obicibus residamus, ut et requiescere de itinere possimus et in-
6 tentius disputare. et cum dicto eius adsedimus, ita ut me ex tri-
bus medium lateris ambitione protegerent: nec hoc obsequi fuit
aut ordinis aut honoris, quippe cum amicitia pares semper aut ac-
cipiat aut faciat, sed ut arbiter et utrisque proximus aures darem
et disceptantes duos medius segregarem.

5 Tum sic Caecilius exorsus est: Quamquam tibi, Marce fra-
ter, de quo cum maxime quaerimus non sit ambiguum, utpote
cum diligenter in utroque uiuendi genere uersatus repudiaris al-
terum, *alterum* conprobaris, in praesentiarum tamen ita tibi
informandus est animus, ut libram teneas aequissimi iudicis nec
in alteram partem propensus incumbas, ne non tam ex nostris
disputationibus nata sententia quam ex tuis sensibus prolata ui-
2 deatur. proinde si mihi quasi nouus aliqui et quasi ignarus partis
utriusque considas, nullum negotium est patefacere, omnia in

3 dolere *Ursinus:* dolore *Pr*, doloris *Heumann* 5 requiro? *edd. recc.* (requiro *obelo notauit Heum.*) 6 et *P in litura* 8 toto integro *P 1 manu; an* toto *per glossema inuectum est?* 9 ut de ipsius secta hodie cum eo disp. *Heumann; ipse malim* istius *(uel* ipse istius) sectae, *scil. in quam tam acriter inuectus est; lectionem* ipsius *sensu carere opinatur etiam censor in Zeitschr. f. Phil. u. kath. Theol. 18, 162* 11 sapientiam modo *P:* sapientium modo *Rigaltius* 13 ∗requiescere *P (erasa littera* a) 15 obsequii *P corr. et r* 16 aut ordinis *obelo notauit P. Daniel (apud Wowerum)* 20 id de quo *Heumann* || utpote qui *Vrsinus* 21 alterum, alterum *r:* alterum *semel habet P* 25 sententia *P corr. m. 1. ex* sentia || ex tuis *P corr. m. 2. ex* exuis 26 proinde mihi, si *Vsener* || aliquis *r* 27 utrisque *r*

rebus humanis dubia, incerta, suspensa magisque omnia uerisi-
milia quam uera. quo minus mirum est nonnullos taedio inuesti- 3
gandae penitus ueritatis cuilibet opinioni temere succumbere quam
in explorando pertinaci diligentia perseuerare. itaque indignan-
dum omnibus, indolescendum est audere quosdam, et hoc studio- 4
rum rudes, litterarum profanos, expertes artium etiam sordida-
rum, certum aliquid de summa rerum ac maiestate decernere, de
qua tot omnibus saeculis sectarum plurimarum usque adhuc ipsa
philosophia deliberat. nec inmerito, cum tantum absit ab explo- 5
ratione diuina humana mediocritas, ut neque quae supra nos caelo
suspensa sublata sunt, neque quae infra terram profunda demersa
sunt, aut scire sit datum aut scrutari permissum aut suspicari reli-
giosum, et beati satis satisque prudentes iure uideamur, si secundum
illud uetus sapientis oraculum nosmet ipsos familiarius nouerimus. 6
sed quatenus indulgentes insano atque inepto labori ultra humilitatis
nostrae terminos euagamur et in terram proiecti caelum ipsum et
ipsa sidera audaci cupiditate transcendimus, uel hunc errorem sal-
tem non uanis et formidulosis opinionibus implicemus. sint principio 7
omnium semina natura in se coeunte densata, quis hic auctor deus?
sint fortuitis concursionibus totius mundi membra coalita, di-

1 omnia *deleuit Wowerus* 2 minus *Vrsinus:* magis *Pr* || tedio *P* 3 temere potius succumbere *Wowerus* 4 exploranda *Vrsinus* || itaque *P:* atqui *Dombart* 5 indolescendumque *Rigaltius*, et indol. *Dombart*, immo indol. *Wowerus (coll. Cypr. epist. 1, 6:* illud mirandum est, immo indignandum potius et dolendum), indignandum omnibus, indolescendum sapientibus est *censor in Z. f. Phil. u. kath. Theol. 18, 163*, indign. omnibus, omnibus indol. est *Vahlen* || audire *r* || hoc *P:* horum *r* 6 rude *P* || artium nisi sordidarum *Vrsinus* (a. etiam nisi sord. *Heumann*) 7 ac *del. Heumann*, ac maiestate dei *Ch. Wirth, quondam sodalis seminarii philologici Monacensis; apparet facile* dei (dī) *ante* decernere *intercidere potuisse* 8 qua *P 1. m. corr. e* quo. || plurimum *Wopkens, idem* totis omnibus s. *proponens, at cf. Dauis. ad hunc locum* 9 filosofia *P* || ab exploratione rerum diuinarum *Heumann* 11 profundo *Bursian coll. 1, 4* 12 datum ut scrutare *Pr* || suspicari *Dombart:* stuprari *P*, struprari *r*, ruspare (*uel* ruspari) *Jos. Scaliger et uulgo, parum apte, cum iam* scrutari, *quod antecedit, idem fere significet*; disputare *Chr. Ad. Klotz* 13 et *om. r* 14 ueteris sapientis *Vsener* 17 uel *Heumanno aut delendum aut in* uelim *mutandum uidebatur* 18 formidulosis *P:* formidolosis *edd.* || implicemus. sint principio *P*: implicamus. Sint principia *r* 19 hic *P:* his *Heumann*

gesta, formata, quis deus machinator? sidera licet ignis accende-
rit et caelum licet sua materia suspenderit, licet terram *sua*
fundauerit pondere et mare licet confluxerit e liquore, unde haec
8 religio, unde formido? quae superstitio est? homo et animal
omne quod nascitur, inspiratur, attollitur, elementorum ut
uoluntaria concretio est, in quae rursum homo et animal
omne diuiditur, soluitur, dissipatur: ita in fontem refluunt
et in semet omnia reuoluuntur, nullo artifice nec iudice nec
9 auctore. sic congregatis ignium seminibus soles alios atque
alios semper splendere, sic exalatis terrae uaporibus nebulas sem-
per adolescere, quibus densatis coactisque nubes altius surgere,
isdem labentibus pluuias fluere, flare uentos, grandines increpare,
uel nimbis conlidentibus tonitrua mugire, rutilare fulgora, ful-
mina praemicare: adeo passim cadunt, montes inruunt, arboribus
incurrunt, sine dilectu tangunt loca sacra et profana, homines
10 noxios feriunt et saepe religiosos. quid tempestates loquar uarias
et incertas, quibus nullo ordine uel examine rerum omnium im-
petus uolutatur? in naufragiis bonorum malorumque fata mixta,
merita confusa? in incendiis interitum conuenire insontium no-
centiumque? et cum tabe pestifera caeli tractus inficitur, sine
discrimine omnes deperire? et cum belli ardore saeuitur, melio-
11 res potius occumbere? in pace etiam non tantum aequatur ne-
quitia melioribus, sed et colitur, ut in pluribus nescias, utrum
12 sit eorum detestanda prauitas an optanda felicitas. quod si mun-

1 accenderit, caelum *malim* 2 terram fundauerit pondere *P*, terram fundauerint pondera *Rigaltius*, terra se fundauerit pondere *Casp. Barth*, terram fundauerit pondus *Vrsinus; nos* sua (*sc.* materia) *ex coni. Vahlenii addidimus* 3 et mare et licet *P ante rasuram* || confluxerit *Dauisius*: influxerit *Pr* 4 quae *P:* atque *Heumann* 5 inspiratur et alitur *Vrsinus* || ut uol. concretio sit *Dauisius* (*ego pro* ut *malim* uelut) 6 fortuita concr. *Heumann* || concretio *P corr. e* concreto 7 resoluitur *Heumann* 8 reuoluuntur omnia *idem* || indice *Vonck lectt. lat. p. 52* 9 soles uidemus alios *Heumann, quod utique exspectares* || atque *bis habet P* 10 exalatis *Pr*: exhalatis *edd.* 11 coalescere *Vsener* 12 iisdem *edd.* 13 uel collidentibus (*om.* nimbis) *Dauisius* || fulgora *P:* fulgura *r* 14 promicare *Heusinger*, praecipitare *Crusius* 15 delectu *r* 17 ordine uel discrimine *Heumann* 18 mixtā erita P^1 21 ardor saeuit *Heumann* 23 sed attollitur *Vrsinus*, sed ita colitur *Wopkens lectt. Tull. p. 226.*

dus diuina prouidentia et alicuius numinis auctoritate regeretur,
numquam mereretur Phalaris et Dionysius regnum, numquam
Rutilius et Camillus exilium, numquam Socrates uenenum. ecce 13
arbusta frugifera, ecce iam seges cana, iam temulenta uindemia
imbri corrumpitur, grandine caeditur. adeo aut incerta nobis ueritas occultatur et premitur, aut quod magis credendum est, uariis et lubricis casibus soluta legibus fortuna dominatur.

Cum igitur aut fortuna caeca aut incerta natura sit, quanto 6
uenerabilius ac melius antistitem ueritatis maiorum excipere disciplinam, religiones traditas colere, deos, quos a parentibus ante inbutus es timere quam nosse familiarius, adorare, nec de numinibus ferre sententiam, sed prioribus credere, qui adhuc rudi saeculo in ipsis mundi natalibus meruerunt deos uel faciles habere uel reges? inde adeo per uniuersa imperia, prouincias, oppida uidemus singulos sacrorum ritus gentiles habere et deos colere municipes, ut Eleusinios Cererem, Phrygas Matrem, Epidaurios Aesculapium, Chaldaeos Belum, Astarten Syros, Dianam
Taurios, Gallos Mercurium, *numina* uniuersa Romanos. sic 2
eorum potestas et auctoritas totius orbis ambitum occupauit, sic imperium suum ultra solis uias et ipsius Oceani limites propagauit, dum exercent in armis uirtutem religiosam, dum urbem muniunt sacrorum religionibus, castis uirginibus, multis honoribus ac nominibus sacerdotum, dum obsessi et citra solum Capitolium capti colunt deos, quos alius iam spreuisset iratos, et per Gallorum acies mirantium superstitionis audaciam pergunt telis inermes, sed cultu religionis armati, dum captis hostilibus moenibus

2 dionisius *P* 4 iam cana seges *Heumann,* iam seges flaua *P. Daniel* 5 adeo ut *r* 7 fortuna caeca *Dombart:* fortuna certa *Pr* 9 antistitem *Woweru*s*:* antistites *Pr* 11 estimere *P*¹: ęstimere *P corr.* existimere *r* || nosse *P:* cognosse *r* || adorare quam addubitare *censor in Zeitschr. f. Phil. und kath. Theol. 18, 164* 12 quia adhuc *r* 13 in ipsis *Gelenius*: in ipsius *Pr* || mundi *P corr. e* mundus || faciles *Pr:* patres *Perizonius*, familiares *Jo. Scheffer (Miscell. obseru. uol. IX); cf. tamen Dauis.* 14 opida *P* 16 ut *r*: et *P* || Martem *r*, Magnam Matrem *Gelenius* 17 esculapium chaldeos *P* 18 Tauricos *Sabaeus in praefat. ed. Rom., et sic Vrsinus quoque uel* Tauros || numina *addidi* || uniuersam *P, sed* m *erasa* 19 ambitum *scripsi*: ambitus *Pr* 20 propagarunt *Heumann*. 22 multis agminibus sacerdotum *Vsener* 26 captis *Ouzelius:* capti in *P,* captis in *r* (*sed* capti *corr. in praefat.*), captis ui *Dauisius*

adhuc ferociente uictoria numina uicta uenerantur, dum undique hospites deos quaerunt et suos faciunt, dum aras extruunt inter-
3 dum etiam ignotis numinibus et manibus. sic dum uniuersarum gentium sacra suscipiunt, etiam regna meruerunt. hinc perpetuus uenerationis tenor mansit, quae longa aetate non infringitur, sed augetur: quippe antiquitas caerimoniis atque fanis tantum sanctitatis tribuere consueuit quantum adstruxerit uetustatis.

7 Nec tamen temere (ausim enim interim et ipse concedere et sic melius errare) maiores nostri aut obseruandis auguriis aut extis consulendis aut instituendis sacris aut delubris dedicandis
2 operam nauauerunt. specta de libris memoriam: iam eos deprehendes initiasse ritus omnium religionum, uel ut remuneraretur diuina indulgentia, uel ut auerteretur imminens ira aut iam tu-
3 mens et saeuiens placaretur. testis mater Idaea, quae aduentu suo et probauit matronae castitatem et urbem metu hostili liberauit: testes equestrium fratrum in lacu, sicut *se* ostenderant, statuae consecratae, qui anheli spumantibus equis atque fumantibus de Perse uictoriam eadem die qua fecerant nuntiauerunt: testis ludorum offensi Iouis de somnio plebei hominis iteratio; et Deciorum deuotio rata testis est: testis et Curtius, qui equi-

2 interdum etiam *Heraldus:* dum etiam *P*, etiam *r* 3 et inanibus *Heraldus; probabilius Vsenero* et manibus *glossema uidetur* 4 meruerunt *r:* merunt *P*, merent *Dauisius*, inierunt *Meursius* || hic *r* 5 quae *Vsener:* qui *Pr* 6 antiquitus *Vsener* || cerimoniis *Pr* 7 adstruxserit *P corr. 1 m. ex* adstrucserit, abstruxerat *r*, adstruxerat *Gelenius; ipse malim* adstruxit 8 id ipse *Vonck Lectt. lat. p. 53* || concedere esse melius *Vrsinus* 9 nostri ut obseruandis *Pr* 11 de libris *Pr:* librorum *J. Fr. Gronouius (ad Statii Silu. 56); Wopkensio aut* de his rebus *corrigendum aut* de libris *ut dittographia ex praecedente* delubris *delendum uidebatur* || memoriam *r:* memoria *P*, memorias *Rigaltius* 13 aut iam *P (add.* ut *s. l.):* aut ut iam *r et edd.* 14 Idaea *Vrsinus:* *dea (*ex* idea) *P*, dea *r* 16 equestres *Heumann* || in lacu *del. Casp. Barth (Aduers. 43, 25)* || sicut se *Vrsinus:* sic̃ *P, sed* c *in ras.*, se ut *Scheffer*, se sicut *Oehler* 17 anheli *Gelenius:* anhelis *Pr; cf. Florus I, 28 (II, 12) § 15:* Castorem et Pollucem fuisse creditum uolgo.. a Macedonia uenisse, quod adhuc anhelarent *etc.* 18 persae *P* || qua uicerant *Meursius, at u. Wopkens in Misc. Obs. X p. 19* || nunciauerunt *P[1]r* 19 offensi Iouis *Rigaltius:* offensio iouis *Pr*, offenso Ioue *Gelenius* || somnio *Gelenius:* somno *Pr* || plebei *Pr*: plebeii *uulgo* || iterato *r* 20 Deciorum *r:* decuriorum *P; nobis totum colon, quo aegre repetitionis figura interrumpitur, ut glossema suspectum est* || equi *Woiverus*, equi et sui *Bursian* (qui eques sui olim deuo-

tis sui uel mole uel honore hiatum profundae uoraginis coaequa-
uit. frequentius etiam quam uolebamus deorum praesentiam con- 4
tempta auspicia contestata sunt. sic Allia nomen infaustum, sic
Claudi et Iuni non proelium in Poenos, sed ferale naufragium est,
et ut Trasymenus Romanorum sanguine et maior esset et deco-
lor, spreuit auguria Flaminius, et ut Parthos signa repeteremus,
dirarum inprecationes Crassus et meruit et inrisit. omitto uetera 5
quae multa sunt, et de deorum natalibus, donis, muneribus ne-
glego carmina poetarum, praedicta etiam de oraculis fata transi-
lio, ne uobis antiquitas nimium fabulosa uideatur. intende tem-
plis ac delubris deorum, quibus Romana ciuitas et protegitur et
ornatur: magis sunt augusta numinibus incolis, praesentibus, in-
quilinis quam cultu, insignibus et muneribus opulenta. inde adeo 6
pleni et mixti deo uates futura praecerpunt, dant cautelam peri-
culis, morbis medellam, spem adflictis, opem miseris, solacium
calamitatibus, laboribus leuamentum. etiam per quietem deos
uidemus, audimus, agnoscimus, quos impie per diem negamus,
nolumus, peieramus.

Itaque cum omnium gentium de dis inmortalibus, quamuis 8
incerta sit uel ratio uel origo, maneat tamen firma consensio, ne-
minem fero tanta audacia tamque inreligiosa nescio qua pruden-
tia tumescentem, qui hanc religionem tam uetustam, *tam* uti-
lem, tam salubrem dissoluere aut infirmare nitatur. sit licet ille 2
Theodorus Cyrenaeus, uel qui prior Diagoras Melius, cui atheon

tione hiatum *Heumann); ipse conieci:* qui sui uel mole uel h., *ut haec sit sententia: qui sui equo insidentis uel mole uel frugum copia honoris gratia super eum iniecta (u. Liu. 7, 6, 5 et Val. Max. 5, 6) hiatum coaequauit*

1 honore *Pr:* onere *Wowerus et Vonck L. L. p. 53* || coequauit *Pr* 4 praelium *P¹r* 5 thrysimenus *P* (thrasymenus *teste Ed. de Muralto*), Thrasimenus *r* || sanguinē *P ante rasuram* 6 flaminis *r* || phartos *P*, a Parthis *Heusinger* || repeteremus *nos:* repetamus *Pr* 7 inpraecationes grassus *P* 8 et *om. Heum.* || muneribus; neglego *ante Dauisium interpungebatur* 13 cultu *r:* cultu. *P*, cultus *uulgo* || insignia *r* || et *del. Vsener* || inde deo *Heumann, at cf. p. 9, 14* 15 medelam *r* || solatium *P corr. m. 2 et r* 17 impiae *P* 18 nolumus *P*, *ut coni. Vrsinus:* uolumus *r* 18 eieramus *J. Fr. Gronouius Obss. in eccl. scriptt. 7* 19 dis *P add.* i *s. l.*, diis *r* 22 tam (*ante* utilem) *add. Gelenius* 24 theudorus cyreneus *P*, *em. in r* || Diagoras *r:* dargoras *P add. sup.* a *littera* i || Melius *r:* milesius *P*, *incertum auctorisne ipsius errore an librarii* || ἀθέου *Heumann, at u. Weissenborn ad Liu. I, 1, 11*

cognomen adposuit antiquitas, qui uterque nullos deos adseuerando timorem omnem, quo humanitas regitur, uenerationemque penitus sustulerunt: numquam tamen in hac inpietatis disciplina
3 simulatae philosophiae nomine atque auctoritate pollebunt. cum Abderiten Protagoram Athenienses uiri consulte potius quam profane de diuinitate disputantem et expulerint suis finibus et in contione eius scripta deusserint, quid homines (sustinebitis enim me impetum susceptae actionis liberius exerentem) homines, inquam, deploratae, inlicitae ac desperatae factionis grassari in
4 deos non ingemescendum est? qui de ultima faece collectis imperitioribus et mulieribus credulis sexus sui facilitate labentibus plebem profanae coniurationis instituunt, quae nocturnis congregationibus et ieiuniis sollemnibus et inhumanis cibis non sacro quodam, sed piaculo foederatur, latebrosa et lucifuga natio, in publicum muta, in angulis garrula: templa ut busta despiciunt, deos despuunt, rident sacra, miserentur miseri *ipsi*, si fas est,
5 sacerdotum, honores et purpuras despiciunt, ipsi seminudi, pro mira stultitia et incredibilis audacia! spernunt tormenta praesentia, dum incerta metuunt et futura, et dum mori post mortem timent, interim mori non timent: ita illis pauorem fallax spes solacio rediuiuo blanditur.

9 Ac iam, ut fecundius nequiora proueniunt, serpentibus in dies perditis moribus per uniuersum orbem sacraria ista taeter-

4 filosofiae *P* || pollebit *sc.* ille *(p. 11, 23) Dauisius* 5 Abderitem *r* || Protagoram *r*: pitagorã *P* || uiri consulte *P:* inconsulte *Vrsinus; post* uiri *Vsenero epitheton intercidisse uidetur* 6 de diuinitate *om. r* 7 concione *edd.* || scribta *P* || deriserint *r* 9 inlicitae *P, ut coni. Vrsinus:* inclitae *r*, inquinatae *P. Daniel*, deploratae malitiae (*uel* inscitiae) ac desp. *Vonck lectt. lat. p. 54* 10 ingemiscendum *edd.* || fece *P* 11 labendibus *P* 12 constituunt *Vsener* || quae *Pr:* qui *Heumann* 13 solemnibus *r* || humanis *Lindner* 14 foederatur *Vahlen:* foederantur *Pr* || lucifuga *Heumann et iam ante P. Daniel (apud Wowerum):* lucifugax *Pr* 14 in publico *r* 16 miserantur *Vrsinus* || ipsi *addidimus* 18 mira *P corr. ex* miram, *ut uidetur; ac sane expectares:* pro miram stultitiam et incredibilem audaciam || incredibilis *P, sed rasura factum* incredibili 19 metuunt futura *Vsener* 20 pauorem *P*: pauor et *r; pauorum* fallax *Anonymus in Miscell. Obseru. I, p. 27;* pauorem fallens *Dombart coll. 3, 4;* praua et fallax spes *Wopkens*, pauore fallax spes solacia red. *Dauisius* 21 solatio rediuiuo *r*, solacia rediuiua *P* 23 sacra *Heumann* || teterrima *Pr (p. 13, 23 P recte* taeter)

rima impiae coitionis adolescunt. eruenda prorsus haec et exe-
cranda consensio. occultis se notis et insignibus noscunt et amant 2
mutuo paene antequam nouerint: passim etiam inter eos uelut
quaedam libidinum religio miscetur, ac se promisce appellant
fratres et sorores, ut etiam non insolens stuprum intercessione
sacri nominis fiat incestum. ita eorum uana et demens supersti-
tio sceleribus gloriatur. nec de ipsis, nisi subsisteret ueritas, ma- 3
xime nefaria et honore praefanda sagax fama loqueretur. audio
eos turpissimae pecudis caput [asini] consecratum inepta nescio
qua persuasione uenerari: digna et nata religio talibus moribus!
alii eos ferunt ipsius antistitis ac sacerdotis colere genitalia et 4
quasi parentis sui adorare naturam: nescio an falsa, certe occultis
ac nocturnis sacris adposita suspicio! et qui hominem summo
supplicio pro facinore punitum et crucis ligna feralia eorum caeri-
monias fabulatur, congruentia perditis sceleratisque tribuit alta-
ria, ut id colant quod merentur. iam de initiandis tirunculis fa- 5
bula tam detestanda quam nota est. infans farre contectus, ut de-
cipiat incautos, adponitur ei qui sacris inbuatur. is infans a ti-
runculo farris superficie quasi ad innoxios ictus prouocato caecis
occultisque uulneribus occiditur. huius, pro nefas! sitienter san-
guinem lambunt, huius certatim membra dispertiunt, hac foede-
rantur hostia, hac conscientia sceleris ad silentium mutuum pigne-
rantur. haec sacra sacrilegiis omnibus taetriora. et de conuiuio 6
notum est; passim omnes locuntur, id etiam Cirtensis nostri te-
statur oratio. ad epulas sollemni die coeunt cum omnibus liberis,
sororibus, matribus, sexus omnis homines et omnis aetatis. illic
post multas epulas, ubi conuiuium caluit et incestae libidinis

1 haec execranda *Vsener* 3 pene *Pr* || uelud *P* 6 promiscue *r* 7 maxime nefaria *P. Daniel:* maxima et uaria *Pr* 8 praefandas *P*, *sed* s *erasa* 9 asini *obelo notauit Dauisius ut insertum ex cap. 28* 11 antistis *P* 13 apposita suspitio *r* || qui *om. r* 15 fabulatur *r:* fabulantur *P;* fabulantur — tribuunt *Wowerus*, *at cf. 28, 10* 18 imbuitur *Vrsinus* 23 haec] ecce *malim* || tętriora *P:* tetriora *edd.* 24 locuntur *P*: loquntur *r* 25 solemni *r* || cum coniugibus, liberis *Jac. Gronouius (cf. Holdeni edit.)* 26 sorororib. *P* || hominis *Pr* 27 aepulas ubi comuiuium *P* || caluit *r*: caruit *P*, incaluit *P. Daniel et Heumann; cf. Sulp. Seu. chron. II, 13:* cum.. conuiuium calere coepisset *etc.* || incaestae liuidinis (lib. *corr.*) *P*

ebriatis feruor exarsit, canis, qui candelabro nexus est, iactu of-
fulae ultra spatium lineae, qua uinctus est, ad impetum et saltum
7 prouocatur. sic euerso et extincto conscio lumine inpudentibus te-
nebris nexus infandae cupiditatis inuoluunt per incertum sortis,
etsi non omnes opera, conscientia tamen pariter incesti, quoniam
uoto uniuersorum adpetitur quicquid accidere potest in actu sin-
gulorum.

10 Multa praetereo consulto: nam et haec nimis multa sunt,
quae aut omnia aut pleraque [omnium] uera declarat ipsius pra-
2 uae religionis obscuritas. cur etenim occultare et abscondere quic-
quid illud colunt magnopere nituntur, cum honesta semper pu-
blico gaudeant, scelera secreta sint? cur nullas aras habent, tem-
pla nulla, nulla nota simulacra, numquam palam loqui, num-
quam libere congregari, nisi illud, quod colunt et interprimunt,
3 aut puniendum est aut pudendum? unde autem uel quis ille aut
ubi deus unicus, solitarius, destitutus, quem non gens libera,
4 non regna, non saltem Romana superstitio nouerunt? Iudaeorum
sola et misera gentilitas unum et ipsi deum, sed palam, sed tem-
plis, aris, uictimis caerimoniisque coluerunt, cuius adeo nulla uis
nec potestas est, ut sit Romanis numinibus cum sua sibi natione
5 captiuus. at iam Christiani quanta monstra, quae portenta con-
fingunt! Deum illum suum, quem nec ostendere possunt nec ui-
dere, in omnium mores, actus omnium, uerba denique et occultas
cogitationes diligenter inquirere: discurrentem scilicet atque ubi-
que praesentem molestum illum uolunt, inquietum, inpudenter
etiam curiosum, siquidem adstat factis omnibus, locis omnibus
intererrat, cum nec singulis inseruire possit per uniuersa distric-
tus nec uniuersis sufficere in singulis occupatus.

1 ebriatis *Meursius*: ebrietatis *Pr*, ebrietate *Gelenius*, ebrietatibus *Dauisius* || carnis *Pr*, *em. Sabaeus in praefat. ed. Rom.* 5 oporae *P*, opere *Heumann* 9 pleraque omnia *Wopkens; nos* omnium *obelo notare maluimus* 13 uota simulacra *Heinsius Aduers. I, 18; at u. Heum. VII, p. 255* 14 congregari sustinent *Cellarius* 16 gentes liberae *Heumann* 19 cerimonisque *P corr. ex* erimonisq. 20 numinibus *Wowerus:* nominibus *P*, hominibus *r* 21 at iam *Scheffer:* at (ad *1 m.*) etiam *P*, at *Wowerus*, at enim *Heumann* || quanta monstra *Dauisius*: quantā nr̄a (n *in* quantam *mutata in* m) *P*, quaenam monstra *r* 24 inquirere, discurrentem *uulgo distinguitur* 25 imprudenter *de Rhoer* 26 astat *r* 27 districtus *r*: destrictus *P*

Quid? quod toto orbi et ipsi mundo cum sideribus suis mi- 11
nantur incendium, ruinam moliuntur, quasi aut naturae diuinis
legibus constitutus aeternus ordo turbetur aut rupto elementorum
omnium foedere et caelesti conpage diuisa moles ista, qua conti-
netur et cingitur, subruatur. nec hac furiosa opinione contenti 2
aniles fabulas adstruunt et adnectunt: renasci se ferunt post mor-
tem et cineres et fauillas et nescio qua fiducia mendaciis suis inui-
cem credunt: putes eos iam reuixisse. anceps malum et gemina 3
dementia, caelo et astris, quae sic relinquimus, ut inuenimus,
interitum denuntiare, sibi mortuis *et* extinctis, qui sicut nascimur
et interimus, aeternitatem repromittere! inde uidelicet et execran- 4
tur rogos et damnant ignium sepulturas, quasi non omne corpus,
etsi flammis subtrahatur, annis tamen et aetatibus in terram re-
soluatur, nec intersit, utrum ferae diripiant an maria consumant
an humus contegat an flamma subducat, cum cadaueribus omnis
sepultura, si sentiunt, poena sit, si non sentiunt, ipsa conficiendi
celeritate medicina. hoc errore decepti beatam sibi ut bonis et 5
perpetem uitam mortuis pollicentur, ceteris ut iniustis poenam
sempiternam. multa ad haec subpetunt, ni festinet oratio. iniu-
stos ipsos magis nec laboro, iam docui: quamquam, etsi iustos
darem, culpam tamen uel innocentiam fato tribui sententia est
plurimorum, etiam uestra consensio est. nam quicquid agimus, 6
ut alii fato, ita uos deo addicitis: sic sectae uestrae non sponta-
neos cupere, sed electos. igitur iniquum iudicem fingitis qui sor- 7
tem in hominibus puniat, non uoluntatem. uellem tamen scisci-

1 toti *Balduinus* 4 compage r: compagetur *P, sed* tur *punctatum,* compactura *Oehler* || diuulsa *Crusius Probab. crit. c. XI et Burmann ad Valer. Flacc. I, 139* || quae continetur *Dauisius,* qua continemur et cingimur *Meursius, ut similiter est apud Arnob. 1, 2; at cf. Wopkensii lectt. Tull. p. 228* 7 fabillas *P,* e cinere et fauilla *Heumann* 10 mortuis et extinctis *Vrsinus:* et *om. Pr,* morte ext. *Heumann; Vsenero* mortuis *glossema uidetur* 13 aetatis ui *Heinsius* 17 baeatam *P* || ut *P:* et *r* 18 mortuis *r:* mortui *P* 20 ipsos, magis nec laboro *alii praue distinguunt, alii* nec laboro *in parenthesi ponunt; at, ni fallimur, haec sententia est:* iniustos ipsos magis esse ne laboro quidem docere, sed iam docui 21 sententia est *Vrsinus* (*sed ille sine* est)*:* sententiis *Pr,* culpam.. fato tribui sententiis plurimorum noui: et haec u. *Vahlen* (tribuit sententia plur. et haec uestra etiam cons. est *Heumann*) 22 etiam *Gelenius:* et haec *Pr; an* eadem? 23 addicitis *Gelenius:* dicitis *Pr,* dicatis *Dauisius*

tari, utrumne cum corporibus *an sine corporibus*, et corpori-
bus quibus, ipsisne an innouatis resurgatur? sine corpore? hoc,
quod sciam, neque mens neque anima nec uita est. ipso corpore?
sed iam ante dilapsum est. alio corpore? ergo homo nouus nasci-
8 tur, non prior ille reparatur. et tamen tanta aetas abiit, saecula
innumera fluxerunt: quis unus ullus ab inferis uel Protesilai sorte
remeauit, horarum saltem**permisso commeatu, uel ut exem-
9 plo crederemus? omnia ista figmenta male sanae opinionis et in-
epta solacia a poetis fallacibus in dulcedinem carminis lusa a uo-
bis nimium credulis in deum uestrum turpiter reformata sunt.
12 Nec saltem de praesentibus capitis experimentum, quam
uos inritae pollicitationis cassa uota decipiant: quid post mortem
2 inpendeat, miseri, dum adhuc uiuitis, aestimate. ecce pars ue-
strum, et maior, melior, ut dicitis, egetis algetis, opere fame
laboratis, et Deus patitur dissimulat, non uult aut non potest
3 opitulari suis: ita aut inualidus aut iniquus est. tu, qui inmorta-
litatem postumam somnias, cum periculo quateris, cum febribus
ureris, cum dolore laceraris, nondum condicionem tuam sentis?
nondum adgnoscis fragilitatem? inuitus miser infirmitatis argue-
4 ris nec fateris. sed omitto communia. ecce uobis minae, suppli-
cia, tormenta, et iam non adorandae sed subeundae cruces, ignes
etiam quos et praedicitis et timetis: ubi deus ille, qui subuenire

1 an sine corporibus *addidi*; utrumne sine corpore an cum corporibus *Vrsinus* 2 surgatur *r* 7 saltem trium *Dauisius coll. Hygini fab. 103,* saltem paucarum *Broukhusius ad Propert. I, 19, 10* || uel ut *r*: uelud *P* 9 in dulcedinem *Wopkens:* in dulcedine *Pr; cf. Iustini hist. Phil. 4, 1, 17* 10 nimium *Gelenius*: nimirum *Pr* 11 salitem *P ante rasuram*

12 pollicationis *P* 13 aestimatis *Cellarius* 14 et maior et melior *Gelenius,* maior et melior *Vahlen (coll. Cypr. de cath. eccl. unit. c. 20* confessorum pars maior et melior); *at cum* et maior *idem sit quod* eaque maior, *ἀσυνδέτως cum ui rhetorica adiectum uidetur* melior, *ut nos dicimus* 'und zwar der grössere, der bessere', *in incerto tamen relinquimus, annon duorum adiectiuorum alterum alterius sit glossema* || opere *Pr*: ope re *Wowerus,* pauperie *Dauisius, at est sententia:* opere faciendo atterimini nec tamen habetis unde uiuatis; *cf. 36, 8* uires.. sine laboris exercitatione torpescunt, *quo loco hic de quo agitur respicitur* 17 periculo *P*: querquera *L. Carrio (Emend. II, 18),* querquero *Gelenius* 18 non tum — non tum *r* || sentis *P corr. e* senis

reuiuescentibus potest, uiuentibus non potest? nonne Romani sine 5
uestro deo imperant regnant, fruuntur orbe toto uestrique dominantur? uos uero suspensi interim atque solliciti honestis uoluptatibus abstinetis, non spectacula uisitis, non pompis interestis, conuiuia publica absque uobis, sacra certamina, praecerptos cibos et delibatos altaribus potus abhorretis. sic reformidatis deos quos negatis. non floribus caput nectitis, non corpus odoribus honesta- 6
tis: reseruatis unguenta funeribus, coronas etiam sepulcris denegatis, pallidi trepidi, misericordia digni, sed nostrorum deorum. ita nec resurgitis miseri nec interim uiuitis. proinde si quid sa- 7
pientiae uobis aut uerecundiae est, desinite caeli plagas et mundi fata et secreta rimari: satis est pro pedibus aspicere maxime indoctis, inpolitis, rudibus, agrestibus, quibus non est datum intellegere ciuilia, multo magis denegatum est disserere diuina.
Quamquam si philosophandi libido est, Socraten, sapientiae **13**
principem, quisque uestrum tantus est, si potuerit, imitetur. eius uiri, quotiens de caelestibus rogabatur, nota responsio est: quod supra nos, nihil ad nos. merito ergo de oraculo testimonium 2
meruit prudentiae singularis. quod oraculum, idem ipse persensit, idcirco uniuersis *se* esse praepositum, non quod omnia comperisset, sed quod nihil se scire didicisset: ita confessae inperitiae summa prudentia est. hoc fonte defluxit Arcesilae et multo post Carne- 3
adis et Academicorum plurimorum in summis quaestionibus tuta dubitatio, quo genere philosophari et caute indocti possunt et

1 non *P s. l. sed eadem manu* 7 capud P^1 9 sed *Pr*: et *J. Fr. Gronouius (Obseruu. 7)*, uel *Dauisius; Wopkens tuetur* sed *explicans: sed nostrorum uerorumque deorum, quorum misericordia prodesse uobis queat* 12 et seculorum secreta *Vonck Spec. crit. p. 140* 15 filosofandi *P* || Socratem *r* 16 quisquis *Gelenius; at eodem sensu* quisque *dictum uidetur, ut persaepe apud Cyprianum, si optimos libros audias, inuenitur; de pleonasmo autem cf. p. 19, 26* 19 quod idem (*del.* oraculum) *Vrsinus* || persensit *Ouzelius:* praesensit *Pr* 20 uniuersis se esse *Wowerus:* uniuersis esse *Pr*, uniuersis sese *Dauisius* 21 confessa imperitia *Vrsinus*, confessio imperitiae *Heumann coll. 38, 1, recte ut uidetur* 22 arcesile *P* || nec multo post *Vsener* || carneadis *P corr. e* carneatis; Carneadis et Pyrronis et Acad. *probabiliter Vahlen coll. 38, 5* 23 plurimorum *Pr:* Pyrrhonicorum *Dauisius*, iuniorum *Heumann, at u. Wopk. lectt. Tull. 1, 2 p. 10 et infra 38, 5:* omnis Academicorum multitudo 24 philosophari] *sic hoc loco P*

4 docti gloriose. quid, Simonidis melici nonne admiranda omnibus
et sectanda cunctatio? qui Simonides, cum de eo, quid et quales
arbitraretur deos, ab Hierone tyranno quaereretur, primo deli-
berationi diem petiit, postridie biduum prorogauit, mox alterum
tantum admonitus adiunxit. postremo cum causas tantae morae
tyrannus inquireret, respondit ille, quod sibi quanto inquisitio
5 tardior pergeret, tanto ueritas fieret obscurior. mea quoque opi-
nione quae sunt dubia, ut sunt, relinquenda sunt, nec tot ac
tantis uiris deliberantibus temere et audaciter in alteram partem
ferenda sententia est, ne aut anilis inducatur superstitio aut om-
nis religio destruatur.

14 Sic Caecilius et renidens (nam indignationis eius tumorem ef-
fusae orationis impetus relaxauerat): Ecquid ad haec, ait, audet
Octauius, homo Plautinae prosapiae, ut Christianorum praeci-
2 puus, ita postremus philosophorum? Parce, inquam, in eum
plaudere: neque enim prius exultare te dignum est concinnitate
sermonis, quam utrimque plenius fuerit peroratum, maxime cum
3 non laudi, set ueritati disceptatio uestra nitatur. et quamquam
magnum in modum me subtili uarietate tua delectarit oratio, ta-
men altius moueor, non de praesenti actione, sed de toto genere
disputandi, quod plerumque pro disserentium uiribus et eloquen-
4 tiae potestate etiam perspicuae ueritatis condicio mutetur. id ac-
cidere pernotum est auditorum facilitate, qui dum uerborum le-
nocinio a rerum intentionibus auocantur, sine dilectu adsentiun-
tur dictis omnibus nec a rectis falsa secernunt, nescientes inesse

1 Simonidis melici *r:* simonides melchi *P* 2 Simonides *Wowero glossema uidebatur* 3 querereturP 4 petit posttridie *P, em. in r* || praerogauit *Vrsinus* 5 adiunxit *P, sed* x *in ras. trium ductuum; an ex* adiuncxit? 12 renidens *r:* renitens *P* 13 ecquid *Vrsinus:* et qui *P,* et quid *r* 14 Christianorum *Stieber:* pistorum *P (ex scriptura* XPISTORVM *uel* XPIORVM), ICtorum (*i. e.* iuris consultorum) *Jac. Gronouius apud Holdenum; 'philosophi opponuntur christianis, qui ut rudes litterarum omnium atque expertes (cf. 5, 4) uulgo despicerentur, quorumque religio tamquam stultitia atque amentia suo quasi nomine quodam et communi ludibrio publice rideretur'.* 15 filosoforum *P* 17 utrinque *r* || penitus *J. Fr. Gronouius* 18 laudi sed *Gelenius:* laudis et *P,* laudi sed et *r;* laude sed ueritate *Cellarius* || *immo* annitatur, *ut datiuus* laudi *habeat unde pendet* 24 dilectū *P,* delectu *r*

et *in* incredibili uerum et in uerisimili mendacium. itaque quo 5
saepius adseuerationibus credunt, eo frequentius a peritioribus
arguuntur: sic adsidue temeritate decepti culpam iudicii sui
transferunt ad incerti querellam, ut damnatis omnibus malint
uniuersa suspendere quam de fallacibus iudicare. igitur nobis 6
prouidendum est, ne odio identidem sermonum omnium laboremus ita, ut in execrationem et odium hominum plerique simpliciores efferantur. nam incaute creduli circumueniuntur ab iis quos bonos putauerunt: mox errore consimili iam suspectis omnibus ut
improbos metuunt etiam quos optimos sentire potuerunt. nos pro- 7
inde solliciti, quod utrimque omni *in* negotio disseratur et ex altera parte plerumque obscura sit ueritas, ex altero latere mira subtilitas, quae nonnumquam ubertate dicendi fidem confessae probationis imitetur, diligenter quantum potest singula ponderemus, ut argutias quidem laudare, ea uero quae recta sunt, eligere, probare, suscipere possimus.

Decedis, inquit Caecilius, officio iudicis religiosi: nam periniu- **15**
rium est uires te actionis meae intergressu grauissimae disputationis infringere, cum Octauius integra et inlibata debeat sin-
gula, si potest, refutare. Id quod criminaris, inquam, in commune, 2
nisi fallor, conpendium protuli, ut examine scrupuloso nostram sententiam non eloquentiae tumore, sed rerum ipsarum soliditate libremus, nec auocanda, quod quereris, diutius intentio, cum toto silentio liceat responsionem Ianuari nostri iam gestientis audire.

Et Octauius: Dicam equidem, ut potero pro uiribus, et adniten- **16**
dum tibi mecum est, ut conuiciorum amarissimam labem uerbo-

1 et incredibili *Pr, em. Balduinus* || uerisimile *P* 3 iudicii sui *scripsi:* iudicis *Pr,* iudicii *Wowerus*, iudices *Meursius; cf. Wopkens in Misc. Obs. X, 28 et Heumann VII, 268* 4 quaerellam *P*, querelam *r* || damnatis opinionibus *Lindner,* ampliatis omnibus *Meursius* || mallint *P* 6 indidem *Dombart; cf. Handii Tursell. 3, 177* 8 efferuntur *Dauisius, at* efferantur *recte tuitus est Heum. coll. Liuii 5, 27, 10; add. Liu. 33, 29, 1* || nam dum incaute *Heumann* || ab his *P et edd.* 11 omni in *nos:* omni *Pr,* in omni *Vrsinus* 12 ex altera mira *Vrsinus*, ex altera lateat mira *Wowerus* 19 debeat *Wopkens*: habeat *Pr* 20 refutare *Heraldus:* reputare *P,* reputari *r* 23 quaereris *P* || tuto silentio *Heumann* 26 ut potero *Wowero*, *contra Heumanno* pro uiribus *delendum uidebatur* 27 comuitiorum *P corr. in* conuiciorum

rum ueracium flumine diluamus. nec dissimulabo principio ita
Natalis mei errantem, uagam, lubricam nutasse sententiam, ut
sit nobis ambigendum, utrum uersutia turbata sit, an uacilla-
2 uerit per errorem. nam interim deos credere, interim se delibe-
rare uariauit, ut propositionis incerto incertior responsionis no-
strae intentio fundaretur. sed in Natali meo uersutiam nolo; non
credo: procul est ab eius simplicitate subtilis urbanitas. quid igi-
3 tur? ut qui rectam uiam nescit, ubi, ut fit, in plures una diffin-
ditur, [quia uiam nescit] haeret anxius nec singulas audet eligere
nec uniuersas probare: sic cui non est ueri stabile iudicium, prout
4 infida suspicio spargitur, ita eius dubia opinio dissipatur. nullum
itaque miraculum est, si Caecilius identidem in contrariis ac re-
pugnantibus iactetur, aestuet, fluctuetur. quod ne fiat ulterius,
conuincam et redarguam. quamuis sint diuersa quae dicta sunt,
una ueritate confirmata probataque nec dubitandum ei de cetero
5 est nec uagandum. et quoniam meus frater erupit, aegre se ferre,
stomachari, indignari, dolere, inliteratos, pauperes, inperitos de
rebus caelestibus disputare, sciat omnes homines sine dilectu aeta-
tis, sexus, dignitatis rationis et sensus capaces et habiles procrea-
tos nec fortuna nanctos, sed natura insitos esse sapientiam: quin
ipsos etiam philosophos, uel si qui alii artium repertores in me-
morias exierunt, priusquam sollertia mentis parerent nominis

1 flumine *Meursius:* in lumine *Pr*, lumine *Gelenius; cf. Dauis. ad h. l.* 2 mutasse *r* 3 uersutia turbata sit (*sc. Natalis sententia*) *Vahlen:* tua eruditio turbata sit *Pr* 5 declarauit *Wopkens* || incertior *Vrsinus:* certior *Pr*, non certior *Vonck L. L. p. 55* 6 Natale *Heumann* 7 simplicitate *Gelenius:* subtilitate simplicitate *Pr* 8 ut fit *Gelenius:* ut sit *Pr* || diffinditur *Gelenius:* diffunditur *Pr; cf. Verg. Aen. 6, 540* 9 quia *P, sed* a *erasa, hinc* qui *r*; quia uiam nescit *obelo notauit Wopkens,* quam uiam ineat haeret anxius *Vahlen* || heret *P* 11 suspitio *r* 13 aestuet *Meursius:* aestu et *Pr* 14 comuincam *P* || redarguam. quamuis] *sic in P distinctum est;* redarguam quamuis *uulgo* || quamuis diuersa quae dicta sunt una ueritate confirmata prouataq. sint nec *P; uerbum* sint, *quod alieno loco positum esse apparet, Jac. Gronouius post* diuersa *transposuit* 15 de cetero erit *malim* 17 stomacari *P* 18 sciet *r* || delectu *r* 19 procreatos esse *Meursius* 20 nactos *r* || indeptos esse *Wowerus*, indutos esse *Wopkens*, insitam habere *Lindner;* nec fortuna datam, sed natura insitam esse sapientiam *Dauisius* 21 philosofos *P* 22 exierunt *P, sed* i *s. l. m. 2*

claritatem, habitos esse plebeios, indoctos, seminudos: adeo diui-
tes facultatibus suis inligatos magis aurum suspicere consuesse
quam caelum, nostrates pauperes et commentos esse prudentiam
et tradidisse ceteris disciplinam. unde apparet ingenium non dari
facultatibus nec studio parari, sed cum ipsa mentis formatione
generari. nihil itaque indignandum uel dolendum, si quicumque 6
de diuinis quaerat, *quae* sentiat proferat, cum non disputantis
auctoritas, sed disputationis ipsius ueritas requiratur. atque etiam,
quo imperitior sermo, hoc inlustrior ratio est, quoniam non fuca-
tur pompa facundiae et gratiae, sed, ut est, recti regula susti-
netur.

Nec recuso, quod Caecilius adserere inter praecipua conisus est, **17**
hominem nosse se et circumspicere debere, quid sit, unde sit,
quare sit: utrum elementis concretus an concinnatus atomis, an
potius a Deo factus, formatus, animatus. quod ipsum explorare 2
et eruere sine uniuersitatis inquisitione non possumus, cum ita
cohaerentia, conexa, concatenata sint, ut nisi diuinitatis rationem
diligenter excusseris, nescias humanitatis, nec possis pulchre ge-
rere rem ciuilem, nisi cognoueris hanc communem omnium mundi
ciuitatem, praecipue cum a feris beluis hoc differamus, quod illa
prona in terramque uergentia nihil nata sunt prospicere nisi pa-
bulum. nos, quibus uultus erectus, quibus suspectus in caelum
datus est, sermo et ratio, per quae Deum adgnoscimus, sentimus,
imitamur, ignorare nec fas nec licet ingerentem sese oculis et
sensibus nostris caelestem claritatem: sacrilegii enim uel maximi 3
instar est, humi quaerere quod in sublimi debeas inuenire. quo
magis mihi uidentur qui hunc mundi totius ornatum non diuina
ratione perfectum uolunt, sed frustis quibusdam temere cohae-
rentibus conglobatum, mentem, sensum, oculos denique ipsos non
habere. quid enim potest esse tam apertum, tam confessum tam- 4
que perspicuum, cum oculos in caelum sustuleris et quae sunt

1 claritate *P 1 m.* || adeo *Pr: at* uero *Vrsinus; at u. indicem uerbb.*
2 suscipere *r* 6 quaecunque *r* 7 quaerat quae sentiat *Lindner:* quae *om. Pr* 9 fucatur *r:* fugatur *P* 12 connixus *r* 14 aelementis *P* || athomis *Pr* 17 connexa *r* 20 belluis *r* 21 sunt *Heumann:* sint *Pr* 22 Nobis *Heumann* 23 datus et sermo *Wopkens, an* datus est et sermo*?* || deum *P:* dominum *r* 24 fas est *Heumann; at cf. c. 30, 6* 25 maximi *r:* maxime *P*

infra circaque lustraueris, quam esse aliquod numen praestantis-
simae mentis, quo omnis natura inspiretur, moueatur, alatur,
5 gubernetur? caelum ipsum uide, quam late tenditur, quam ra-
pide uoluitur, uel quod in noctem astris distinguitur, uel quod in
diem sole lustratur: iam scies, quam sit in eo summi moderato-
ris mira et diuina libratio. uide et annum, ut solis ambitus fa-
ciat, et mensem uide, ut luna auctu, senio, labore circumagat.
6 quid tenebrarum et luminis dicam recursantes uices, ut sit nobis
operis et quietis alterna reparatio? relinquenda uero astrologis
prolixior de sideribus oratio, uel quod regant cursum nauigandi,
uel quod arandi metendique tempus indicant, quae singula non
modo ut crearentur, fierent, disponerentur, summi opificis et per-
fectae rationis eguerunt, uerum etiam sentiri, perspici, intellegi
7 sine summa sollertia et ratione non possunt. quid, cum ordo tem-
porum ac frugum stabili uarietate distinguitur, nonne auctorem
suum parentemque testatur uer aeque cum suis floribus et aestas
cum suis messibus et autumni maturitas grata et hiberna oliuitas
necessaria? qui ordo facile turbaretur, nisi maxima ratione consi-
8 steret. iam prouidentiae quantae, ne hiemps sola glacie ureret
aut sola aestas ardore torreret, autumni et ueris inserere medium
temperamentum, ut per uestigia sua anni reuertentis occulti et
9 innoxii transitus laberentur. mari intende, lege litoris stringitur:
quicquid arborum est uide, quam e terrae uisceribus animatur:
aspice oceanum, refluit reciprocis aestibus: uide fontes, manant
uenis perennibus: fluuios intuere, eunt semper exercitis lapsibus.
10 quid loquar apte disposita recta montium, collium flexa, porrecta
camporum? quidue animantium loquar aduersus sese tutelam
multiformem? alias armatas cornibus, alias dentibus saeptas et
fundatas ungulis et spicatas aculeis aut pedum celeritate liberas
11 aut elatione pinnarum? ipsa praecipue formae nostrae pulchri-

9 astrologis *P corr. m. 1 ex* astrolegis 10 uel quae — uel quae *r* 11 indicant *P. Daniel:* inducant *Pr; cf. Dauis.* 13 perspicis *P, sed* s *erasa* 15 ac *P:* hac *r* 16 testatur? Ver *uulgo; rectius uerba distinxit Heumann* 20 interserere *Heumann* 22 lauerentur *P*' 23 quam *deleuit Heum.* || animantur *Vsener* 26 arrecta *Meursius*, erecta *Perizonius*, ardua *Wopkens* 28 septas *Pr* || et munitas *Dalecampius* (aut fund. ungulis aut spicatas a. *Dauisius*) 30 praecipuae *r*

tudo Deum fatetur artificem: status rigidus, uultus erectus, oculi
in summo uelut in specula constituti et omnes ceteri sensus uelut
in arce compositi.

Longum est ire per singula. nihil in homine membrorum est, 18
quod non et necessitatis causa sit et decoris, et quod magis mi-
rum est, eadem figura omnibus, sed quaedam unicuique linia-
menta deflexa: sic et similes uniuersi uidemur et inter se singuli
dissimiles inuenimur. quid nascendi ratio? quid cupido gene- 2
randi? nonne a Deo data est, et ut ubera partu maturescente lac-
tescant et ut tener fetus ubertate lactei roris adolescat? nec uni- 3
uersitati solummodo Deus, sed et partibus consulit. Britannia sole
deficitur, sed circumfluentis maris tepore recreatur: Aegypti sic-
citatem temperat Nilus amnis, Euphrates Mesopotamiam pro im-
bribus pensat, Indus flumen et serere Orientem dicitur et rigare.
quod si ingressus aliquam domum omnia exculta, disposita, or- 4
nata uidisses, utique praeesse ei crederes dominum et illis bonis
rebus multo esse meliorem. ita in hac mundi domo cum caelum
terramque ** perspicias prouidentiam, ordinem, legem, crede
esse uniuersitatis dominum parentemque ipsis sideribus et totius
mundi partibus pulchriorem: ni forte, quoniam de prouidentia 5
nulla dubitatio est, inquirendum putas, utrum unius imperio an
arbitrio plurimorum caeleste regnum gubernetur; quod ipsum
non est multi laboris aperire cogitanti imperia terrena, quibus

12—14 secundum Cic. de deor. nat. II, §. 130

2 sensus *r:* sensib; *P* || uelud *P* 3 dispositi *Heumann* 6 liniamenta *Pr:* lineamenta *edd. posteriores* 9 data sunt *Dauisius* 10 foetus *r* 11 consuluit *Heumann* || bryttania *P* 13 amnis *del. Wowerus* || colet' eufrates *P; colet nos auctore Bursiano deleuimus; uulgo locus ex sententia Dauisii sic interpungebatur:* colit Euphrates Mesopotamiam, pro imbribus pensat Indus flumen et serere *etc. Glossema iam Heraldus odorauerat, sed perperam uerba* pro imbribus pensat *exulare iusserat* 17 cum perspicias prouidentiam *Lindner deletis uerbis* caelum terramque; cum c. t. perspiciens prouidentiam ordinem legem uides, crede *Heumann; nos Vahlenio auctore lacunae signum posuimus, cum potius participium ut* perlustrans *intercidisse uideatur* 19 siderebus *P*[1] 20 nisi forte *Heumann* 22 plurium *Gulielmus Meyer, sodalis philologici seminarii Monacensis* 23 *malim* terrena, a quibus*; cf. Cypr. de uan. idol. 5:* ad diuinum imperium etiam de terris mutuemur exemplum

6 exempla utique de caelo. quando umquam regni societas aut cum
fide coepit aut sine cruore desiit? omitto Persas de equorum hin-
nitu augurantes principatum, et Thebanorum par, mortuam fabu-
lam, transeo. ob pastorum et casae regnum de geminis memoria
notissima est. generi et soceri bella toto orbe diffusa sunt, et tam
7 magni imperii duos fortuna non cepit. uide cetera: rex unus api-
bus, dux unus in gregibus, in armentis rector unus. tu in caelo
summam maiestatem diuidi credas et scindi ueri illius ac diuini
imperii totam potestatem, cum palam sit parentem omnium Deum
nec principium habere nec terminum, qui natiuitatem omnibus
praestet, sibi perpetuitatem, qui ante mundum fuerit sibi ipse
pro mundo: qui uniuersa, quaecumque sunt, uerbo iubet, ra-
8 tione dispensat, uirtute consummat. hic non uideri potest, uisu
clarior est, nec conprendi [potest], tactu purior est, nec aesti-
mari, sensibus maior est, infinitus, inmensus et soli sibi tantus,
quantus est, notus: nobis uero ad intellectum pectus angustum
est, et ideo sic eum digne aestimamus, dum inaestimabilem
9 dicimus. eloquar quemadmodum sentio: magnitudinem Dei qui se
putat nosse, minuit: qui non uult minuere, non nouit. nec nomen
10 Deo quaeras, Deus nomen est. illic uocabulis opus est, cum
per singulos propriis appellationum insignibus multitudo diri-
menda est: Deo, qui solus est, Dei uocabulum totum est.
quem si patrem dixero, carnalem opineris, si regem, terrenum

2 desiit *Vrsinus (ex Cypriano l. c. 5, 2):* discessit *Pr* 3 thebanorum permortuam *Pr*, *em. Meursius et Rigaltius ex Cypriano l. c.*: sic Thebanorum germanitas rupta 6 fortuna duos *Heumann probabiliter; cf. Lucan. I, 109 et Flor. II, 13 (IV, 2)* §. *14*: sic de principatu laborabant, tamquam duos tanti imperii fortuna non caperet || coepit *r* || rex unus est apibus *Cypr. l. c.* 8 s. maiestatem *Vahlen:* s. potestatem *Pr*, summam (*om.* potestatem) diuidi *Dauisius; cf. Cypr. l. c. 8:* neque enim illa sublimitas potest habere consortem, cum sola omnem teneat potestatem 11 prestet *P* 12 iubeat — dispenset — consummet *Dauisius*

14 compraehendi *r* || tactu purior est *addiderunt Canterus (V. L. 1, 7) et Vrsinus ex Cypriano 5, 5; huius coli loco* potest, *quo recte caret Cyprianus*, *perperam irrepsisse aut ex* purior est *deprauatum esse uidetur* 16 uero *P corr. e* uerbo 20 dei *Vrsinus; at u. Cypr. 5, 7, quamquam ibi quoque aliquot edd. genetiuum habent* 22 'quia solus est *dicit in simili loco Lactantius I. D. I, 6, 5 cf. I, 11*' *Vahlen* 23 terrenum opineris si regem carnalem susp. *Pr*; *adiectiua* terrenum *et* carnalem *inuicem transposuit Wopkens*

suspiceris, si dominum, intellegis utique mortalem. aufer addi-
tamenta nominum et perspicies eius claritatem. quid quod omnium 11
de isto habeo consensum? audio uulgus: cum ad caelum manus
tendunt, nihil aliud quam 'Deum' dicunt et 'Deus magnus est' et
'Deus uerus est' et 'si Deus dederit.' uulgi iste naturalis sermo
est an Christiani confitentis oratio? et qui Iouem principem uo-
lunt, falluntur in nomine, sed de una potestate consentiunt.

Audio poetas quoque unum patrem diuum atque hominum prae- **19**
dicantes, et talem esse mortalium mentem qualem parens om-
nium diem induxerit. quid Mantuanus Maro? nonne apertius, pro- 2
ximius, uerius p r i n c i p i o ait c a e l u m a c t e r r a s et cetera
mundi membra s p i r i t u s i n t u s a l i t et infusa mens agitat,
i n d e h o m i n u m p e c u d u m q u e g e n u s et quicquid aliud
animalium? idem alio loco mentem istam et spiritum deum no-
minat. haec enim uerba sunt:

d e u m n a m q u e i r e p e r o m n e s
t e r r a s q u e t r a c t u s q u e m a r i s c a e l u m q u e p r o f u n d u m,
u n d e h o m i n e s e t p e c u d e s, u n d e i m b e r e t i g n e s.

quid aliud et a nobis Deus quam mens et ratio et spiritus praedica- 3
tur? recenseamus, si placet, disciplinam philosophorum: deprehen-
des eos, etsi sermonibus uariis, ipsis tamen rebus in hanc unam
coire et conspirare sententiam. omitto illos rudes et ueteres, qui de 4
suis dictis sapientes esse meruerunt. sit Thales Milesius omnium
primus, qui primus omnium de caelestibus disputauit. is autem Mi-

11 secundum Aen. VI, 724 sqq. 16 Georg. IIII, 221 sq. 18 Aen. I, 743. 20 sqq. ex Cic. de deor. nat. I, c. 10 sqq.

3 de histo *P ante rasuram* || audi *Vonck, at cf. Cypr. de id. uan. 9:* dici frequenter audimus: o deus! et deus uidet *etc.* 5 dm̃ uerus *P corr. in* dn̆s uerus (*pro* ds̑ uerus) 8 audi *Vrsinus* 10 diem induxerit *Dauisius*: díem duxerit *P*, deus induxerit *r* 11 uerius? Principio *edd.* || ac *P:* et *r* 13 quicquid alitur anim. *Vonck Spec. 140* 15 uerba *Vrsinus* (*sed hic sine causa* eius uerba): uera *Pr* 18 unde hominum genus et pecudes *Vergilius Aen. 1, 743; in Georg. 4, 223 sic pergit:* hinc pecudes, armenta, uiros, genus omne ferarum *etc.* 19 aliud et *P*: aliud *r* || a] ad *P ante rasuram* 20 disciplinas *Heumann* 21 uarios *malim* 23 Si Thales *r* 24 primus omnium *obelo notauit censor in Z. f. Philos. u. kath. Theol. 18, 170* || disputabit *P*[1] || is autem *Vahlen:* isdem *P*, idem *r*; is rerum *Elmenhorst deletis uerbis* milesius thales

lesius Thales rerum initium aquam dixit, deum autem eàm mentem
quae ex aqua cuncta formauerit: [eo altior et sublimior aquae et
spiritus ratio, quam ut ab homine potuerit inueniri, a deo tradi-
tum]: uides philosophi principalis nobiscum penitus opinionem
5 consonare. Anaximenes deinceps et post Apolloniates Diogenes aëra
deum statuunt infinitum et inmensum: horum quoque similis de
6 diuinitate consensio est. Anaxagorae uero descriptio et motus in-
finitae mentis deus dicitur, et Pythagorae deus est animus per uni-
uersam rerum naturam commeans et intentus, ex quo etiam ani-
7 malium omnium uita capiatur. Xenophanen notum est omne infi-
nitum cum mente deum tradere, et Antisthenen populares deos
multos, sed naturalem unum praecipuum, Speusippum uim [natu-
8 ralem] animalem, qua omnia regantur, Deum nosse. quid? Demo-
critus, quamuis atomorum primus inuentor, nonne plerumque
naturam quae imagines fundat et intellegentiam deum' loquitur?
Straton quoque et ipse naturam? etiam Epicurus ille, qui deos aut
9 otiosos fingit aut nullos, naturam tamen superponit. Aristoteles
uariat et adsignat tamen unam potestatem: nam interim mentem,
mundum interim deum dicit, interim mundo deum praeficit. Hera-
clides Ponticus quoque deo diuinam mentem quamuis uarie ad-

2 eo *P distincte*: et *r*, est *Vahlen*, eho *Rigaltius*, en *Holden; nos colon cum J. Fr. Gronouio (Obss. eccl. c. 7 p. 80) ut glossema inclusimus (Cellarius uerba eodem Gronouio praeeunte sic transposuit:* opinionem consonare, sed altior *etc.*) 3 poterit *Pr* || traditum *P*, tradita *r*, traditur *Vahlen; lectione codicis genuina glossematis suspicio augetur* 4 filosophi *P* 5 anaxamenes *P* 7 Anaxagorae rerum descriptio et modus inf. mentis opus dicitur *Bouhier in Clerici Bibl. sel. XVI, 222* || motus *Meursius et Rigaltius*: metus *P*, modus *r* || mentis opus (*uel* m. esse) dicitur *Lindner* 10 capiatur *r:* capitatur *P*, carpatur *Vahlen coll. Cic. de d. nat. I, § 27; cf. Lactant. D. I. I, 5, 17* || xeonfanen *P*, Xenophanem *r* 11 antistenen *P*, Antisthenem *r* 12 zeuxippus *P*, speusippus *r*, *em. Gelenius* || uim animalem *Dauisius (ad Cic. de d. nat. I, § 32)*: uim naturalem animalem *Pr*, uim naturamue anim. *Wopkens* 13 qua *Pr*: quo *P corr. m. 2* || deum esse *Vrsinus; at cf. Madu. ad Cic. de finn. II, § 8* || Quid Democritus? *uulgo; ut nos, distinxit primus Arntzenius* 14 athomorum P^2*r* 18 designat *Vahlen coll. p. 28, 6 et Cic. de d. nat. I, § 33* || uni (*uel* unam mundo) *Wopkens* 19 praeficit] *additum in Pr:* Aristoles (Aristoteles *r*) ponticus uariat alias mundo alias menti diuinae tribuens principatum, *quae uerba ut glossema Vrsinus expulit; rectius C. Roeren in Minucianis (Coloniae 1859) ea deleto emblemate* Aristoles ponticus *post* Theophrastus *(p. 27, 1) transponenda esse intellexit coll. Cic. de d. nat. I § 35* 20 quoque de deo *Pr*

scribit. Theophrastus etiam uariat, alias mundo, alias menti di- 10
uinae tribuens principatum. Zenon et Chrysippus et Cleanthes sunt
et ipsi multiformes, sed ad unitatem prouidentiae omnes reuoluun-
tur. Cleanthes enim mentem, modo animum, modo aethera, ple-
rumque rationem deum disseruit. Zenon, eiusdem magister, na-
turalem legem atque diuinam et aethera interim interdumque ra-
tionem uult omnium esse principium; idem interpretando Iuno-
nem aëra, Iouem caelum, Neptunum mare, ignem esse Vulca-
num et ceteros similiter uulgi deos elementa esse monstrando pu-
blicum arguit grauiter et reuincit errorem. eadem fere Chrysip- 11
pus: uim diuinam, rationalem naturam et mundum interim et
fatalem necessitatem deum credit Zenonemque interpretatione
physiologica in Hesiodi, Homeri Orpheique carminibus imita-
tur. Babylonio etiam Diogeni disciplina est exponendi et disse- 12
rendi, Iouis partum et ortum Mineruae et hoc genus cetera rerum
uocabula esse, non deorum. nam Socraticus Xenophon formam dei 13
ueri negat uideri posse et ideo quaeri non oportere, Ariston Stoicus
conprehendi omnino non posse: uterque maiestatem Dei intelle-
gendi desperatione senserunt. Platoni apertior de deo et rebus 14
ipsis et nominibus oratio est et quae tota esset caelestis, nisi per-
suasionis ciuilis nonnumquam admixtione sordesceret. Platoni ita-
que in Timaeo deus est ipso suo nomine mundi parens, artifex
animae, caelestium terrenorumque fabricator, quem et inuenire

1 Theophrastus etiam *Vahlen*: theofrastus et *P* || uariat — principatum] *hic om. P, cf. ad p. 26, 19* 2 crysippus *Pr, item infra* 4 mentem *Pr:* mundum *Dauisius*: *ipse malim* mundum modo (*uel* mentem modo), modo animum; *cf. Cic. l. c.* § *37:* Cleanthes autem .. tum ipsum mundum deum dicit esse, tum totius naturae menti atque animo tribuit hoc nomen, tum ultimum et altissimum .. ardorem, qui aether nominetur, certissimum deum iudicat 5 disserit *Dauisius recte, ut uidetur; nam praesentia praeter* § *4 (de Thalete) et antecedunt et sequuntur* 11 uim enim diuinam *Vonck L. L. p. 56* 13 physiologica *Bursian:* physo•sogiae *P corr. in* phylologiae, physiologiae *r* || aesiodi homeri orfeique *P* 14 disciplina eadem est exponenti et disserenti *malim* 15 cetera *Rigaltius*: ceterarum *Pr* 16 nam *P*: *fort.* iam || xenofon *P* 17 aristo stonicus *P*, Aristo stoicus *r*, Aristo Chius *Gelenius; nos formam* Ariston *ex leui codicis corruptela restituimus* 18 compraehendi *Pr* || magistatem *P* 20 et hominibus *Meursius, at u. Dauis.* || *fort.* est, quae (*sine* et) 22 ipso suo *P corr. ex* ipsuo; ipso *Vrsinus*

difficile prae nimia et incredibili potestate, et cum inueneris, in
15 publicum dicere inpossibile praefatur. eadem fere sunt ista, quae
nostra sunt: nam et Deum nouimus et parentem omnium dicimus
et numquam publice nisi interrogati praedicamus.

20 Exposui opiniones omnium ferme philosophorum, quibus inlu-
strior gloria est, Deum unum multis licet designasse nominibus,
ut quiuis arbitretur, aut nunc Christianos philosophos esse aut phi-
2 losophos fuisse iam tunc Christianos. quod si prouidentia mundus
regitur et unius Dei nutu gubernatur, non nos debet antiquitas inpe-
ritorum fabellis suis delectata uel capta ad errorem mutui rapere
consensus, cum philosophorum suorum sententiis refellatur, quibus
3 et rationis et uetustatis adsistit auctoritas. maioribus enim nostris
tam facilis in mendaciis fides fuit, ut temere crediderint etiam talia
monstruosa miracula: Scyllam multiplicem, Chimaeram multi-
formem et Hydram felicibus uulneribus renascentem et Centauros
equos suis hominibus inplexos, et quicquid famae licet fingere,
4 illis erat libenter audire. quid illas aniles fabulas, de hominibus
aues et feras, † homines et de hominibus arbores atque flores?
quae si essent facta, fierent: quia fieri non possunt, ideo nec facta
5 sunt. similiter † ac uero erga deos quoque maiores nostri inprouidi,
creduli rudi simplicitate crediderunt: dum reges suos colunt reli-

1 inueneris *r:* inueniris *P, corr. m. 2 in* inuenires 2 profatur *Meursius* || fere sunt (st) ista *scripsi:* fere et ista *Pr,* fere ista quae et nostra sunt *Vrsinus* 5 opiones o. f. filosophorum *P* 6 deum — nominibus *delendum censebat Heumann* 7 filosophos *(bis) P, item u. 11* 10 delectata uel *obelo notauit Dauisius,* delect. et *Heum., potuit etiam* uel capta *ex glossemate addi* (delectata uelut captos *Vonck L. L. 56)* 13 talia *Vonck (Spec. 141):* alia *Pr* 14 monstruosa miracula *r:* monstruosa mira miracula *P; cf. simile uitium 36, 5* || chimeram *Pr* 16 equos [suis] hominibus *Wowerus, idem* equos semihominibus *coniciens* || licet *P:* libet *Heumann* 17 libentibus *Heumann* || illae a. fabulae *Heum. coll. p. 32, 5* 18 homines *Pr,* omnes *Scheffer,* homines *deleuit Lindner,* de feris homines *Dauisius,* nominem *Vonck L. L. p. 56; contra Anonymus in Misc. Observv. I uerba* homines et de hominibus *obelo notauit; nobis in mentem uenit:* de hominibus aues et feras, immo et de hominibus arbores atque flores? 19 quia *P:* quae *r* || non *P s. l. sed a pr. manu* 20 similiter ac uero *Pr corrupte;* similiter uero *Vrsinus,* simili errore *Heumann,* similiter adeo *Vahlen* || improuide creduli *Heumann coll. c. 14, 6* incaute creduli 21 credulis *P ante rasuram*

giose, dum defunctos eos desiderant in imaginibus uidere, dum
gestiunt eorum memorias in statuis detinere, sacra facta sunt
quae fuerant adsumpta solacia. denique et antequam commerciis 6
orbis pateret et antequam gentes ritus suos moresque miscerent,
unaquaeque natio conditorem suum aut ducem inclytum aut reginam pudicam sexu suo fortiorem aut alicuius muneris uel artis repertorem uenerabatur ut ciuem bonae memoriae: sic et defunctis praemium et futuris dabatur exemplum.

Lege historicorum scripta uel scripta sapientium: eadem me- **21**
cum recognosces. ob merita uirtutis aut muneris deos habitos Euhemerus exsequitur, et eorum natales, patrias, sepulcra dinumerat et per prouincias monstrat, Dictaei Iouis et Apollinis Del-
phici et Phariae Isidis et Cereris Eleusiniae. Prodicus adsump- 2
tos in deos loquitur, qui errando inuentis nouis frugibus utilitati hominum profuerunt. in eandem sententiam et Persaeus philosophatur et adnectit inuentas fruges et frugum ipsarum repertores isdem nominibus, ut comicus sermo est, Venerem sine Libero et
Cerere frigere. Alexander ille Magnus insigni uolumine ad matrem 3
suam scripsit, metu suae potestatis proditum sibi de diis hominibus a sacerdote secretum: illic Vulcanum facit omnium princi-
pem, et postea Iouis gentem. Saturnum enim principem huius ge- 4

2 memoriam *Heumann* || in statuis *P:* instantius *r* 3 solatia *r* 6 sexuue suo *Heumann* 7 uenerabatur aut ciuem *Vsener* 9 historicorum *P. Daniel et Vrsinus (cf. Lact. D. I. V, 4, 6):* stoicorum *Pr* || scripta sapientium *deleuit Cellarius seruata lectione* Stoicorum 11 Euhemerus *Gelenius:* erueret *P*, eruerent *r* || exequitur *r* || naturales *r* 12 dicta eiiouis *P* (ei *corr. in* et) || delphici et phariae *r:* delfices fariae *(corr. m. 2* delfi et pariae) *P* 13 Prodicus *Rigaltius (coll. Cic. de d. nat. 1, 42, 118):* prodigus *P*, prodigiis *r* 14 arando *Vsenerus probabiliter* || frugibus *spurium esse censebat Vrsinus coll. Cic. l. l., praesertim cum sequatur* (Persaeus) adnectit inuentas fruges; *ceterum Ciceronis locum a Minucio perperam intellectum esse apparet; nam Prodicus non inuentores rerum quarundam, sed ipsa quae hominum uitae prodessent deorum in numero habita esse dixit; cf. Sext. Empir. adu. Phys. c. 2: Πρόδικος ὁ Κεῖος ἥλιόν φησι καὶ σελήνην καὶ ποταμοὺς καὶ κρήνας, καὶ καθόλου πάντα τὰ ὠφελοῦντα τὸν βίον ἡμῶν οἱ παλαιοὶ θεοὺς ἐνόμισαν* 15 profuerunt *P:* profuere *edd.* || perseus *Pr; cf. Cic. de d. nat. 1, 15, 38* || filosofatur *P* 16 et • adnectit *P* (et *corr. ex* ec) 17 iisdem *r* 18 Magnus *Wowerus:* magnus macedo *Pr; cf. Cypr. de idol. uan. 2, 2* || illic *Rigaltius*: illi *P*, ille *r* 21 gentem] *sequitur in codice (item in edd.*

neris et examinis omnes scriptores uetustatis Graeci Romanique
hominem prodiderunt. scit hoc Nepos et Cassius in historia, et
5 Thallus ac Diodorus hoc loquuntur. is itaque Saturnus Creta pro-
fugus Italiam metu filii saeuientis accesserat, et Iani susceptus
hospitio rudes illos homines et agrestes multa docuit ut Graeculus
et politus, litteras inprimere, nummos signare, instrumenta con-
6 ficere. itaque latebram suam, quod tuto latuisset, uocari maluit
Latium, et urbem Saturniam idem de suo nomine et Ianiculum
7 Ianus ad memoriam uterque posteritatis reliquerunt. homo igi-
tur utique qui fugit, homo utique qui latuit, et pater hominis et
natus ex homine: Terrae enim uel Caeli filius, quod apud Italos
esset ignotis parentibus proditus, ut in hodiernum inopinato uisos
8 caelo missos, ignobiles et ignotos terrae filios nominamus. eius
filius Iuppiter Cretae excluso parente regnauit, illic obiit, illic fi-
lios habuit: adhuc antrum Iouis uisitur et sepulcrum eius ostendi-
tur, et ipsis sacris suis humanitatis arguitur.

9 Otiosum est ire per singulos et totam seriem generis istius
explicare, cum in primis parentibus probata mortalitas in ceteros
ipso ordine successionis influxerit, nisi forte post mortem deos
fingitis, et perierante Proculo deus Romulus, et Iuba Mauris uo-
lentibus deus est, et diui ceteri reges, qui consecrantur non ad
10 fidem numinis, sed ad honorem emeritae potestatis. inuitis his
denique hoc nomen adscribitur: optant in homine perseuerare,
fieri se deos metuunt, etsi iam senes nolunt. ergo nec de mor-
tuis dii, quoniam Deus mori non potest, nec de natis, quoniam
moritur omne quod nascitur: diuinum autem id est, quod nec
11 ortum habet nec occasum. cur enim, si nati sunt, non hodie quo-

omnibus) et despicis isidis ad hirundinem sistrum *p. 31, 7* — — cum sit ueritas obuia sed requirentibus *p. 33, 21*; *uerum ordinem primus indicauit Lindner; cf. excursum III in eius editione*

1 uetustac aetatis *Vonck L. L. 56* 2 scit *P*: scribit *Pithoeus* || et (*ante* Thallus) *delendum uidetur* 4 et iani *P*: etiam *r* 8 idem *Vsener*: dedit *Pr*, deinde *Bursian*, indito *Dombart*, dedit *deleuit Gelenius* 11 et terre enim et coeli *r* 14 craete *P* 15 illic adhuc *Heumann* 20 et *P*: ut *Meursius* || perierante *Pr*: peierante *edd. posteriores*; *cf. Vsener in Fleckeiseni Annal. philol. 1865 p. 226 sq.* || Iuba *r*: iuua *P* 22 inuitis denique *Balduinus* 23 optant homines p. *Heumann* 24 et etsi *Heumann*, etiam senes *Vrsinus* 25 potest *Wowerus*: posset *P*, possit *r* 27 hodie quoque *scripsi*: hodieque *Pr*; *cf. Cypr. l. c. 2, 3*

que nascuntur? nisi forte iam Iuppiter senuit et partus in Iunone
defecit et Minerua canuit antequam peperit. an ideo cessauit ista
generatio, quoniam nulla huiusmodi fabulis praebetur adsensio?
ceterum si dii creare possent, interire non possent, plures totis 12
hominibus deos haberemus, ut iam eos nec caelum contineret nec
aër caperet nec terra gestaret. unde manifestum est homines illos
fuisse, quos et natos legimus et mortuos scimus. † et despicis
Isidis ad hirundinem, sistrum, et ad sparsis membris inanem tui
Serapidis siue Osiris tumulum.

Considera denique sacra ipsa et ipsa mysteria: inuenies exitus 22
tristes, fata et funera et luctus atque planctus miserorum deo-
rum. Isis perditum filium cum Cynocephalo suo et caluis sacer-
dotibus luget, plangit, inquirit, et Isiaci miseri caedunt pec-
tora et dolorem infelicissimae matris imitantur: mox inuento
paruulo gaudet Isis, exultant sacerdotes, Cynocephalus inuentor
gloriatur, nec desinunt annis omnibus uel perdere quod inue-
niunt uel inuenire quod perdunt. nonne ridiculum est uel lu- 2
gere quod colas uel colere quod lugeas? haec tamen Aegyptia
quondam nunc et sacra Romana sunt. Ceres facibus accensis
et serpente circumdata errore subreptam et corruptam Liberam
anxia et sollicita uestigat: haec sunt Eleusinia. et quae Iouis
sacra sunt? nutrix capella est et auido patri subtrahitur in- 3
fans, ne uoretur, et Corybantum cymbalis, ne pater audiat ua-
gitus, tinnitus eliditur. Cybelae Dindyma pudet dicere, quae ad- 4

4 creari *Gelenius* || possint *Pr*, *em. Gelenius* 6 aer *r*: aera *P* 7 et despicis *P*, et dispicis *r*; *uerba partim corrupta ex alio loco huc inuecta esse primus intellexit Vahlen, qui ea post uerba* haec tamen Aegyptia quondam nunc et Romana sacra sunt *(uersu 19) transponenda et sic corrigenda censet:* et desipias Isidis ad hirundinem *etc. h. e. et licet tibi iam desipere (cf. 24, 5* in ista desipere) *ad Isidis hirundinem, sistrum, siue ad ea quae ad Isidis cultum pertinent* 8 ad sparsis *Oehler:* adsparsis *P*, aspersis *r*, dispersis *Meursius* 9 Osiridis *r* 10 sacra ipsa et mysteria *Balduinus* 12 cynecefalo *P*, *item paulo post* || et aliis sac. *r* 13 anquirit *malim* 20 circumlata *r* 21 at quae *Vrsinus* 24 tinnitus *Gelenius:* initus *Pr* || editur *Wowerus* || cybele *Pr;* de Cybele Dindymena *Gelenius*, Cybelen Dyndimenam *Meursius; de adiectiuo* Dindyma (*sc.* sacra) *confert Roeren Columellam de cultu hort. u. 220 et Ausonii ep. 25 ad Paul. 16; adde glossam in cod. Bernensi 224 fol. 209*[a] Dindima: misteria

ulterum suum infeliciter placitum, quoniam ipsa et deformis et uetula, ut multorum deorum mater, ad stuprum inlicere non poterat, exsecuit, ut deum scilicet faceret eunuchum. propter hanc fabulam Galli eam et semiuiri sui corporis supplicio colunt. haec
5 iam non sunt sacra, tormenta sunt. quid? formae ipsae et habitus nonne arguunt ludibria et dedecora deorum uestrorum? Vulcanus claudus deus et debilis, Apollo tot aetatibus leuis, Aesculapius bene barbatus, etsi semper adulescentis Apollinis filius, Neptunus glaucis oculis, Minerua caesiis, bubulis Iuno, pedibus Mercurius alatis, Pan ungulatis, Saturnus compeditis. Ianus uero frontes duas gestat, quasi et auersus incedat: Diana interim est alte succincta uenatrix et Ephesia mammis multis et uberibus ex-
6 structa et Triuia trinis capitibus et multis manibus horrifica. quid ipse Iuppiter uester? modo inberbis statuitur, modo barbatus locatur; et cum Hammon dicitur, habet cornua, et cum Capitolinus, tunc gerit fulmina, et cum Latiaris, cruore perfunditur, et cum Feretrius, † non auditur. et ne longius multos Ioues obeam, tot
7 sunt Iouis monstra quot nomina. Erigone suspensa de laqueo est, ut uirgo inter astra ignita sit, Castores alternis moriuntur ut uiuant, Aesculapius ut in deum surgat fulminatur, Hercules ut hominem exuat, Oetaeis ignibus concrematur.

23 Has fabulas et errores et ab inperitis parentibus discimus, et quod est grauius, ipsi studiis et disciplinis elaboramus, carminibus praecipue poetarum, qui plurimum quantum ueritati ipsi
2 sua auctoritate nocuerunt. et Plato ideo praeclare Homerum illum

1 suum *P*: sumi *r* || ipsa et *Heumann*: et ipsa *Pr* 2 ut] et *Gelenius* 3 faceret et eunuchum *P, sed* et *erasum* 4 Galli eam semiuiri *A. I. Cramerus ad Iuuenalis Schol. p. 49* 6 et decora *Pr, em. Gelenius* 7 deus *Wowerus obelo notauit* || laeuis *Gelenius* 11 et *P*: ut *r* 12 uberibus *Vrsinus:* ueribus *P*, uerubus *r*, tuberibus *Scaliger* 13 tribia *P* || multis canibus *Meursius* 14 noster *r* || inbarbis *P corr. ex* inbaruis, imberbis *r* || locatur *del. Heumann* 16 tunc] manu *Withof in Encaeniis critt. (1741) p. 213* 17 non auditur *Pr*, non aditur *Wowerus*, opimis induitur *J. Fr. Gronouius*, pompa aditur *Perizonius et Heumann (sed hic* cum pompa), non audit *Dauisius; cf. Prelleri mythol. Ro. p. 220* 18 quod *P* 19 ignita *r*: ignata *P* 21 aeteis *r*, henneis *P*; *cf. Cypr. l. c. 1, 3* 22 didicimus *r* 23 ipsi studiis *Meursius*: ipsis studiis *Pr* 24 qui permirum quantum *r* || ipsa sua *Heraldus* 25 suauitate *Lindner* || nocuerunt *P*: nocuere *edd.*

inclytum laudatum et coronatum de ciuitate, quam in sermone
instituebat, eiecit. hic enim praecipuus bello Troico deos uestros, 3
etsi ludos facit, tamen in hominum rebus et actibus miscuit, hic
eorum paria composuit, sauciauit Venerem, Martem uinxit, uul-
nerauit, fugauit. Iouem narrat Briareo liberatum, ne a diis ce- 4
teris ligaretur, et Sarpedonem filium, quoniam morti non poterat
eripere, cruentis imbribus fleuisse, et loro Veneris inlectum fla-
grantius, quam in adulteras soleat, cum Iunone uxore concum-
bere. alibi Hercules stercora egerit et Apollo Admeto pecus pa- 5
scit. Laomedonti uero muros Neptunus instituit, nec mercedem
operis infelix structor accipit. illic *Vulcanus* Iouis fulmen cum 6
Aeneae armis in incude fabricatur, cum caelum et fulmina et ful-
gura longe ante fuerint, quam Iuppiter in Creta nasceretur, et
flammas ueri fulminis nec Cyclops potuerit imitari nec ipse Iup-
piter non uereri. quid loquar Martis et Veneris adulterium de- 7
prehensum et in Ganymeden Iouis stuprum caelo consecratum?
quae omnia in hoc prodita, ut uitiis hominum quaedam auctori-
tas pararetur. his atque huiusmodi figmentis et mendaciis dulcio- 8
ribus corrumpuntur ingenia puerorum et isdem fabulis inhaerenti-
bus adusque summae aetatis robur adolescunt et in isdem opinio-
nibus miseri consenescunt, cum sit ueritas obuia, sed requirentibus.

Quis ergo dubitat hominum imagines consecratas uulgus orare 9
et publice colere, dum opinio et mens imperitorum artis con-
cinnitate decipitur, auri fulgore praestringitur, argenti nitore
et candore eboris hebetatur? quodsi in animum quis inducat, 10
tormentis quibus et quibus machinis simulacrum omne formetur,
erubescet timere se materiem ab artifice, ut deum faceret, inlu-
sam. deus enim ligneus, rogi fortasse uel infelicis stipitis portio, 11

1 lautum *Andr. Schottus; at cf. Heum. VII, 457 et de uoc.* coronatum *Plat. de Rep. III, p. 398 A* || quam sermone *Vrsinus* 3 tamen hominum rebus *Vsener* 4 Martem *r:* matrem *P* 5 a Briareo *Vrsinus; at cf. p. 26, 7; 34, 2; 36, 7* 7 fleuisse *Gelenius:* fleuit *Pr* || loro *Heraldus:* thoro *Pr,* cesto *Gelenius* 9 Admeti *Cypr. l. c. 1, 3* 10 instruit *Heusinger coll. Nep. Them. 6, 4* 11 accepit *Pr, em. Gelenius* || Vulcanus *suppleuit Vrsinus* 14 cyclobs *P* 16 ganimeden *P,* ganimedem *r* 17 ut ui..tiis *P;* ut iudiciis *Rigaltius* 18 hiis *P* || dulcibus *Heumann* 19 hisdem *r* 20 adusque *P:* aliisque *r* || iisdem *r* 22 hominum *scripsi:* horum *Pr* 27 •erubescet *P* || temere se materies.. illusum *(corr. in praef.* illusam) *r* || materiē• *P* (ē *in ras.*), materiei *Vrsinus* 28 lingeus *P*

12 suspenditur, caeditur, dolatur, runcinatur. et deus aereus uel ar-
genteus de immundo uasculo, ut accepimus factum Aegyptio
regi, conflatur, tunditur malleis et *in* incudibus figuratur: et lapi-
deus *deus* caeditur, scalpitur et ab impurato homine leuigatur, nec
sentit suae natiuitatis iniuriam, ita ut nec postea de uestra uene-
ratione culturam: nisi forte nondum deus saxum est uel lignum
13 uel argentum. quando igitur hic nascitur? ecce funditur, fabrica-
tur, sculpitur: nondum deus est: ecce plumbatur, construitur,
erigitur: nec adhuc deus est: ecce ornatur, consecratur, oratur:
tunc postremo deus est, cum homo illum uoluit et dedicauit.
24 Quanto uerius de diis uestris animalia muta naturaliter iudi-
cant! mures, hirundines, milui non sentire eos sciunt: rodunt,
inculcant, insident, ac nisi abigatis, in ipso dei uestri ore nidifi-
cant: araneae uero faciem eius intexunt et de ipso capite sua fila
2 suspendunt. uos tergetis, mundatis, eraditis et illos, quos facitis
protegitis, et timetis, dum unusquisque uestrum non cogitat prius
se debere deum nosse quam colere, dum inconsulte gestiunt pa-
rentibus oboedire, dum fieri malunt alieni erroris accessio quam
sibi credere, dum nihil ex his quae timent norunt. sic in auro et
argento auaritia consecrata est, sic statuarum inanium consignata
forma, sic nata Romana superstitio: quorum ritus si percenseas,
3 ridenda quam multa, *quam multa* etiam miseranda sunt! nudi
cruda hieme discurrunt, alii incedunt pilleati, scuta uetera cir-
cumferunt, pelles caedunt, mendicantes uicatim deos ducunt:

1 aereus *Gelenius:* ereus *P*, cereus *r*, aureus *Gataker* 2 ut accepimus *Vonk L. L. p. 56:* ut saepius *Pr; iam Gatakerus* ut legimus *uel* ut scimus *flagitauerat; de re cf. Herodot. 2, 1, 72* 3 in *addidit Meursius; cf. p. 33, 12. Arnob. I, 39;* in inc. (*sine* et) *Wowerus* 4 deus *addidit Vahlen* || sculpitur *de Muralto, operarum ut uidetur errore* || impurato *P:* imperito *r* 8 scalpitur *r* 10 illum *P*: ille *r* || uoluit *P:* uouit *Meursius*, coluit *Dauisius* 11 Quanto uerius *Vrsinus:* quanta uero *Pr,* quam uero *Dombart; Vrsini coniecturam ita probabat Heumannus, ut* naturaliter *delendum censeret* 12 milui (nam non s. eos sciunt) *Heumann* || rodunt *Wowerus:* norunt *Pr* 13 insultant (*i. e.* conspurcant) *Wowerus* 15 tergitis *r* || quos facitis et protegitis, timetis *Meursius* 18 malhunt *P* 22 quam multa quam multa *Heumann*: quam multa *Pr,* quam multa, multa *Gelenius* 23 discurrunt alii, alii inc. *Heumann* || pilleati *P:* pileati *edd.* 24 pelues *Monachius (ad Polycarpi epist. II, 366),* peltas *Cuperus* || uicatim *Gelenius:* uicantes *Pr*

quaedam fana semel anno adire permittunt, quaedam in totum
nefas uisere: est quo uiro non licet, nonnulla absque feminis
sacra sunt, etiam seruo quibusdam caerimoniis interesse pia-
culare flagitium est: alia sacra coronat uniuira, alia multiuira,
et magna religione conquiritur quae plura possit adulteria nu-
merare. quid, qui sanguine suo libat et uulneribus suis supplicat, 4
non profanus melius esset quam sic religiosus? aut cui testa sunt
obscena demessa, quo modo deum *non* uiolat qui hoc modo placat,
cum si eunuchos deus uellet, posset procreare, non facere? quis 5
non intellegat male sanos et uanae et perditae mentis in ista desi-
pere et ipsam errantium turbam mutua sibi patrocinia prae-
stare? hic defensio communis furoris est furentium multitudo.

At tamen ista ipsa superstitio Romanis dedit, auxit, fundauit **25**
imperium, cum non tam uirtute quam religione et pietate polle-
rent. nimirum insignis et nobilis iustitia Romana ab ipsis imperii
nascentis incunabulis auspicata est. nonne in ortu suo et scelere 2
collecti et muniti immanitatis suae terrore creuerunt? nam asylo
prima plebs congregata est: confluxerant perditi, facinerosi, in-
cesti, sicarii, proditores, et ut ipse Romulus imperator et rector
populum suum facinore praecelleret, parricidium fecit. haec prima
sunt auspicia religiosae ciuitatis. mox alienas uirgines iam de- 3
sponsatas, iam destinatas et nonnullas de matrimonio mulierculas
sine more rapuit, uiolauit, inlusit, et cum earum parentibus, id
est cum soceris suis bellum miscuit, propinquum sanguinem fudit.
quid inreligiosius, quid audacius, quid ipsa sceleris confidentia
turpius? iam finitimos agro pellere, ciuitates proximas euertere 4
cum templis et altaribus, captos cogere, damnis alienis et suis

2 quo uiro ire non licet *Dauisius, at facile suppleas* adire *ex praecedentibus* ‖ licet *Gelenius:* licet et *Pr* 5 adulteria quam partus numerare *Vahlen coll. Lact. D. Inst. I, 17:* etiamne haec habet aliquid numinis, cuius plura numerantur adulteria quam partus? 7 nonne *Vahlen coll. p. 18, 1. 22, 5. 23, 8 etc.* ‖ testa *Gelenius:* exta *Pr; cf. Plin. N. H. 35 § 165:* Samia testa Matris deum sacerdotes qui Galli uocantur uirilitatem amputare *etc.* 8 non uiolat *Perizonius:* uiolat *Pr* 10 in ista] ita *Heumann* 12 Sic defensio *Wopkens* 13 At enim *Heumann, at cf. 26, 7* at nonnumquam tamen ‖ ausit *P* 15 inperii *P* 18 facinerosi *P:* facinorosi *edd.* 21 uirginis *P* ‖ iam desponsatas *obelo notauit Vsener* 24 id est cum soceris *Wowero immerito glossema uidebatur* 26 turpius *Dombart:* tutius *Pr,* atrocius *Heumann; possis etiam* taetrius 27 rapta congerere *Heumann*

sceleribus adolescere cum Romulo regibus ceteris et posteris du-
5 cibus disciplina communis est. ita quicquid Romani tenent, co-
lunt, possident, audaciae praeda est: templa omnia de manubiis,
id est de ruinis urbium, de spoliis deorum, de caedibus sacerdo-
tum: hoc insultare et inludere est, uictis religionibus seruire, cap-
tiuas eas post uictorias adorare. nam adorare quae manu ceperis,
6 sacrilegium est consecrare, non numina. totiens ergo Romanis in-
piatum est quotiens triumphatum, tot de diis spolia quot de gen-
tibus sunt tropaea. igitur Romani non ideo tanti, quod religiosi,
7 sed quod inpune sacrilegi. neque enim potuerunt in ipsis bellis
deos adiutores habere, aduersus quos arma rapuerunt, sed quos
prostrauerant, detriumphatos colere coeperunt. quid autem isti
dii pro Romanis possunt, qui nihil pro suis aduersus eorum arma
ualuerunt? Romanorum enim uernaculos deos nouimus: Romulus,
8 Picus, Tiberinus et Consus et Pilumnus ac Volumnus dii. Cloa-
cinam Tatius et inuenit et coluit, Pauorem Hostilius atque Pallo-
rem, mox a nescio quo Febris dedicata: haec alumna urbis istius
superstitio, morbi et malae ualetudines. sane et Acca Larentia
et Flora, meretrices propudiosae, inter morbos Romanorum et
9 deos computandae. isti scilicet aduersus ceteros, qui in gentibus
colebantur, Romanorum imperium protulerunt: neque enim eos
aduersum suos homines uel Mars Thracius uel Iuppiter Creticus
uel Iuno nunc Argiua, nunc Samia, nunc Poena, uel Diana Tau-
rica uel Mater Idaea uel Aegyptia illa non numina, sed portenta
10 uuerunt. nisi forte apud istos maior castitas uirginum aut religio

1 posteris *Dauisius*: postremis *Pr*, postumis *Wowerus*, post reges *Wopkens et Vonck L. L. 57* 5 seruire et capt. *Wowerus* 7 a Romanis *Vrsinus* 8 quod de *P* || gentibus sunt (st̃) *nos*: gentibus et *Pr*, et *del. Heum.* 9 tropea *P*[1], trophea *P*[2]*r* 11 *fort.* rapuerant || sed quos *nos*: et quos *P pr. m. corr. ex* et quod 12 prostrauerant *Dombart et censor in Z. f. Philos. u. kath. Theol. (18, 171)*: postulauerant *Pr* 15 teuerinus *P*, Tyberinus *r* || Volumnus *Rigaltius*: polumnus *P*, Picumnus *r*; *Cyprianus 2, 5 neutrum nomen habet, sed solum* Pilumni 17 haec almae urbis *Heumann* 18 laurentia *Pr*, *em. Vrsinus*; *cf. Liuii I, 4* 19 inter probra Rom. *Heumann* 23 uel Diana *Gelenius*: nunc diana *Pr*; *cf. Cypr. 2, 9*: Mars Thracius et Iuppiter Creticus et Iuno uel Argiua uel Samia uel Poena et Diana Taurica *etc.* || tauriga *P* 24 deum mater Idaea *Cyprianus* || idea *P* || sed et portenta *P*, *sed* et *erasum* 25 castitatis *r*

sanctior sacerdotum, cum paene in pluribus uirginibus, set quae
inconsultius se uiris miscuissent, Vesta sane nesciente, sit ince-
stum uindicatum, in residuis inpunitatem fecerit non castitas tu-
tior, sed inpudicitia felicior. ubi autem magis a sacerdotibus 11
quam inter aras et delubra conducuntur stupra, tractantur leno-
cinia, adulteria meditantur? frequentius denique in aedituorum
cellulis quam in ipsis lupanaribus flagrans libido defungitur. et 12
tamen ante eos Deo dispensante diu regna tenuerunt Assyrii,
Medi, Persae, Graeci etiam et Aegyptii, cum Pontifices et
Aruales et Salios et Vestales et Augures non haberent nec pullos
cauea reclusos, quorum cibo uel fastidio res publica summa
regeretur.

Iam enim uenio ad illa auspicia et auguria Romana, quae summo **26**
labore collecta testatus es et paenitenter omissa et obseruata
feliciter. Clodius scilicet et Flaminius et Iunius ideo exercitus 2
perdiderunt, quod pullorum solistimum tripudium exspectandum
non putauerunt. quid Regulus? nonne auguria seruauit et captus 3
est? Mancinus religionem tenuit, et sub iugum missus est et de-
ditus. pullos edaces habuit et Paulus, apud Cannas tamen cum
maiore populi Romani parte prostratus est. Gaius Caesar, ne ante 4
brumam in Africam nauigia transmitteret, auguriis et auspiciis
renitentibus, spreuit: eo facilius et nauigauit et uicit. quae uero 5
et quanta de oraculis prosequar? post mortem Amphiaraus uen-
tura respondit, qui proditum iri se ob monile ab uxore nesciuit.

1 set quae *Vahlen:* et quae *Pr*, ut quae *Vrsinus* 2 Vesta sane nesciente *obelo notauit Heumann* 4 magis quam a sacerdotibus *Heumann* 5 interras et *P pr. m.* || condicuntur *Vrsinus* 10 et *(ante* Vest.*) om. r* 11 ciuo *P*[1] || res summa *Vrsinus,* rei p. summa *Wowerus* 14 es *Gelenius:* est *Pr; cf. cap. 7* || penitenter *P*, poenitenter *r* 15 Claudius *Meursius* 16 solistimum *Gelenius:* sollemnisimum *P*, solemnissimum *r* 17 arguria *P*, auspicia *Cyprianus l. c. 3, 6* 18 habuit Paulus et apud *Wopkens, ut Cyprianus 3, 6;* habuit et Paulus apud Cannas, tamen *uulgo; uerborum distinctionem correxit Meursius* 19 pop. Ro. *P. Daniel:* reip. *Pr* || Caius *r* 21 nauigio *Dauisius, at u. Cypr.* 22 retinentibus *Vrsinus, at u. Cypr. 3, 6* || sprẹuit *P* || felicius *Heumann, at u. Buenem. ad Lactant. D. I. 6, 24, 2* 23 euentura *malim, cf. tamen Lact. de mortt. persec. 10* 24 proditum iri se *P corr. ex* prodituis rise; proditus est ipse *r* || nesciuit ire sias *P*, nescius. Tiresias *r*

6 Tiresias caecus futura uidebat, qui praesentia non uidebat. de
Pyrro Ennius Apollinis Pythi responsa confinxit, cum iam Apollo
uersus facere desisset: cuius tunc cautum illud et ambiguum de-
fecit oraculum, cum et politiores homines et minus creduli esse
coeperunt. et Demosthenes, quod sciret responsa simulata, φι-
λιππίζειν Pythiam querebatur.
7 At nonnumquam tamen ueritatem uel auspicia uel oracula te-
tigerunt. quamquam inter multa mendacia uideri possit indu-
striam casus imitatus, adgrediar tamen fontem ipsum erroris et
prauitatis, unde omnis caligo ista manauit, et altius eruere et
aperire manifestius. spiritus sunt insinceri, uagi, a caelesti uigore
8 terrenis labibus et cupiditatibus degrauati. isti igitur spiritus,
posteaquam simplicitatem substantiae suae onusti et inmersi ui-
tiis perdiderunt, ad solacium calamitatis suae non desinunt per-
diti iam perdere et deprauati errorem prauitatis infundere et alie-
9 nati a Deo inductis prauis religionibus a Deo segregare. eos spi-
ritus daemonas esse poetae sciunt, philosophi disserunt, Socrates
nouit, qui ad nutum et arbitrium adsidentis sibi daemonis uel de-
10 clinabat negotia uel petebat. magi quoque non tantum sciunt
daemonas, sed etiam quicquid miraculi ludunt, per daemonas fa-
ciunt: illis adspirantibus et infundentibus praestigias edunt, uel
11 quae non sunt uideri, uel quae sunt non uideri. eorum magorum
et eloquio et negotio primus Hostanes et uerum Deum merita
maiestate prosequitur et angelos, id est ministros et nuntios Dei
sed ueri, eius uenerationi nouit adsistere, ut et nutu ipso et uultu
domini territi contremescant. idem etiam daemonas prodidit ter-
12 renos, uagos, humanitatis inimicos. quid Plato, qui inuenire Deum

1 caecus *suspectum Dauisio* 2 phyrro *P* || pyti *P*, Pythii *r* || confincxit *P* 3 illuc *r* 5 philippi zaeno phytiam *P*, Philippizin pytiam *r* 6 quaerebatur *P* 7 tetigerunt *P:* tetigere *edd.* 11 insingeri *P* || et uagi *Vrsinus, ut habet Cypr. 3, 8* 12 lauibus *P pr. m.* 15 perditi perdere *Vrsinus cum Cypriano* 19 appetebat *P. Daniel et Elmenhorst,* gerebat *Heumann* 20 miraculis *P. Daniel* 21 praest. edunt et efficiunt uel quae n. sunt uideri *Vahlen* 22 magnorum *P ante rasuram* (quorum tamen praecipuus Hostanes *Cypr. 4, 1*) 23 primus sosthenes *Pr, em. Gelenius* 25 sed et ueri *P, sed* et *erasum* || eius *Vrsinus:* eiusq. *Pr; cf. Cypr. 4, 2:* Hostanes et formam ueri Dei negat conspici posse et angelos ueros sedi eius dicit adsistere 27 inueniri *P 1 m. corr. in* inuenire

negotium credidit, nonne et angelos sine negotio narrat et daemonas? et in Symposio etiam suo naturam daemonum exprimere conititur? uult enim esse substantiam inter mortalem inmortalemque, id est inter corpus et spiritum mediam, terreni ponderis et caelestis leuitatis admixtione concretam, ex qua monet etiam † nos procupidinem amoris, et dicit informari et inlabi pectoribus humanis et sensum mouere et adfectus fingere et ardorem cupiditatis infundere.

27 Isti igitur impuri spiritus, daemones, ut ostensum *a* magis, a philosophis et a Platone, sub statuis et imaginibus consecratis delitescunt et adflatu suo auctoritatem quasi praesentis numinis consequuntur, dum inspirant interim uates, dum fanis inmorantur, dum nonnumquam extorum fibras animant, auium uolatus gubernant, sortes regunt, oracula efficiunt, falsis pluribus inuoluta. **2** nam et falluntur et fallunt, ut et nescientes sinceram ueritatem et quam sciunt, in perditionem sui non confitentes. sic a caelo deorsum grauant et a Deo uero ad materias auocant, uitam turbant, somnos inquietant, inrepentes etiam corporibus occulte ut spiritus tenues morbos fingunt, terrent mentes, membra distorquent, ut ad cultum sui cogant, ut nidore altarium uel hostiis pecudum saginati, remissis quae constrinxerant, curasse uidean-

1 angelos esse in negotio *Vsener* || aut daemonas *Dauisius* 3 conititur *P:* connititur *edd.* 5 laeuitatis *P* || monet etiam nos procupidinem *P*, manare in nos procupidinem *r*, manet etiam in nos porro cupido *Meursius*, monet etiam nasci pruriginem amoris *Dauisius*, monet etiam nos promere cupidinem *Vonck, fort.* monet etiam in nobis promi cupidinem; ex quo mouent (*sc.* daemones) etiam nos per cupidinem amoris *censor in Z. f. Phil. u. kath. Theol. 18, 173* 6 illabi *Gelenius:* labi *Pr* 9 daemones *spurium esse existimabat Vrsinus* (*cf. Cypr. 4, 3:* hi ergo spiritus sub statuis atque imaginibus consecratis delitescunt), *sed locus sic intellegendus esse uidetur:* isti spiritus, qui, ut ostensum est a magis, daemones sunt || ostensum magis *Pr, em. Gelenius* 10 a philosophis *inclusit Heumann* || consecrati *Pr, em. Balduinus ex Cypriano* 11 delitiscunt *P* 12 inspirant i. uates *Dombart:* inspirantur i. uatibus *Pr*, inspirant i. uatibus *Heumann; cf. Cypr. l. c.* hi afflatu suo uatum pectora inspirant || sanis *Gelenius* 15 ut *in P s. l. sed 1 m.* 17 ad materiam *Ouzelius* 18 somnos *Vrsinus (ex Cypr. 4, 4)*: omnes *Pr* || occultae *P* 19 ut sunt spiritus *Vonck L. L. 58* 20 alterium uel hostis *P pr. m.* 21 remissis *P*[1] *(ut Cypr. habet):* remissius *P corr. 2 m. et r*

3 tur. hinc sunt et furentes, quos in publicum uidetis excurrere,
uates et ipsi absque templo, sic insaniunt, sic bacchantur, sic ro-
tantur: par et in illis instigatio daemonis, sed argumentum dispar
4 furoris. de ipsis etiam illa, quae paulo ante tibi dicta sunt, ut
Iuppiter ludos repeteret ex somnio, ut cum equis Castores uide-
5 rentur, ut cingulum matronae nauicula sequeretur. haec omnia
sciunt pleraque pars uestrum ipsos daemonas de semetipsis confi-
teri, quotiens a nobis tormentis uerborum et orationis incendiis
6 de corporibus exiguntur. ipse Saturnus et Serapis et Iuppiter et
quicquid daemonum colitis, uicti dolore quod sunt eloquuntur,
nec utique in turpitudinem sui, nonnullis praesertim uestrum ad-
7 sistentibus, mentiuntur. ipsis testibus, esse eos daemonas, cre-
dite fassis: adiurati enim per Deum uerum et solum inuiti miseris
corporibus inhorrescunt et uel exiliunt statim uel euanescunt gra-
datim, prout fides patientis adiuuat aut gratia curantis adspirat.
sic Christianos de proximo fugitant, quos longe in coetibus per
8 uos lacessebant. ideo inserti mentibus imperitorum odium nostri
serunt occulte per timorem: naturale est enim et odisse quem ti-
meas, et quem metueris infestare, si possis. sic occupant animos
et obstruunt pectora, ut ante nos incipiant homines odisse quam
nosse, ne cognitos aut imitari possint aut damnare non possint.
28 Quam autem inicum sit, *de* incognitis et inexploratis iudicare,
2 quod facitis, nobis ipsis paenitentibus credite. et nos enim idem
fecimus et eadem uobiscum quondam adhuc caeci et hebetes sen-
tiebamus, quasi Christiani monstra colerent, infantes uorarent,

1 hinc sunt *Dauisius:* hi sunt *Pr,* de his sunt *Heumann* 2 uacchantur *P*[1] 7 pleraque pars *Dauisius:* plerique pars *P,* plerique *r et cod. Brux.* || ipso daemonas de semet ipsos *P pr. m. sed corr. m. 2* 8 orationis incentiuis *Vsener* 12 credite fassis *Anonymus in Miscell. Observv. IV, 423:* credite fessis *P pr. m. sed* fessis *erasum,* de se uerum confitentibus credite *P corr. et r; cf. Cypr.* hi tamen adiurati per Deum.. statim cedunt et fatentúr *etc.* 13 miseris *Gelenius:* miseri *Pr* (*Cypr.* obsessa corpora); *cf. Wopk. p. 43* 16 quos longe a coetibus per uos lacessant *Vahlen coll. Lact. I. D. 4, c. 27 in.* 18 timens *P littera* n *punctata,* times *r;* timeas *iam habet apographum Parisini Bruxellense* 19 quem oderis *Freinshemius ad Curt. VIII, 10, 1. coll. Cic. de off. II, 7* || infestares si *P pr. m.* 22 quam a. inicum *P:* Quantum autem uitium *r* || de incognitis *Carrio Emend. 2, 18:* de *om. Pr,* in incogn. *Meursius* 23 penitentibus *P,* poenit. *r* 24 fecimus *Wopkens:* fuimus *Pr; cf. infra p. 41, 15* || haebet sēe es *P, sed* sēe *expunctum*

conuiuia incesta miscerent, nec intellegebamus ab his fabulas istas
semper uentilari et numquam uel inuestigari uel probari, nec
tanto tempore aliquem existere qui proderet, non tantum facti
ueniam, uerum etiam indicii gratiam consecuturum: malum
autem adeo non esse, ut Christianus reus nec erubesceret nec
timeret, et unum solummodo, quod non ante fuerit, paeniteret.
nos tamen cum sacrilegos aliquos et incestos, parricidas etiam 3
defendendos et tuendos suscipiebamus, hos nec audiendos in totum
putabamus, nonnumquam etiam miserantes eorum crudelius sae-
uiebamus, ut torqueremus confitentes ad negandum, uidelicet ne
perirent, exercentes in his peruersam quaestionem, non quae uerum
erueret, sed quae mendacium cogeret. et si qui infirmior malo 4
pressus et uictus Christianum se negasset, fauebamus ei, quasi
eierato nomine iam omnia facta sua illa negatione purgaret. ad- 5
gnoscitisne eadem nos sensisse et egisse, quae sentitis et geritis?
cum si ratio, non instigatio daemonis iudicaret, urguendi magis,
non ut diffiterentur se Christianos, sed ut de incestis stupris, de
inpiatis sacris, de infantibus immolatis faterentur. his enim et 6
huiusmodi fabulis idem daemones ad execrationis horrorem impe-
ritorum aures aduersus nos referserant. nec tamen mirum, quo-
niam fama, quae semper insparsis mendaciis alitur, ostensa ueri-
tate consumitur. sic est negotium daemonum; ab ipsis enim rumor 7
falsus et seritur et fouetur. inde est quod audire te dicis, caput
asini rem nobis esse diuinam. quis tam stultus, ut hoc colat?
quis stultior, ut hoc coli credat? nisi quod uos et totos asinos in
stabulis cum uestra uel *sua* Epona consecratis et eosdem asinos
cum Iside religiose decoratis, item boum capita et capita uer-

1 ab his *Pr:* anilis *Vsener*, ab his *del. Heumann* 2 uenditari *Heumann* 3 extitisse *malim* 4 iudicii *r* 5 reus esse nec *Vsener* 6 solumodo *P* || peneteret *P* 7 aliquos *delebat Heumann* 9 miserentes *Heumann* 10 ut urgeremus *r* 11 perient *P* 12 si quis *r* 13 praessus *P,* oppressus *Heumann* 14 Agnoscitisne *r* 15 gessisse *Anonymus Parisiensis* || et agitis *Heumann* 16 arguendi *r; ipse cum Cellario malim:* essent urguendi 20 referserant *Vahlen:* referserunt *Pr* || quoniam *Vahlen:* cum omnium *Pr,* cum hominum *Rigaltius* 22 sic est *Pr,* sit et *J. Fr. Gronouius Obseru. c. 7* 26 sua *addidit Rigaltius coll. Tertull. Apol. 16:* uos tamen non negabitis et iumenta omnia et totos cantherios cum sua Epona coli a uobis || Hippona *r* 27 decoratis *Rigaltius*: deuoratis *Pr,* deuotatis *Meursius*, adoratis *Heinsius Syll. epist. IV, 260* || uerbecum *P pr. m.*

uecum et immolatis et colitis, de capro etiam et homine mixtos
8 deos et leonum et canum uultibus deos dedicatis. nonne et Apim
bouem cum Aegyptiis adoratis et pascitis? nec eorum sacra dam-
natis instituta serpentibus, crocodillis, beluis ceteris et auibus et
piscibus, quorum aliquem deum si quis occiderit, etiam capite
9 punitur. idem Aegyptii cum plerisque uobis non magis Isidem
quam ceparum acrimonias metuunt, nec Serapidem magis quam
10 strepitus per pudenda corporis expressos contremescunt. etiam ille,
qui de adoratis sacerdotis uirilibus aduersum nos fabulatur, temp-
tat in nos conferre quae sua sunt. ista enim inpudicitiae eorum
forsitan sacra sint, apud quos sexus omnis membris omnibus pro-
stat, apud quos tota inpudicitia uocatur urbanitas, qui scortorum
licentiae inuident, qui medios uiros lambunt, libidinoso ore in-
guinibus inhaerescunt, homines malae linguae etiam si tacerent,
11 quos prius taedescit impudicitiae suae quam pudescit. pro nefas!
id in se mali facinoris admittunt, quod nec aetas potest pati
mollior nec cogi seruitus durior.

29 Haec et huiusmodi propudia nobis non licet nec audire, etiam
pluribus turpe defendere est: ea enim de castis fingitis et pudicis,
2 quae fieri non crederemus, nisi de uobis probaretis. nam quod re-
ligioni nostrae hominem noxium et crucem eius adscribitis, longe
de uicinia ueritatis erratis; qui putatis Deum credi aut meruisse
3 noxium aut potuisse terrenum. ne ille miserabilis, cuius in ho-
mine mortali spes omnis innititur; totum enim eius auxilium cum
4 extincto homine finitur. Aegyptii sane hominem sibi quem colant
eligunt: illum unum propitiant, illum de omnibus consulunt, illi
uictimas caedunt. at ille, qui ceteris deus, sibi certe homo est,
uelit nolit: nec enim conscientiam suam decipit, si fallit alienam.
5 etiam principibus et regibus, non ut magnis et electis uiris, sicut

2 uultibus *nos:* uultus *Pr*, uultu *Gelenius, cf. Tertull. Apol. 16* || Apim *r:* apen *P, fort.* Apin, *ut habet cod. Riccard. in Plin. N. H. 8, 46,* § *184* 4 crocodilis *edd.* || beluis ceteris *obelo notauit Vonck L. L. 58* 6 uobis *Vrsinus:* uobiscum *Pr*, uostrum *Bursian* (*Lindnerus* cum plerisque *obelo notauit*) 8 crepitus *Vrsinus; at cf. Petron. Sat. 117:* strepitu obsceno.. uiam implebat 10 inpuditiae *P add. s. l.* ci: *deleuit Heumann; ipse malim* inpudica 11 omnis *del. Heumann* || praestat *r* 15 tedescit *P* || proh *r* 16 pessimi facinoris *r* || nec et aetas *r* 23 nec *P.*, nae *edd.* 27 at *Vahlen:* et *Pr* 28 conscentiam *P*

fas est, sed ut deis turpiter adulatio falsa blanditur, cum et prae-
claro uiro honor' uerius et optimo amor dulcius praebeatur. sic
eorum numen uocant, ad imagines supplicant, genium, id est
daemonem eorum implorant, et est eis tutius per Iouis genium
peierare quam regis. cruces etiam nec colimus nec optamus. uos 6
plane, qui ligneos deos consecratis, cruces ligneas ut deorum ue-
strorum partes forsitan adoratis. nam et signa ipsa et cantabra et 7
uexilla castrorum quid aliud quam inauratae cruces sunt et or-
natae? tropaea uestra uictricia non tantum simplicis crucis faciem,
uerum et adfixi hominis imitantur. signum sane crucis natura- 8
liter uisimus in naui, cum uelis tumentibus uehitur, cum ex-
pansis palmulis labitur: et cum erigitur iugum, crucis signum
est, et cum homo porrectis manibus Deum pura mente ueneratur.
ita signo crucis aut ratio naturalis innititur aut uestra religio
formatur.

Illum iam uelim conuenire, qui initiari nos dicit aut credit de **30**
caede infantis et sanguine. putas posse fieri, ut tam molle, tam
paruulum corpus fata uulnerum capiat? ut quisquam illum rudem
sanguinem nouelli et uixdum hominis caedat, fundat, exhauriat?
nemo hoc potest credere nisi qui possit audere. uos enim uideo 2
procreatos filios nunc feris et auibus exponere, nunc adstrangulatos
misero mortis genere elidere: sunt quae in ipsis uisceribus medi-
caminibus epotis originem futuri hominis extinguant et parricidium
faciant, antequam pariant. et haec utique de deorum uestrorum 3
disciplina descendunt: nam Saturnus filios suos non exposuit, sed
uorauit. merito ei in nonnullis Africae partibus a parentibus in-
fantes immolabantur, blanditiis et osculo comprimente uagitum,
ne flebilis hostia immolaretur. Tauris etiam Ponticis et Aegyptio 4
Busiridi ritus fuit hospites immolare, et Mercurio Gallis humanas

1 ut de eis *P* 3 nomen *malebat Luebkert* || inuocant *Gelenius* 4 eorum *Vahlen:* eius *Pr*, *uerba* id est daemonem eius *Wowerus obelo notauit* 5 nec oramus *Vrsinus;* '*at* nec colimus nec optamus *dicit respondens Caecili uerbis (c. 9, 4)* ut id colant quod merentur.' *Vahlen* 7 labara *Vrsinus* 9 tropea *P*, trophea *r* 12 crucis signum est *deleuit Vonck L. L. p. 58* 16 de *deleuit Heumann* 19 exauriat *P* 20 audere *Gelenius:* audire *Pr* || uideo modo procreatos *Heinsius Aduers. 3, 2* 21 nunc in aqua strangul. *Heumann coll. Tertull. Apolog. 9* 23 epotis *r:* et potis *P* 26 ei *Gelenius:* et *P* 28 immolaretur *Vrsinus:* immolaetur *P*, immoletur *r* 29 Gallis *Wopkens:* gallos *Pr*, Gallos constat *Heumann*

uel inhumanas uictimas caedere, Romanis Graecum et Graecam,
Gallum et Gallam sacrificii *loco* uiuentes obruere, hodieque ab ipsis
Latiaris Iuppiter homicidio colitur, et quod Saturni filio dignum
5 est, mali et noxii hominis sanguine saginatur. ipsum credo do-
cuisse sanguinis foedere coniurare Catilinam, et Bellonam sacrum
suum haustu humani cruoris imbuere, et comitialem morbum
6 hominis sanguine, id est morbo graviore sanare. non dissimiles et
qui de harena feras deuorant inlitas et infectas cruore uel membris
hominis et uiscere saginatas. nobis homicidium nec uidere fas nec
audire, tantumque ab humano sanguine cauemus, ut nec edulium
pecorum in cibis sanguinem nouerimus.

31 Et de incesto conuiuio fabulam grandem aduersum nos daemo-
num coitio mentita est, ut gloriam pudicitiae deformis infamiae
aspersione macularet, ut ante exploratam ueritatem homines a
2 nobis terrore infandae opinionis auerteret. sic de isto et tuus
Fronto non ut adfirmator testimonium fecit, sed conuicium ut
orator adspersit: haec enim potius de uestris gentibus nata sunt.
3 ius est apud Persas misceri cum matribus, Aegyptiis et Athenien-
sibus cum sororibus legitima conubia, memoriae et tragoediae
uestrae incestis gloriantur, quas uos libenter et legitis et auditis;
sic et deos colitis incestos, cum matre, cum filia, cum sorore
4 coniunctos. merito igitur incestum penes uos saepe deprehenditur,
semper admittitur. etiam nescientes, miseri, potestis in inlicita
proruere: dum Venerem promisce spargitis, dum passim liberos

1 uel inhumanas *glossema uidetur* || cedere *P* || Romanis *Vonck Lectt. Lat. 58:* romani *Pr* 2 sacrificii *P*, sacrifici *r*, sacrificio *Wowerus*, sacrificiis *Rigaltius*, in sacrificiis *Vonck et Wopkens*, sacri uice *Jac. Gronouius; nos* loco *addidimus* 5 uellonam *P* || seruum suum *r* 6 austu *P* 7 non dissimile est, cum *Heumann coll. Tertull. Apol. 9* 8 harena *P:* arena *edd.* || infectas *r:* infactus *P* 9 uideret *P*, *sed* t *erasa* || nec audire *obelo notauit Heumann* 12 demonum *P* 13 coitio *Vrsinus:* cotio *P*, contio *P corr. manu 2 et r* 14 aspersione *Wowerus*: auersione *Pr* 15 terror *Heumann* 16 fronto non ut adfirmator *P corr. 1 manu ex* fronte non ut adfirmor || conuitium *Pr* 17 aspersit *r* || sentibus *Vonck L. L. p. 59 coll. Sedulii Pasch. III, 249* || nota sunt *Heumann* 18 Atheniensibus *Wowerus:* Athenis *Pr* (Aegypti et Athenis *Lindner)* 19 conubia *P corr. ex* conbuia, connubia *edd.* || comoediae et tragoediae *Vrsinus* 24 promisces *P ante rasuram*, promiscue *r*

seritis, dum etiam domi natos alienae misericordiae frequenter
exponitis, necesse est in uestros recurrere, in filios inerrare. sic
incesti fabulam nectitis, etiam cum conscientiam non habetis. at 5
nos pudorem non facie, sed mente praestamus: unius matrimonii
uinculo libenter inhaeremus, cupiditatem procreandi aut unam
scimus aut nullam, conuiuia non tantum pudica colimus sed et
sobria: nec enim indulgemus epulis aut conuiuium mero ducimus,
sed grauitate hilaritatem temperamus: casto sermone, corpore
castiore plerique inuiolati corporis uirginitate perpetua fruuntur
potius quam gloriantur: tantum denique abest incesti cupido, ut
nonnullis rubori sit etiam pudica coniunctio. nec de ultima statim 6
plebe consistimus, si honores uestros et purpuras recusamus, nec
factiosi sumus, si omnes unum bonum sapimus eadem congregati
quiete qua singuli, nec in angulis garruli, si audire nos publice
aut erubescitis aut timetis. et quod in dies nostri numerus augetur, 7
non est crimen erroris, sed testimonium laudis; nam in pulcro
genere uiuendi et perstat et perseuerat suus et adcrescit alienus.
sic nos denique non notaculo corporis, ut putatis, sed innocentiae 8
ac modestiae signo facile dinoscimus: sic *nos* mutuo, quod doletis,
amore diligimus, quoniam odisse non nouimus: sic nos, quod
inuidetis, fratres uocamus, ut unius Dei parentis homines, ut
consortes fidei, ut spei coheredes. uos enim nec inuicem adgnoscitis
et in mutua odia saeuitis, nec fratres uos nisi sane ad parricidium
recognoscitis.

Putatis autem nos occultare quod colimus, si delubra et aras **32**
non habemus? quod enim simulacrum Deo fingam, cum, si recte
existimes, sit Dei homo ipse simulacrum? templum quod ei
extruam, cum totus hic mundus eius opere fabricatus eum capere
non possit? et cum homo latius maneam, intra unam aediculam

2 incurrere *Pricaeus ad Apul. Metam. VII, p. 379* || in filias *Perizonius* 3 fibulam *Wowerus et Vonck L. L. 59; cf. Heum. VIII, 125* 5 cupiditatem *Heraldus:* cupiditate *Pr* 7 aepulis *P* 13 factiosi *Heraldus:* fastidiosi *Pr* || bonum *deleuit Vrsinus; cf. Pauli ep. ad Phil. 2, 2 et ad Rom. 15, 5* 15 noster *Heumann* 17 perstat *Gelenius:* praestat *Pr* || et perseuerat *Heumanno glossema uidebatur* 18 non nota occulta *Vrsinus* 19 nos *addidi* 20 amore *deleuit Heumann* 21 dei *spurium esse putabat Heumann* || homines] omnes *Cellarius* 22 agnoscitis P^2r 29 laxius *Vrsinus; at u. Cypr. l. c. 5, 6:* et cum homo latius maneat, intra unam aediculam uim tantae maiestatis includam?

2 uim tantae maiestatis includam? nonne melius in nostra dedi-
candus est mente? in nostro immo consecrandus est pectore?
hostias et uictimas Deo offeram, quas in usum mei protulit, ut
reiciam ei suum munus? ingratum est, cum sit litabilis hostia
3 bonus animus et pura mens et sincera conscientia. igitur qui
innocentiam colit, Deo supplicat, qui iustitiam, Deo libat, qui
fraudibus abstinet, propitiat Deum, qui hominem periculo subripit,
opimam uictimam caedit. haec nostra sacrificia, haec Dei sacra
4 sunt: sic apud nos religiosior est ille qui iustior. at enim quem
colimus Deum, nec ostendimus nec uidemus. immo ex hoc Deum
credimus, quod eum sentire possumus, uidere non possumus. in
operibus enim eius et in mundi omnibus motibus uirtutem eius
semper praesentem aspicimus, cum tonat, fulgurat, fulminat, cum
5 serenat. nec mireris, si Deum non uides: uento et flatibus omnia
impelluntur, uibrantur, agitantur, et sub oculis tamen non uenit
uentus et flatus. in solem adeo, qui uidendi omnibus causa est,
uidere non possumus, radiis acies submouetur, obtutus intuentis
6 hebetatur, et si diutius inspicias, omnis uisus extinguitur. quid?
ipsum solis artificem, illum luminis fontem, possis sustinere, cum
te ab eius fulgoribus auertas, a fulminibus abscondas? Deum
oculis carnalibus uis uidere, cum ipsam animam tuam, qua uiuifi-
7 caris et loqueris, nec aspicere possis nec tenere? sed enim Deus
actum hominis ignorat et in caelo constitutus non potest aut
omnes obire aut singulos nosse. erras, o homo, et falleris: unde
enim Deus longe est, cum omnia caelestia terrenaque et quae extra

2 imo *Gelenius, item Heumann, sed hic deleto* nostro; *at apte confert Vahlen Cypr. de eccl. cath. unit. c. 9*: non abluuntur illic homines, sed potius sordidantur, nec purgantur delicta, sed immo cumulantur 3 et uictimas dõ (*i. e.* deo) *P sup. l. habet, sed a 1 manu,* et u. domino *r* 4 reiiciam *r* || ingratum est *deleuit Heumann* || litalis *malebat Heinsius ad Ouid. Fast. 6, 629* 5 conscientia *Vrsinus:* sententia *Pr* 6 Domino supplicat *r* 8 optimam *Pr, em. Gelenius;* Deo (*om.* optimam) uictimam caedit *Vahlen* 14 mereris *P, em. in r* 15 oculos *Heumann; sequi noluimus, cum in Lactantii quoque I. D. 7, 9, 2 codd. meliores habeant:* deum, licet sub oculis non ueniret, de sua tamen ui — cerneremus 16 in solem *Cellarius:* in sole *Pr*, solem *Gelenius* 18 Quî ipsum *Vrsinus* 20 fulguribus *Meursius, at u. 5, 9* 22 nec tueri *Vrsinus,* nec cernere *Dauisius; at u. Wopkens p. 46 sq.*

istam orbis prouinciam sunt, Deo plena sint? ubique non tantum
nobis proximus, sed infusus est. in solem adeo rursus intende: 8
caelo adfixus, sed terris omnibus sparsus est: pariter praesens
ubique interest et miscetur omnibus, nusquam eius claritudo
uiolatur. quanto magis Deus auctor omnium ac speculator omnium, 9
a quo nullum potest esse secretum, tenebris interest, interest
cogitationibus nostris, quasi alteris tenebris! non tantum sub illo
agimus, sed et cum illo, ut prope dixerim, uiuimus.

Nec nobis de nostra frequentia blandiamur: multi nobis uide- **33**
mur, sed Deo admodum pauci sumus. nos gentes nationesque
distinguimus: Deo una domus est mundus hic totus. reges statum
regni sui per officia ministrorum diuersa nouerunt: Deo indiciis
opus non est: non enim solum in oculis eius, sed in sinu uiuimus.
sed Iudaeis nihil profuit, quod unum et ipsi Deum aris atque tem- 2
plis maxima superstitione coluerunt. ignorantia laberis, si prio-
rum aut oblitus aut inscius posteriorum recordaris. nam et ipsi 3
Deum nostrum, idem enim omnium Deus est, *experti sunt:* quam-
diu enim eum caste, innoxie religioseque coluerunt, quamdiu prae-
ceptis salubribus obtemperauerunt, de paucis innumeri facti, de
egentibus diuites, de seruientibus reges: modici multos, inermi
armatos, dum fugiunt insequentes, Dei iussu et elementis adniten-
tibus obruerunt. scripta eorum relege, uel si Romanis magis gau- 4
des, ut transeamus ueteres, [Flaui Josephi uel] Antonii Iuliani de

1 Deo plena *Vrsinus:* deo cognita plena *Pr,* Deo cuncta plena *P. Daniel et Meursius; cf. Hand. ad Wopkensii lectt. Tull. p. 314 not.* 2 in sole *Pr, em. Gelenius* 3 celo *P,* coelo *r* 4 eĩ *P (ut* eius *infra quoque u. 13 in P scriptum est):* enim *r* 8 sed cum *r et Heumann* || illo prope dixerim *Vrsinus* 11 statum — diuersa *Meursius:* tam̃ — uniuersa *P,* tantum — uniuersa *r,* statum — uniuersum *conieceram, antequam Meursii emendationem cognoscerem* 12 nouerunt *P:* nouere *edd.* || iudiciis *r* 13 non enim solum in oculis *nos:* non in solum oculis *P,* Solum in o. *r,* Nec solum in oc. *Sabaeus in praefatione,* non solum in o. *uulgo* || sed in in sinu *P, sed* in *erasum,* sed et in sinu *edd.* 14 iudeis *P* 17 experti sunt *nos suppleuimus; adhuc locus sic scribebatur:* nam et ipsi Deum nostrum, idem enim o. Deus est, quamdiu eum caste.. coluerunt *etc.* (quamdiu enim eũ *habet P*) 22 gaudes *P corr. e* gaudis 23 iosaepi *P*', iosepi *P corr.;* Flaui Ios. uel *glossema esse intellexit Dauisius* (relege, ut transeamus ueteres, uel Flaui Iosephi, uel si R. magis gaudes, Ant. Iuliani *Lindner*) || antonii *P, sed* ii *in rasura ex* antonini, *ut uidetur*

Iudaeis require: iam scies, nequitia sua hanc eos meruisse for-
tunam, nec quidquam accidisse quod non sit iis, si in contumacia
5 perseuerarent, ante praedictum. ita prius eos deseruisse conpre-
hendes quam esse desertos nec, ut impie loqueris, cum Deo suo
captos, sed a Deo ut disciplinae transfugas deditos.
34 Ceterum de incendio mundi, aut inprouisum ignem cadere aut
2 † difficile, non credere uulgaris erroris est. quis enim sapientium
dubitat, quis ignorat, omnia quae orta sunt, occidere, quae facta
sunt, interire? caelum quoque cum omnibus quae caelo continentur,
ita ut coepit, si desierit fontium dulcis aqua maria nutrire, in uim
ignis abiturum, Stoicis constans opinio est, quod consumto umore
3 mundus hic omnis ignescat. et Epicureis de elementorum confla-
4 gratione et mundi ruina eadem ipsa sententia est. ** loquitur Plato:
partes orbis nunc inundare dicit, nunc alternis uicibus ardescere,
et cum ipsum mundum perpetuum et insolubilem diceret esse
fabricatum, addidit tamen, ipsi artifici Deo soli et solubilem et
5 esse mortalem. ita nihil mirum est, si ista moles ab eo, quo ex-
structa est, destruatur. animaduertis philosophos eadem disputare
quae dicimus, non quod nos simus eorum uestigia subsecuti, sed
quod illi de diuinis praedictionibus profetarum umbram inter-
6 polatae ueritatis imitati sint. sic etiam condicionem renascendi
sapientium clariores, Pythagoras primus et praecipuus Plato, cor-
rupta et dimidiata fide tradiderunt: nam corporibus dissolutis
solas animas uolunt et perpetuo manere et in alia noua corpora

2 quicquam *P corr. et r* || iis *Heumann:* his *Pr* 3 conpraehendes *P*, compraehendes *r*, deprehendes *Heumann* 4 suo esse captos *r* 7 difficile *P corrupte*, dissilire *Jac. Gronouius*, dissici illo *Oehler*, *possis etiam, cum uerba p. 15, 2 respiciantur*, *suspicari* dirui illum; *uerisimilius tamen uidetur quaedam intercidisse* 10 coepit, si desierit *Dombart*: coepisse desinere *P*, coepisset, desinere? *r; ipse malim* ita ut coepisse, desinere, et si desierit *etc. de re cf. Cic. de deor. nat. II, 46, 118* || dulcis aqua maria nutrire *P*: dulci aqua marisue nutriri *r; in edd. prioribus locus misere deprauatus legitur* 11 consumpto humore *r* 13 eadem ista s. *Vsener* || loquatur *Vsener*, loquitur *Heumanno*, dicit *Vrsino delendum uidebatur; probabilius Vahlen:* similiter loquitur Plato 14 inundari *Wopkens* || docet *Heumann* 16 addidit *nos*: addit *Pr* || ipsi *et* deo *Heumannus obelo notauit* || esse et mort. *Wowerus* 18 filosofos *P* 19 quae docemus nos, non quod *Heumann* 20 praedicationibus *Pr, em. Gelenius* 21 *an* imitati sunt? 22 pytagoras *P*

saepius commeare. addunt istis et illa ad retorquendam ueritatem, 7
in pecudes, aues, beluas hominum animas redire. non philosophi
sane studio, sed mimi conuicio digna ista sententia est: sed ad 9
propositum satis est, etiam in hoc sapientes uestros in aliquem
modum nobiscum consonare. ceterum quis tam stultus aut brutus 10
est, ut audeat repugnare, hominem a Deo, ut primum potuisse
fingi, ita posse denuo reformari? nihil esse post obitum, et ante
ortum nihil fuisse? sicut de nihilo nasci licuit, ita de nihilo licere
reparari? porro difficilius est, id quod non sit incipere, quam id
quod fuerit iterare. tu perire et Deo credis, si quid oculis nostris
hebetibus subtrahitur? corpus omne siue arescit in puluerem siue
in umorem soluitur uel in cinerem comprimitur uel in nidorem
tenuatur, subducitur nobis, sed Deo elementorum custodi reser-
uatur. nec, ut creditis, ullum damnum sepulturae timemus, sed
ueterem et meliorem consuetudinem humandi frequentamus. uide 11
adeo, quam in solacium nostri resurrectionem futuram omnis
natura meditetur. sol demergit et nascitur, astra labuntur et
redeunt, flores occidunt et reuiuescunt, post senium arbusta fron-
descunt, semina nonnisi corrupta reuirescunt: ita corpus in sepul-
cro, ut arbores in hiberno: occultant uirorem ariditate mentita. 12
quid festinas, ut cruda adhuc hieme reuiuescat et redeat? expe-
ctandum nobis etiam corporis uer est. nec ignoro plerosque con-
scientia meritorum nihil se esse post mortem magis optare quam
credere: malunt enim extingui penitus quam ad supplicia repa-
rari. quorum error augetur et in saeculo libertate remissa et Dei
patientia maxima, cuius quanto iudicium tardum, tanto magis
iustum est.

1 detorquendam *Balduinus* 2 abes ueluas *P pr. m.* 3 mimi conuicio *Vrsinus*: mimico uitio *P*, inimico uitio *r*, mimi officio *Gelenius* 7 nihil esse — nihil fuisse *glossema esse putabat Heumann; at sententia haec est:* hominem (carnalem), ut nihil sit post obitum, ita et ante ortum nihil fuisse? quodsi de nihilo nasci licuit, eundem de nihilo licere reparari? *cf. Tertull. Apol. c. 48* 9 difficilius esse *Dombart* 11 corpus omnino *Wopkens lectt. Tull. 1, 9 p. 65* 12 humorem *P corr. et r* || nidore *P, em. in r* 13 custodi *Wowerus*: custodia *Pr* 17 sol se mergit *Heumann* || *malim* renascitur 18 redunt *P, sed corr. m. 2* 19 in sepulcro *Heumann:* in saeculo *Pr* 20 in hiberno occultant *edd.; nos interpunctionem addidimus* || occultat *Wopkens* 24 suplicia *P* 25 augetur in saeculo *Wowerus*

35 Et tamen admonentur homines doctissimorum libris et car-
minibus poetarum illius ignei fluminis et de Stygia palude
saepius ambientis ardoris, quae cruciatibus aeternis praeparata et
daemonum indiciis et de oraculis profetarum cognita tradi-
2 derunt. et ideo apud eos etiam ipse rex Iuppiter per torrentes
ripas et atram uoraginem iurat religiose: destinatam enim sibi
3 cum suis cultoribus poenam praescius perhorrescit. nec tormentis
aut modus ullus aut terminus. illic sapiens ignis membra urit et
reficit, carpit et nutrit. sicut ignes fulminum corpora tangunt nec
absumunt, sicut ignes Aetnaei montis et Vesuui montis et arden-
tium ubique terrarum flagrant nec erogantur: ita poenale illud
incendium non damnis ardentium pascitur, sed inexesa corporum
4 laceratione nutritur. eos autem merito torqueri, qui Deum
nesciunt, ut impios, ut iniustos, nisi profanus nemo deliberat, cum
parentem omnium et omnium dominum non minoris sceleris sit
5 ignorare quam laedere. et quamquam inperitia Dei sufficiat ad
poenam, ita ut notitia prosit ad ueniam, tamen si uobiscum Chri-
stiani comparemur, quamuis in nonnullis disciplina nostra minor
6 est, multo tamen uobis meliores deprehendemur. uos enim adul-
teria prohibetis et facitis, nos uxoribus nostris solummodo uiri
nascimur: uos scelera admissa punitis, apud nos et cogitare pec-
care est: uos conscios timetis, nos etiam conscientiam solam, sine
qua esse non possumus: denique de uestro numero carcer exae-
stuat, Christianus ibi nullus nisi aut reus suae religionis aut
profugus.

36 Nec de fato quisquam aut solacium captet aut excuset euentum:
sit sors fortunae, mens tamen libera est, et ideo actus hominis,

1 hominum *Gelenius* || libris *r:* liris *P* 2 de Stygia palude *ut glossema suspectum Dauisio* 3 saepius ambientis ardoris] *sic P, quam scripturam tuentur interpretes coll. Verg. Aen. 6, 439* nouies Styx interfusa, *ubi Seruius:* nouem circuli Stygis inferos, id est terram cingunt; *Vsener tentauit:* illius i. fluminis et in inpios saeuientis ardoris 4 iudiciis *P* 6 destinata *P* 8 rapiens *Meursius; at u. Rigaltium et locos ab Elmenhorstio collatos* 10 Aetnaei *Oehler:* hennei *P*, Aetnae *r* || montis *deleuit Vrsinus, utroque loco Wowerus* || lesui *P*, Vesuuii *r* 12 inexaesa *P* 15 minoris**sceleris *P* 16 ledere *P* 18 inor *P, sed addita* m *s. l. prima (?) manu* 20 solumodo *P*' 21 noscimur *Wowerus; at u. Tertull. Apol. 46:* Christianus uxori suae soli masculus nascitur 27 sors fortunae *Heumann:* sortis fortunae *Pr*, sortis fortuna *Lindner*, Fortis Fortunae

non dignitas iudicatur. quid enim aliud est fatum quam quod de 2
unoquoque nostrum Deus fatus est? qui cum possit praescire
materiam, pro meritis et qualitatibus singulorum etiam fata de-
terminat. ita in nobis non genitura plectitur, sed ingenii natura
punitur. ac de fato satis, uel si pauca pro tempore, disputaturi
alias et uberius et plenius. ceterum quod plerique pauperes dici- 3
mur, non est infamia nostra, sed gloria: animus enim ut luxu
soluitur, ita frugalitate firmatur. et tamen qui potest pauper esse 4
qui non eget, qui non inhiat alieno, qui Deo diues est? magis
pauper ille est, qui cum multa habeat, plura desiderat. dicam 5
tamen quemadmodum sentio: nemo tam pauper potest esse quam
natus est. aues sine patrimonio uiuunt et in diem pascuntur: et
haec nobis tamen nata sunt, quae omnia, si non concupiscimus,
possidemus. igitur ut qui uiam terit, eo felicior quo leuior incedit, 6
ita beatior in hoc itinere uiuendi, qui paupertate se subleuat, non
sub diuitiarum onere suspirat. et tamen facultates, si utiles puta- 7
remus, a Deo posceremus: utique indulgere posset aliquantum
cuius est totum. sed nos contemnere malumus opes quam con-
tingere, innocentiam magis cupimus, magis patientiam flagitamus,
malumus nos bonos esse quam prodigos, et quod corporis humana
uitia sentimus et patimur, non est poena, militia est. fortitudo 8
enim *in* infirmitatibus roboratur et calamitas saepius disciplina
uirtutis est. uires denique et mentis et corporis sine laboris exer-
citatione torpescunt: omnes adeo uestri uiri fortes, quos in exem-
plum praedicatis, aerumnis suis inclyti floruerunt. itaque et nobis 9
Deus nec non potest subuenire nec despicit, cum sit et omnium
rector et amator suorum, sed in aduersis unumquemque explorat

Vrsinus (aut se excuset! euentum sit sortis fortunae *Dauisius*); *cf. c. 11, 16* igitur iniquum iudicem fingitis, qui sortem in hominibus puniat, non uoluntatem.

1 non natiuitas *Ferrerius coll. uersu 4* 2 fatus *Sabaeus (in praefat. ed. Rom.)*: fatum *P* || praescire meritum (*uel* merita) *Heyne*, p. futura *Heumann* 5 *fort.* satis, etsi pauca || disputatum *Heumann* 6 uberius *Meursius*: uerius *Pr* 8 qui *Wowerus et Perizonius:* quis *Pr* 11 tamen *P:* tandem *r* 12 in diem pascuntur *Vrsinus:* in diem pascua pascuntur *Pr*, in d. pecua pasc. *Gelenius; cf. ad p. 28, 14* 13 qui omnia *Perizonius; cf. Wopk. lectt. Tull. 2, 13 p. 201* 15 itineri *P*' 18 contingere *Oehler:* continere *Pr* 20 corporis humani *Heumann* 22 in *addidit Vrsinus, cf. Pauli II ad Corinth. 12, 9* 27 sed aduersis *Heumann*

et examinat, ingenium singulorum periculis pensitat, usque ad extremam mortem uoluntatem hominis sciscitatur, nihil sibi posse perire securus. itaque ut aurum ignibus, sic nos discriminibus arguimur.

37 Quam pulchrum spectaculum Deo, cum Christianus cum do-
lore congreditur, cum aduersum minas et supplicia et tormenta
componitur, cum strepitum mortis et horrorem carnificis inri-
dens inculcat, cum libertatem suam aduersus reges et principes
erigit, soli Deo, cuius est, cedit, cum triumphator et uictor ipsi,
qui aduersum se sententiam dixit, insultat! uicit enim qui quod
2 contendit obtinuit. quis non miles sub oculis imperatoris auda-
cius periculum prouocet? nemo enim praemium percipit ante ex-
perimentum. et imperator tamen quod non habet, non dat: non
3 potest propagare uitam, potest honestare militiam. at enim Dei
miles nec in dolore deseritur nec morte finitur. sic Christianus
miser uideri potest, non potest inueniri. uos ipsi calamitosos uiros
fertis ad caelum, Mucium Scaeuolam, qui cum errasset in regem
4 perisset in hostibus, nisi dexteram perdidisset. et quot ex nostris,
non dextram solum, sed totum corpus uri, cremari sine ullis
eiulatibus pertulerunt, cum dimitti praesertim haberent in sua
5 potestate! uiros cum Mucio uel cum Aquilio aut Regulo comparo?
pueri et mulierculae nostrae cruces et tormenta, feras et omnes
6 suppliciorum terriculas inspirata patientia doloris inludunt. nec
intellegitis, o miseri, neminem esse qui aut sine ratione uelit
7 poenam subire aut tormenta sine Deo possit sustinere: nisi forte
uos decipit, quod Deum nescientes diuitiis afluant, honoribus flo-
reant, polleant potestatibus. miseri in hoc altius tolluntur, ut de-
cidant altius. hi enim ut uictimae ad supplicium saginantur, ut

2 uirtutem hominis *Heumann* 7 inripiens *Pr, em. Gelenius;* arripiens inculcat *Dauisius* 8 inculcat *P:* insultat *Wowerus*, exultat *Heumann; ipse malim* auscultat 9 erigens *Heumann, an* erigit et? 10 insultat *r:* stultat *P* 14 ad enim *P'* 15 nec in morte *Elmenhorst* 17 ut Mucium *Heumann* || sceuolam *P* | in rege *Heumann* 19 non dextram solum uri, sed totum corpus cremari *Heumann* 20 dismitti *P* 21 cum Atilio Regulo *Balduinus* 23 inspiratas *Pithoeus; at u. Lactant. D. I. V, 13, 12:* uincuntur enim dolore (latrones), quia deest illis inspirata patientia 25 possit *r:* posse *P* 26 afluant *P:* affluant *edd.; cf. Cic. p. Sest.* § *18. Lact. D. I. V, 21, 8* 27 miseri! in hoc *uulgo distinguitur* 28 suplicium *P*

hostiae ad poenam coronantur: in hoc adeo quidam imperiis ac
dominationibus eriguntur, ut ingenium eorum perditae mentes li-
centia potestatis libere nundinentur. absque enim notitia Dei quae 8
potest esse solida felicitas, cum mors sit? somnio similis an-
tequam tenetur, elabitur. rex es? sed tam times quam timeris, 9
et quamlibet sis multo comitatu stipatus, ad periculum tamen
solus es. diues es? sed fortunae male creditur et magno uiatico
breue uitae iter non instruitur, sed oneratur. fascibus et purpuris 10
gloriaris? uanus error hominis et inanis cultus dignitatis, fulgere
purpura, mente sordescere. nobilitate generosus es? parentes tuos
laudas? omnes tamen pari sorte nascimur, sola uirtute distin-
guimur. nos igitur, qui moribus et pudore censemur, merito malis 11
uoluptatibus et pompis uestris et spectaculis abstinemus, quorum
et de sacris originem nouimus et noxia blandimenta damnamus.
nam in ludis currulibus quis non horreat populi in se rixantis in-
saniam? in gladiatoriis homicidii disciplinam? in scenicis etiam 12
non minor furor et turpitudo prolixior: nunc enim mimus uel ex-
ponit adulteria uel monstrat, nunc eneruis histrio amorem dum
fingit, infligit: idem deos uestros induendo stupra, suspiria, odia
dedecorat, idem simulatis doloribus lacrimas uestras uanis ge-
stibus et nutibus prouocat: sic homicidium in uero flagitatis, in
mendacio fletis.

Quod uero sacrificiorum reliquias et pocula delibata contemni- **38**
mus, non confessio timoris est, sed uerae libertatis adsertio. nam
etsi omne quod nascitur ut inuiolabile Dei munus nullo opere con-
rumpitur, abstinemus tamen, ne quis *nos* existimet aut daemoniis,
quibus libatum est, cedere aut nostrae religionis pudere. quis 2

2 perditae mentis licentiae *Pr, em. Rigaltius* (ut interitum eorum perditae mentes licentia potestatis l. nundinentur *Io. Dan. ab Houen*) 4 mors *deleuit Gelenius*, res *Heraldus*, prorsus *Vonck L. L. 60; at Minucius ignorantiam dei dicit mortem* 5 es sed *Rigaltius*: esset *P pr. m.*, es et *P corr. m. 2*, esse *r* 10 nobilitates *P*', *sed* s *erasa* 15 currulibus *P*: curulibus *edd.* || inter se *Heumann* 17 furor et *Meursius*: furore *P*, furor *r*, furor est *Heraldus* 19 infigit *anonymus Parisiensis recte, ut uidetur*; *cf. Lact. D. I. VI, 20, 29:* histrionum.. motus quid aliud nisi libidines docent et instigant? || inducendo *Vonck* (*L. L. 60*) *et Heumann* 23 contemnin' *P, sed* im' *in ras. m. 2* 26 nos *addidit Heumann* 27 credere *Meursius*

autem ille qui dubitat, uernis indulgere nos floribus, cum carpa-
mus et rosam ueris et lilium et quicquid aliud in floribus blandi
coloris et odoris est? his enim et sparsis utimur mollibus ac so-
lutis et sertis colla conplectimur. sane quod caput non coronamus,
ignoscite: auram bonam floris naribus ducere, non occipitio ca-
3 pillisue solemus haurire. nec mortuos coronamus. ego uos in hoc
magis miror, quemadmodum tribuatis exanimi aut sentienti facem
aut non sentienti coronam, cum et beatus non egeat et miser non
4 gaudeat floribus. at enim nos exsequias adornamus eadem tran-
quillitate qua uiuimus, nec adnectimus arescentem coronam, sed
a Deo aeternis floribus uiuidam sustinemus: quieti, modesti, Dei
nostri liberalitate securi spem futurae felicitatis fide praesentis
eius maiestatis animamus. sic et beati resurgimus et futuri con-
5 templatione iam uiuimus. proinde Socrates scurra Atticus uiderit,
nihil se scire confessus, testimonio licet fallacissimi daemonis
gloriosus, Arcesilas quoque et Carneades et Pyrro et omnis Aca-
demicorum multitudo deliberet, Simonides etiam in perpetuum
conperendinet: philosophorum supercilia contemnimus, quos cor-
ruptores et adulteros nouimus et tyrannos et semper aduersus sua
6 uitia facundos. nos, *qui* non habitu sapientiam sed mente prae-
ferimus, non eloquimur magna sed uiuimus, gloriamur nos con-
secutos quod illi summa intentione quaesiuerunt nec inuenire po-
tuerunt. quid ingrati sumus, quid nobis inuidemus, si ueritas

1 carpamus *Stewechius* (*ad Apul. Metam. X, p. 382*): capiamus *Pr* 3 mobilibus ac solutis *Vahlen coll. Tertull. Apol. c. 42* 5 bonam *scripsi:* bona *P pr. m.* boni *P corr. m. 2 et r* || capillis sue olemus *P, em. in r* 7 exanimi aut sentienti facem *Vrsinus et Salmasius* (*Exercc. Plin. p. 963 ed. Par.*): exanimi aut non sentienti facem *Pr*, exanimi ut non sentienti f. *Heraldus;* (exanimi, aut non sentienti ut sentienti coronam *Meursius*, exanimi aut non sentienti facem aut sentienti coronam *Dauisius*) *cf. 11, 4. Si sentit mortuus, ait Salmasius, cur illi facem subjicitis? si non sentit, cur coronam illi tribuitis, cuius odorem non potest percipere?* 9 ad enim *P* || adoramus *r* 11 quieti, modesti *Rigaltius*: qui et modesti *P* 12 securi in spem — animamur *Dauisius* 13 animamus *Vahlen*: animamur *Pr; cf. Tertull. Apolog. c. 19* 16 Arcesilas *r:* arcaesilaus *P* || Pyrrho *r* 18 comperendinet *Sabaeus:* conpraehendi nec *P* 20 qui *addidit Vrsinus ex Cypriani libro de bono patientiae c. 2 in.* || raeferimus *P, addita* p *2 manu* 22 sumam *P* 23 uobis *Vrsinus*; '*at hoc dicit:* si ueritas nostro tempore maturuit, quid nobis iniqui sumus, quominus fruamur bono nostro? *cf. Lactantii Diu. Inst. III, 30, 7.*' *Vahlen* || inuidemur *P*

diuinitatis nostri temporis aetate maturuit? fruamur bono nostro et recti sententiam temperemus: cohibeatur superstitio, impietas expietur, uera religio reseruetur.

Cum Octauius perorasset, aliquamdiu nos ad silentium stupe- **39**
facti intentos uultus tenebamus, et quod ad me est, magnitudine
admirationis euanui, quod ea, quae facilius est sentire quam di-
cere, et argumentis et exemplis et lectionum auctoritatibus ador-
nasset, et quod maleuolos isdem illis quibus armantur, philoso-
phorum telis retudisset, ostendisset etiam ueritatem non tantum-
modo facilem sed et fauorabilem. Dum istaec igitur apud me **40**
tacitus euoluo, Caecilius erupit: Ego Octauio meo plurimum
quantum, sed et mihi gratulor nec expecto sententiam. uici-
mus et ita: uel improbe usurpo uictoriam. nam ut ille mei
uictor est, ita ego triumphator erroris. itaque quod pertineat 2
ad summam quaestionis, et de prouidentia fateor et *de* Deo cedo
et de sectae iam nostrae sinceritate consentio. etiam nunc tamen
aliqua consubsidunt non obstrepentia ueritati sed perfectae in-
stitutioni necessaria, de quibus crastino, quod iam sol occasui
decliuis est, ut de toto congruentes promptius requiremus. At 3
ego, inquam, prolixius omnium nostrum uice gaudeo, quod etiam mihi Octauius uicerit, cum maxima iudicandi mihi inuidia detracta sit. nec tamen possum meritum eius uerborum laudibus repensare: testimonium et hominis et unius infirmum est: habet Dei munus eximium, a quo et inspiratus orauit et obtinuit adiutus.

1 innotuerit *Dauisius; at u. Wopkens p. 54* 2 recte sentientibus obtemperemus *Heumann* 3 seruetur *Vrsinus*, restauretur *Heumann* 4 aliquandiu *P corr. et r* 5 intenti *r* || est *deleuit Lindner*, ex *Heumann* 8 maleuolos *P corr. ex* maleuolis 9 retudisse *P* 10 faborabilem *P* || istaec *r*: iste haec *P* 11 reuoluo, Caecilius sic erupit *r* || plur. quantum, sed et mihi *Vrsinus*: plur. quantum eadem tranquillitate qua uiuimus sed et mihi *Pr; uerba aliena ex p. 54, 9 repetita sunt* 13 uel improbe *scripsi*: ut improbe *P*, ut improbus *r*; *sententia est: usurpo uictoriam, si uel impudens uideam* 14 triumfator *P* || pertinet *Vrsinus* 15 de (*ante* deo) *addidit Vrsinus*, de Deo credo *Wowerus*, Deo credo *Heumann* 16 subsidunt *Heumann* 19 congruentes *Vahlen*: congruentius *Pr* || ad ego *P*[1] 20 uicem *Heumann coll. J. Fr. Gronou. ad Liu. I, 9 et 25* || Octauius mihi *r* 23 infirmium *P, sed tertia* i *erasa* 24 a quo inspiratus *Lindner*

Post haec laeti hilaresque discessimus, Caecilius quod credi- 4
derit, Octauius gaudere quod uicerit, ego et quod hic crediderit et hic uicerit.

2 gaudens *Orelli; P. Daniel et Vrsinus* gaudere *obelo notarunt* || ego quod ct *Heumann.*

I. INDEX SCRIPTORVM.

II. INDEX NOMINVM ET RERVM.

III. INDEX VERBORVM ET LOCVTIONVM.

IVLII FIRMICI MATERNI

LIBER

DE ERRORE PROFANARVM RELIGIONVM.

P = codex Vaticanus inter Palatinos num. 165 saec. X.
a = editio princeps Argentoratensis a. 1562.

IVLII FIRMICI MATERNI

LIBER

DE ERRORE PROFANARVM RELIGIONVM.

*** quod in fabricatione hominis ar*tifex effecit, ut antea* dixi- Fol. 1a.
mus, annuis perditorum commonit*ionibus* ** specialiter retexenda 1
sunt. *in testificationem ueritatis* manifestis rationibus exemplo-
rumque testimoniis diuinationem probabimus per diabolum esse
inuentam et perfectam, ut per hoc spiritus maculata cogi*tatione*
spe fluxae felicitatis, peruersa discretione peruerteret miseros
homines perpetuis calamitatibus implicitos.

Quattuor elementa esse principia creaturarum *nemo* inuenitur 2
qui dubitet, id est ignem, aquam, *aërem et* terram. sed haec ele-
menta diuersa su*nt uel in potes*tate contraria. in errore sunt itaque

Primi quaternionis non supersunt in codice teste Wilmannsio nisi quattuor folia interiora (siue folia pristina 3—6), primum et secundum et his conexum septimum et octauum interciderunt; in priore pagina folii, quod nunc est primum, uetus scriptura manu recentiore partim alio atramento superinducto renouata, partim, ubi nihil iam tum legi poterat, plane noua suppleta sunt; has scripturas littera p indicauimus, per totum autem librum uocabula litterasue, quae in codice aut omnino fere euanuerunt aut alia manu renouata sunt, ut incerta litteris inclinatis exprimenda curauimus. 1 quod] quae *coni. Bursian* || artifex effecit ut antea *p* (effecit *P non uidetur habuisse)* 2 commonitionibus (commone ••• *P*) ac excommunicationibus *p ueteribus litteris prorsus deletis, sed spatium breuius indicat a manu uetere aliud scriptum fuisse* 3 in testificationem ueritatis *p*, in testificationum u. *a* 6 fluxę *P ut uidetur,* fluxe *p*, fluxa *Oehler* 8 nemo *a: om. P*, non *Bursian* || inuenitur *Bursian:* inueniri *P* (*sed* ri *m. 2*), est *a* 9 quis *p* || id est — terram *obelo notauit Wowerus* || aerem et *p; malim* aerem, terram

gentes, quae cum elementis *tri*buant principatum, adhuc *depu-*
tant ignem quasi summum deum, quasi cetera ex ipso habeant
substantiam calore, nescientes quod omnia elementa ex ipsa sint
sua contrarietate coniuncta et quod et ipsa habeant fabricatorem
deum, qui singula suis locis ordinibusque constituens creauit, quod
aut mente aut cogitatione colligimus aut certe quod oculis cerni-
mus diuina uerbi sui societate compositum, aequata corporum
*mod*eratione in hoc toto.

2 Aegypti incolae aquarum bene*ficia* percipientes aquam colunt,
aquae supplicant, aquas super*sti*tiosa uotorum continuatione uene-
rantur. sed in sacris suis, quae mysteria uocant, addunt tragica
Fol. 1b. funera et funesta calamitatis metuendae certamina: | incestum
cum sorore adulteriumque commissum et hoc facinus seueris mariti
animaduersionibus uindicatum. Isis soror est, Osiris frater, Tyfon
2 maritus. is cum comperisset Isidem uxorem incestis fratris cupi-
ditatibus esse corruptam, occidit Osirim artuatimque lacerauit et
per omnes Nili fluminis ripas miseri corporis palpitantia membra
proiecit. Isis repudiato Tyfone, ut et fratrem sepeliret et coniugem,
adhibuit sibi Nephthum sororem sociam et Anubim uenatorem, cui
ideo caninum caput inpositum est, quia lacerati corporis partes
artificio canis uestigantis inuenit. sic inuentum Osirim Isis tra-
3 didit sepulturae. fuerunt sane hi aput Aegyptum reges pariter ac
tyranni: sed Osiris iustus praeter illud quod cum sorore com-
misit, Tyfon furiosus, impotens ac superbus: ideo ille colitur, iste
uitatur. haec est Isiaci sacri summa: in adytis habent idolum
Osiridis sepultum, hoc annuis luctibus plangunt, radunt capita,
ut miserandum casum regis sui turpitudine dehonestati defleant
capitis, tundunt pectus, lacerant lacertos, ueterum uulnerum
resecant cicatrices, ut annuis luctibus in animis eorum funestae ac

1 principatus *P* 2 ignem *manus rec. in marg. codicis et a:* at *P teste Bursiano (sed apographum quod misit Lorenz hanc lectionem admodum incertam reddit),* aethera *Bursian* 8 toto *a*: loco *P* 10 aquae *nos*: aquis *P corr. ex* aqua *et edd.* || consignatione *coni. Jac. Gronouius* 11 quae mysteria uocant *Wowero ut glossema suspecta* 14 osyris *P et sic alias, sed semel recte c. 27* osiridis 19 Nephtū *P*, Nephtuni *a operarum errore*, Nephthen *Wowerus* || anube *P*, Annubem *a* 22 fuerant *Pa, em. Bursian* 24 iste eiuratur *J. Fr. Gronouius* 25 aditis *a* 27 defleant. Capita tundunt. pectus lacerant. lacertos *P, em. a*

miserandae necis exitium renascatur: et cum haec certis diebus
fecerint, tunc fingunt se lacerati corporis reliquias *quaerere* et cum
inuenerint, quasi sopitis luctibus gaudent. o misera et caduca mor- 4
talitas! ut regibus tuis per annos singulos funestas mittas inferias,
neglecto Deo summo, qui omnia diuina artificii moderatione com-
posuit, et spem tuam perdis et uitam, nec ostensi tibi luminis
splendore corrigeris nec | recuperatae libertatis quaeris insignia Fol. 2a.
nec spem redditae tibi salutis agnoscis nec ex paenitentia praete-
ritorum criminum indulgentiam postulas. frustra tibi hanc aquam 5
quam colis putas aliquando prodesse: alia est aqua qua renouati
homines renascantur. hanc aquam, quam colis per annos singulos,
uis alia decoctis uenarum meatibus siccat aut certe funestus regis
tui sanguis inmaculat: illam quam despicis ignitam, uenerandi
spiritus maiestate decoratur, ut ex ipsa per ueteres conscientiae
cicatrices credentibus hominibus salutaris sanitas inrigetur. sed 6
in his funeribus et luctibus, quae uera sunt funera, quae facta
sunt, quorum extant hodieque reliquiae — nam et sepulchrum
Osiridis hodieque in Aegypto est et cremati corporis reliquiae
cernuntur — defensores eorum uolunt addere physicam rationem,
frugum semina Osirim dicentes esse, Isim terram, Tyfonem
calorem: et quia maturatae fruges calore ad uitam hominum colli-
guntur et diuisae a terrae consortio separantur et rursus adpropin-
quante hieme seminantur, hanc uolunt esse mortem Osiridis, cum
fruges recondunt, inuentionem uero, cum fruges genitali terrae
fomento conceptae annua rursus coeperint procreatione generari.
pone hanc ueram esse sacrorum istorum rationem, pone propter 7
fruges uota reddi numinibus: quid addis incestum, quid adul-

2 quaerere *addidi*: *om. P,* repperiri (*sic*) *additum m. rec. sup. lin. in P,* inuenire *Bursian; cf. p. 78, 10 et 13 sqq.* 5 artifici *P* 8 paenitentia *P:* poenitentia *edd. et sic semper* 9 aqua quā *P* 12 funestis *a* 13 commaculat *a* || illam quam dispicis ignitam *P,* illa quam despicis ignita *edd. at cf. c. 18, 6* illum quem despicis pauperem largus et diues est *et u. Gron. Obseru. in scrippt. eccles. c. 14* 16 uera *Bursian:* uerae *P,* uere *a* || *fort.* quia facta sunt 18 hodie quoque *a* 21 et *Wowerus:* ut *Pa* || homini *a* || colligunt.. *P* 22 diuisae *om. a (uocabulum in cod. rasura facta fere euanuit)* 24 recondunt *Reifferscheid:* reddunt *Pa,* condunt *J. Fr. Gronouius,* recidunt *Oehler* || genitali *Wowerus:* genitalis *Pa* 25 fomento *P ut coni. Wowerus:* frumento *a* || annua *P:* omnia *a* || cęperint *P* 27 adulterum *P*

terium, quid miserandae animaduersionis exitium? quid errantibus hominibus et simpliciter peccare cupientibus de sacris tuis malum monstras exemplum? physica ratio quam dicis alio genere celetur. Fol. 2b. quid autem celari oportuit quod | omnibus notum est? cur
8 plangitis fruges terrae et crescentia lugetis semina? ad substantiam generis humani haec omnia diuina summi Dei liberalitate donata sunt: agendae sunt summo Deo gratiae propter hoc, nec est summi Dei lugenda largitio. deflete potius quod erratis et errorem uestrum restauratis semper luctibus plangite: nolite annuis sacris quaerere funus alienum: uestris potius funeribus
9 parate solacia per annos singulos. o miser homo! inuenisse te nescio quid gaudes, cum animam tuam ex istis sacris per annos singulos perdas. nihil illic inuenis nisi simulacrum, quod ipse posuisti, nisi quod iterum aut quaeras aut lugeas. quaere potius spem salutis, quaere exordium lucis, quaere quod te summo Deo aut commendet aut reddat, et cum ueram uiam salutis inueneris, gaude et tunc erecta sermonis libertate proclama: *εὑρήκαμεν, συγχαίρομεν*, cum ab his calamitatibus post paenitentiam tuam summi Dei fueris indulgentia liberatus.

3 Phryges, qui Pessinunta incolunt circa Galli fluminis ripas, terrae ceterorum elementorum tribuunt principatum et hanc uolunt omnium esse matrem. deinde ut et ipsi annuum sibi sacrorum ordinem facerent, mulieris diuitis ac reginae suae amorem, quae fastus amati adulescentis tyrannice uoluit ulcisci, cum luctibus annuis consecrarunt, et ut satis iratae mulieri facerent aut ut paenitenti solacium quaererent, quem paulo ante sepelierant reuixisse iactarunt, et cum mulieris animus ex impatientia | Fol. 3a. nimii amoris arderet, m*ortuo* adulescen*ti* *tem*pla fecerunt. *tunc* q*uod* irata mulier pro *iniuria* sp*re*tae fecerat formae, hoc *ordinatos a se* pati *uoluere* sacerdotes. sic annuis sacris *cum* honore terrae *istius* funeris pompa componitur, et *cum* persuaderetur hominibus quod colant terram, miseri *fun*eris uen*eran*tur exitium.

4 notã *P* 5 *litterae* terrae et cres *euanuerunt in P* || substantiam *P*: sustentationem *a* 14 nihil quod *Oehler; si quid mutandum, ipse malim*: nihil nisi quod 17 erectã *P* || *CYNXEPOμEN P* 20 Pessinuntã *P*, Pessinuntem *a* 28 *in fol.* 3[a] *multa uocabula exalbuerunt ac lectu difficillima sunt* 29 ordinantes *a* 31 persuaderetur *P*: persuadetur *Wowerus*, persuadeatur *Bursian*; *cf. Indicem III. s. u. modorum consecutio*

hic quoque, sacratissimi imperatores, ut error iste celetur, etiam 2
haec sacra physica uolunt esse ratione composita: *amare* terram
uolunt fruges, Attin uero hoc ipsum uolunt esse quod ex frugi-
bus nascitur, poenam autem quam sustinuit hoc uolunt esse, quod
falce messor maturis frugibus facit: mortem ipsius dicunt, quod
semina collecta conduntur, uitam rursus, quod iacta semina
annuis uicibus † reconduntur. uellem nunc mihi inquirenti respon- 3
deant, cur hanc simplicitatem seminum ac frugum cum funere,
cum morte, cum fastu, cum poena, cum amore iuncxerint? itane
non era*t* *a*liud quod diceretur? itane non erat quod in agendis
Deo summo pro frugibus gratiis faceret misera mortalitas? ut gra-
tias pro renatis frugibus agas ululas, ut gaudeas plangis, nec te,
cum ueram rationem *uideris*, hoc aliquando fecisse paenituit, sed
hoc *agis ut* annuis luctibus occupatus uitam semper fugias, mor-
tem requiras. dicant mihi: quid *hoc frugibus profuit*, ut fetus 4
suos annuis ululatibus *seminent*, *ut strati* funeris calamitatibus
ingemescant, quod dic*ant* physica ratione compositum? *lugetis*
et plangitis et luctus *uestros alia ratione celatis. nouit agricola*
quando terram aratro dimoueat, nouit quando sulcis | frumenta Fol. 3b.
committat, nouit quando maturatas solis ardoribus colligat sege-
tes, nouit quando tostas terat fruges: haec est physica ratio, haec
sunt uera sacrificia, quae ab sanae mentis hominibus annuo labore
complentur: hanc simplicitatem diuinitas quaerit, ut homines in
colligendis fructibus ordinatis temporum legibus seruiant. cur
huic ordini miserae mortis figmenta quaesita sunt? cur celatur
lacrimis quod celari non debuit? unde confiteantur necesse est
haec sacra non in honorem frugum, sed in honorem esse compo-
sita mortis alienae. nam quod terram matrem esse omnium deo- 5
rum dicunt qui huic elemento primas tribuunt partes, uere deorum

2 physicā uolunt esse rationē compositā *P* 3 atim (*aut* att in) *P*, amatum *a* || huc *P* 7 recidiuantur *coni. Bursian, probabilius Reifferscheid* redduntur; *ipse tentaui* renascuntur, *ut est paulo post* pro renatis frugibus; *cf. simile uitium librarii ad p. 93, 5* || uelim *Wower; at u. Burs. in praefat. p. VII* 9 iuncxerunt *P, quod ferendum uidetur, si sic distinguas:* respondeant: cur *etc.* 12 planges *P* 15 fetus *scripsi:* fletus *Pa* 16 ut strati *P, sed litterae* stra *fere prorsus euanuerunt,* seminent in tristitia, interfecti funeris *a* 17 ingemiscant *edd.* 27 non in honore *P* || compositā *P* 29 hinc *a* || deorum istorum *coni. Bursian*

suorum mater est nec abnuimus aut recusamus, quia ab hac collectos deos suos aut lapideos faciunt semper aut ligneos. terram omnem circumfluunt maria et rursus inclusa Oceani ambientis circulo stringitur, caeli etiam rotunda sublimitate operitur, perflatur uentis, aspergitur pluuiis et timorem suum assidui motus tremoribus confitetur. quid uos maneat qui haec colitis considerate, cum dii uestri infirmitatem suam uobis cottidianis confessionibus prodant.

4 Assyrii et pars Afrorum aërem ducatum habere elementorum
uolunt et hunc imaginata figuratione uenerantur: nam hunc eun-
dem [id est aerem] nomine Iunonis uel Veneris uirginis — si
tamen Veneri placuit aliquando uirginitas — consecrarunt. Iu-
nonem sane, ne et hinc deesset incestum, Iouis uolunt ex sorore
coniugem factam. effeminarunt sane hoc elementum nescio qua
ueneratione commoti. num quia aër interiectus est inter mare et
Fol. 4a. caelum, effeminatis eum | sacerdotum uocibus prosecuntur? dic
2 mihi: hoc numen est, quod in uiro feminam quaerit, cui aliter
seruire sacerdotum suorum chorus non potest, nisi effeminent
uultum, cutem poliant et uirilem sexum per ornatum muliebrem
dedecorent? uidere est in ipsis templis cum publico gemitu mi-
seranda ludibria: uiros muliebria pati et hanc impuri et inpu-
dici corporis labem gloriosa ostentatione detegere. publicant faci-
nora sua et contaminati corporis uitium cum maxima delectationis
macula confitentur: exornant muliebriter nutritos crines et deli-
catis amicti uestibus uix caput lassa ceruice sustentant. deinde
cum sic se alienos a uiris fecerint, adimpleti tibiarum cantu
uocant deam suam, ut nefario repleti spiritu uanis hominibus
quasi futura praedicant. quod hoc monstrum est quodue prodi-
gium? negant se uiros esse et non sunt *mulieres*: mulieres se uolunt
3 credi, sed aliud qualiscumque qualitas corporis confitetur. consi-
derandum est etiam, quale sit numen, quod sic impuri corporis

1 *fort.* matrem esse 5 plubiis *P* 11 id est aerem *glossam esse perspexit Wowerus* 12 uirginitatis *a* 13 sane ne *P: malim* autem ne; *nam* sane *ex uersu sequenti praeceptum uidetur* || hinc *P:* huic *a* 14 effeminarunt *Wower:* Et feminarum *Pa* 15 num *Wower:* Nam *Pa* 17 hoc numen *Bursian:* hoc nomen *P,* hoccine *a* 19 per *addidi* || ornatū muliebrē *P:* ornatu muliebri (muliebre *Burs.*) *edd.* 23 detestationis *coni. Wower* 29 mulieres: mulieres *Oehler:* mulieres *Pa*

delectatur hospitio, quod impudicis adhaeret membris, quod polluta corporis contaminatione placatur. erubescite, o miseri, summitatem: aliter uos deus fecit. cum cohors uestra ad tribunal iudicantis Dei accesserit, nihil uobiscum referetis quod Deus qui uos fecit agnoscat. abicite hunc tantae calamitatis errorem et studia profanae mentis aliquando deserite, nolite corpus quod Deus fecit scelerata diaboli lege damnare, calamitatibus uestris dum adhuc tempus patitur subuenite. misericordia Dei diues est, libenter ignoscit: relictis nonaginta nouem ouibus | amissam Fol. 4b.
quaerit unam, et reuerso pater prodigo filio et uestem reddit et 4
parat cenam. nolo uos desperare faciat criminum multitudo: Deus summus per filium suum Iesum Christum dominum nostrum uolentes liberat et paenitentibus libenter ignoscit, nec multum exigit ut ignoscat: fide tantum et paenitentia potestis redimere quicquid sceleratis diaboli persuasionibus perdidistis.

Persae et Magi omnes, qui Persicae regionis incolunt fines, 5
ignem praeferunt et omnibus elementis ignem putant debere praeponi. hi itaque ignem in duas diuidunt potestates, naturam eius ad utrumque sexum transferentes et uiri et feminae simulacro ignis substantiam deputantes: et mulierem quidem triformi uultu constituunt monstrosis eam serpentibus inligantes. quod ideo faciunt, ne ab auctore suo diabolo aliqua ratione dissentiant, sed ut dea sua serpentibus pullulans macuiosis diaboli insignibus adornetur. uirum uero abactorem bouum colentes sacra eius ad ignis 2
transferunt potestatem, sicut propheta eius tradidit nobis dicens: *Μύστα βοοκλοπίης, υἱὲ δέξιε πατρὸς ἀγανοῦ.* hunc Mithram dicunt, sacra uero eius in speluncis abditis tradunt, ut semper obscuro tenebrarum squalore demersi gratiam splendidi ac sereni luminis uitent. o dira numinis consecratio! o barbarae legis fugi-

2 supinitatem *Wowerus,* insanitatem (*uel* stupiditatem) *Oehler* 10 reddit *a*: reddidit *P* 11 coenam *a* 13 multa *a*, *unde Wowerus* multam 14 penitentiã *P* 16 Persiae *a* 17 et *om. a* 18 ignem *P:* Jouem *a* 19 ad utriusque sexus *Pa, em. Bursian* || simulacro *P, ut coni. Oehler*: simulachra *a* 23 pullulans *Bursian:* pollulant *P*, polluta *a* 24 bonum *P*, boum *edd.* 26 *υἱὲ δέξιε Bursian*: *CYNΔEΞIE P* (*Μιχτάβω μυστάχυ ὁ χλοπίης σύνδετε πατρος ἀγάνου a*) || mitram *P* 29 uitent *P*: uideant *a* || dira *Bursian:* uera *P*, caeca *a*; *possis etiam* peruersa *uel* uana, *ut est p. 91, 18* uanis consecrationibus || barbarae *P teste Reifferscheidio:* nefariae *edd. an* barbaricae? *nam spatium, quod indicat Lorenz, maius est*

enda commenta! deum esse credis, cuius de sceleribus confiteris. uos itaque qui dicitis in his templis rite ** Magorum ritu Persico, cur haec Persarum sola laudatis? si hoc Romano nomine dignum putatis, ut Persarum sacris, ut Persarum legibus seruiat ** Fol. 5a. **qu*ae* *ar*mata *clipeo lorica tecta* [*gladio et hasta*] consecratur. *tertia etiam pars est quae* in asperis secretisque *siluarum agrorum* fer*arum societatem comprehendit.*

*V*ltima pars triper*titae istius diuisionis aestimat libidinum*
3 *uias* quae praua d*esider*i*a* quaeque *so*p*o*r*es* cupidit*atis* monstrat in *tenebris. ideo unam partem ca*piti adsignant ut hom*inis aliam quodammodo renis esse* uid*entur.* aliam *in corde ponunt* ut diuersarum cogitati*o*num uari*etatem q*u*as multi*plici *in*tentione *con-*

2 rite *P*, rite sacrificari *a*, rite sacra fieri ritu *Bursian*; *an sufficit* fieri *post* rite *supplere?* 3 sola *P*: sacra *a* || Scio hoc *a* 4 ac Persarum sacris. At Persarum *a* || seruiat *P*, *ut legit Lorenz in loco admodum obscurato:* sequatur *a*, *unde correctum est* obsequatur; *desunt deinde in P duo folia; u. ad pag. 75* 5 quae] *de priore pagina folii 5, quae omnium difficillima lectu est, haec nobis scripsit Wilmanns: 'Die sehr verzehrte und abgeschabte schrift auf dieser seite ist zum grossen theil von einer modernen hand des XV. jahrhunderts nachgezogen und so das alte vielfach gänzlich unkennbar. Was nicht nachgezogen ist, konnte schon zum theil der nachzieher nicht mehr lesen. Ich habe auf der beifolgenden collation alles nachgezogene unterstrichen und die einzelnen unter oder neben seiner hand sichtbaren buchstaben der alten hand durch darübergesetzte buchstaben bezeichnet.' Nos in loco conclamato omnia, quae a manu recentiore renouata aut plane nouata sunt, litteris inclinatis exprimenda curauimus* || quae] ut *a* || tecta] thoracae *a* || gladio et hasta] *haec inepte suppleuit ed. princeps; at uestigia ueteris scripturae aliud scriptum fuisse declarant; post* tecta *Lorenz sibi uisus est litteras* ***eis (ocreis?) *dispicere, ut diuinare possis* ocreis succincta; *extremae tamen litterae ante* consecratur *uidentur* te *fuisse* 6 tertia] altera *coni. Bursian (uerba* tertia etiam pars *uetus quoque manus uidetur habuisse)* || agrorumque *ed. Burs. fort.* agrestium 7 societatem comprehendit *manus rec. iis deletis quae a manu uetere scripta erant (*agrestiumque ferarum sortita imperium *a*) 8 libidinum uias *uetus quoque m. uidetur habuisse* 9 quae] que *P* || quaeque praeposterae cupiditatis monstrant illecebras. Ideo *a* 10 capiti] *m. rec. ante hoc uocab. in marg. addidit* sopori (capitis *a*) || aliam *et* renis esse *m. rec. uetustis litteris deletis* (ut hominis iram quodammodo denotare uideatur *a*) 11 ponunt *m. rec.* statuunt *a*, *cuius uerbi nullum uestigium in cod. est* || ut (*uel* at) diuersarū *Pa:* ut iecoris *m. rec.* 12 concipimus in modum *uetus quoque manus ut uidetur*

cipimus in modum siluarum tenere uideatur. *tertia pars* construitur *in iecore, unde libido* nascitur *et uoluptas. illic* enim *genitalium seminum collecta* fecunditas *naturalibus* stimulis desiderium cupiditatis exagitat. quid ergo perficiat ista diuisio dili- 4
genter aspicite, *ut facile* commentum ratio ueritatis impugnet. si diuiditur *anima* et substantia sua *diuerso* efficaciae genere *separatur et* dissoluto ordine suo *incipit esse* quod fuerat. aliud enim mens *est, aliud ira, aliud libido.* animam *ergo separatio ista dissoluit et* patitur maximam ex ista partitione iacturam, nec integram sui speciem res ista custodit, *quae per tres contrarias* separata *diuiditur* et, ut uerius dicam, fit ex *ipsa diuisione* mortalis. etenim *quod potest diuidi corpus* est: quod corpus, necesse est *esse mortale.* ergo si anima diuiditur, corpus est: si corpus est, necesse est sit *res* ipsa mortalis, *egregia* erroris istius ac praeclara comitantia. maximum nobis *beneficium* ex ista consequentia confertur: commentis istarum *nugarum animas uolunt* | esse Fol. 5b.
mortalis.

Sic sunt, sacratissimi imperatores, elementa a perditis homi- 6
nibus consecrata. sed adhuc supersunt aliae superstitiones, quarum secreta pandenda sunt: Liberi et Liberae, quae omnia sacris sensibus uestris specialiter intimanda sunt, ut et in istis profanis religionibus sciatis mortes esse hominum consecratas. Liber itaque Iouis fuit filius, regis scilicet Cretici. hic cum fuisset adultera matre progenitus, nutriebatur aput patrem studiosius quam decebat. uxor Iouis, cui Iunoni fuit nomen, nouercalis animi furore commota ad necem infantis omnifariam parabat insidias. profi- 2
ciscens peregre pater, quia indignationes tacitas sciebat uxoris, ne quid ab irata muliere dolo fieret, idoneis, sicut sibi uidebatur, custodibus tutelam credidit filii. tunc Iuno opportunum insidiarum nancta tempus et ex hoc fortius inflammata, quia proficiscens

1 construitur *P*: constituitur *a* 2 enim *Pa*: itū *m. rec.* 3 stimulis *a:* st...... *m. uetus,* surculis *m. rec.* 4 per..cit *m. uetus,* perficit *a* 5 ut cernatis quam facile *a* 6 sua *P*: eius *a* 7 et *om. a* 10 que *m. uetus,* quo *m. rec.* || separatim *a* 11 et *P non distincte* || uerius *P*: uerum *edd.* 12 quod corpus *P*: quod autem corpus est *edd.* 14 res *et litteras* mor, *quae prorsus euanuerunt, restituit ed. princ.* 15 cō....ta *P* 16 nugarum a. u. *Bursian*: absurditatum animas uolunt *a*; *scriptura in P prorsus euanuit* 28 mulier *P* 29 filio *P* 30 nancta *P:* tracta *a*

pater et sellam regni puero tradiderat et sceptrum, custodes pri-
mum regalibus praemiis muneribusque corrupit, deinde satellites
suos, qui Titanes uocabantur, in interioribus regiae locat partibus
et crepundiis ac speculo adfabre facto animos ita pueriles inlexit,
ut desertis regiis sedibus ad insidiarum locum puerilis animi de-
3 siderio duceretur. illic interceptus trucidatur et, ut nullum posset
necis inueniri uestigium, articulatim membra concisa satellitum
sibi diuidit turba. tunc, ut huic facinori aliud facinus adderetur,
quia uehementer tyranni crudelitas timebatur, decocta uariis ge-
neribus pueri membra consumunt, ut humani cadaueris inauditis
Fol. 6a. usque in illum diem epulis | uescerentur. cor diuisum sibi soror
seruat, cui Minerua fuit nomen, quae et ipsa sceleris fuit par-
ticeps, et ut manifestum delationis esset indicium et ut haberet
unde furentis patris impetum mitigaret. reuerso Ioui filia ordinem
4 facinoris exponit. tunc pater funesta calamitate cladis et acerbi
luctus atrocitate commotus Titanas quidem uario genere excrucia-
tos necat nec praetermissum est in ultione filii aut tormentum
aliquod aut poena, sed per omnia poenarum genera bacchatus
necem qualiscumque filii uindicauit, affectu quidem patris, sed ty-
rannica potestate. tunc, quia diutius pater ferre lugentis animi
tormenta non poterat et quia dolor ex orbitate ueniens nullis so-
laciis mitigabatur, imaginem eius ex gypso plastico opere per-
fecit et cor pueri, ex quo facinus fuerat sorore deferente detectum,
in ea parte plastae conlocat, qua pectoris fuerant liniamenta for-
mata. post haec pro tumulo extruit templum et paedagogum
5 pueri constituit sacerdotem: huic Silenus fuit nomen. Cretenses,
ut furentis tyranni saeuitiam mitigarent, festos funeris dies sta-
tuunt et annuum sacrum trieterica consecratione componunt, omnia
per ordinem facientes quae puer moriens aut fecit aut passus est.
uiuum laniant dentibus taurum, crudeles epulas annuis comme-
morationibus excitantes, et per secreta siluarum clamoribus dis-
sonis eiulantes fingunt animi furentis insaniam, ut illud facinus
non per fraudem factum sed per insaniam crederetur: praefertur

1 sellam *P*: solium *a* 7 particulatim *Pa, em. Wakefield Silu. crit. IV. p. 249* || conscissa *a* 12 quae *Bursian*: quia *Pa* 13 iudicium *a* 15 acerui *P*, acerba *a* 18 aut pęnā *P* 19 neces *P* || qualitercumque *a* 23 cor pueri *Bursian:* corpore *P*, cor *a* 24 plastes *Bursian, idem* plasti *coniciens* || lineamenta *edd.* 26 Selenus *P pr. m.*

cista, in qua cor soror latenter absconderat, | tibiarum cantu et Fol. 6b.
cymbalorum tinnitu crepundia quibus puer deceptus fuerat men-
tiuntur. sic in honorem tyranni a seruiente plebe deus factus est
qui habere non potuit sepulturam.
Fuit etiam alius Liber aput Thebas tyrannus magicae artis po- 6
testate perspicuus. hic cum muliebres animos uenenis quibusdam
et carminibus occupasset, pro arbitrio suo crudelia facinora furen-
tibus imperabat, ut mente captas nobiles feminas et libidinum mi-
nistras haberet et scelerum. qui qualia fecerit scelera uel quantum
matri contra filium uel sororibus contra fratrem imperauerit faci-
nus, in scaenis cottidie a tragici carminis auctoribus traditur, ut
scelerati tyranni facinerosa crudelitas in animis audientium fu-
nestis semper relationibus renascatur. hunc Lycurgus sobria ui- 7
rorum coniuratione protectus regno exuit, pellit patria: neque
enim effeminatus consensum uirorum potuit diutius sustinere.
effeminatum enim eum fuisse et amatorum seruisse libidinibus
Graecorum gymnasiis decantatur. nec fuga eius Lycurgus tantum
est exilioque contentus, sed timens, ne fugiens et ab aliis recep-
tus ludibriosa scelerum suorum etiam in alia regione conderet
semina, succinctus ferro patriae dedecus minaci persequitur edicto.
tunc Liber proiectis infulis, quas pampineis coronarum circulis
inligabat, cum semiuiro comitatu fugiens — soli enim eum secuti
sunt stuprorum et flagitiorum ac libidinum socii — per omnes oras
uicini maris | cum summa trepidatione desperationis errauit. illic Fol. 7a.
inter ebrias puellas et uinolentos senes, cum adhuc eum scelerum 8
pompa praecederet, alter nigro amictu taeter, alter ostenso angue
terribilis, alter cruentus ore, dum uiua pecudis membra discerpit,
a Lycurgo conprehensus per proximam rupem, quae inmensum
praecipitium saxis inuiis fecerat, in mare praecipitatur, ut lacerum
corpus marinis diu iactatum fluctibus errantium populorum animos
ad sanitatis ac sobrietatis ordinem seuera animaduersione reuo-

11 scęnis *P*: scenis *edd.* 12 facinorosa *edd.* 15 effeminatus *P*: effoeminatus ille *a* 16 enim eum *Bursian*: cenatum enim eum *P*, enim *a* 19 contenderet *P* 21 cornarum *P* 23 struporum *P* 24 disperationis *P*, *item p. 87, 20* disp. 25 uinonettos *P* 26 praecederet et *P*, et *deleuit Bursian* || teter *Pa* 27 pecodis *P*, pecoris *a* 29 ut *a*: at *P*

caret. hunc finem Liberi Homerus, ut fugam et trepidationem detegeret et ut ostenderet mortem, ait:

Διώνυσος δὲ φοβηθεὶς
δύσεθ᾽ ἁλὸς κατὰ κῦμα· Θέτις δ᾽ ὑπεδέξατο κόλπῳ
δειδιότα· κρατερὸς γὰρ ἔχεν τρόμος ἀνδρὸς ὁμοκλῇ.

9 imitatur te, Lycurge, et sobrium institutum tuum sequitur nec a salutaribus tuis legibus exorbitat etiam consul noster Postumius. nam, sicut in libris annalibus inuenimus, Bacchanaliorum scelera Aebutio quodam adulescente deferente detecta sunt. erant adhuc in urbe Roma integri mores nec quisquam peregrinas superstitiones dissolutis moribus appetebat. tunc nec senatus consuli nec leges rei publicae nec consul legibus defuit, sed inuestigatis omnibus qui huius sacri scelerata commenta tradebant contra omnes seuero, immo Romano quaestionis examine capitalis poena de consilii sententia decreta est, nec tam diu uindices gladii consulis conquierunt, quam diu hoc malum fuisset radicitus amputatum. o digna Romani nominis animaduersio! o priscae uirtutis laudanda constantia! nec ciuibus suis consul parcere uoluit, cum ob purgandam
Fol. 7b. patriam | peregrina uitia corriguntur.

7 Sequitur hanc sacri contagionem et imitatur ordinem funeris a Cerere Hennensi muliere mors filiae consecrata. nam quicquid in Creta pater circa filium fecerat, hoc totum Ceres apud Hennam amissa filia impatientia materni doloris instituit: quod quatenus factum sit breui sermone perstringam. unicam Cereris filiam, quam Graeci Persefonam, nostri immutato sermone Proserpinam dicunt, ad coniugale consortium plures petebant. mater sollicita de singulorum meritis iudicabat, et cum adhuc omnibus matris sententia uideretur incerta, diues rusticus, cui propter diuitias Pluton fuit nomen, temerario cupiditatis ardore, cum moras dilationis ferre

1 Il. 6, 135.

1 ut et fugam et trep. *P* 3 *ΦΟΒΗΘΙC ΔΥCEN P* 4 *ΚΟΛΙΠω P* 5 *EXEN P*: ἔχε *edd. (ed. princ. uersus admodum corruptos habet)*
6 institutum tuum *P*: tuum institutum *edd.* 8 libris *P*: Liuii *J. Fr. Gronouius* || bachanaliorum *P* 9 butio *P*, Ebutio *a* 13 seueros (sernos *a*) immo romanos *Pa, em. Bursian* 14 consilii *P*: senatus *a* 17 romani nomini *P, em. Bursian*, Romano nomine *a* 18 cum] *malim* dum 22 circa *P*: ob *a* 23 quo quatenus *P* 26 sollicite *a*

non posset et cum praeposteri amoris coqueretur incendiis, prope
Percum inuentam uirginem rapit. Percus est autem lacus in
Hennae ciuitatis finibus satis amoenus et gratus, cuius amoenitas
ex florum uarietatibus nascitur: nam per omnem annum uicissim
sibi succedentibus floribus coronatur. illic inuenies quicquid hya- 2
cinthi turget in caulem, illic comam narcissi uel quod auream
rosam desuper pingit, illic albae hederae per terram molliter ser-
punt et cum purpureis uiolis suauiter rubens amaracus inuenitur,
nec coronam istam alba deserunt lilia: prorsus aptus locus qui
gratia sua puellares animos et inuitaret pariter et teneret. in hoc
loco cum a Plutone uirgo prope uesperam fuisset inuenta, ui ra-
pitur et superimposita uehiculo scissis uestibus laceratis crinibus
ducitur: nec resecati ungues contra amatorem rusticum aliquid
profuerunt | nec clamor atque ululatus adiuuit nec ceterarum Fol. 8a.
strepitus puellarum. tunc una celeri cursu, cum de ciuitate nemo 3
succurreret, facta ex ipso timore uelocior matri raptum uirginis
nuntiat. contra raptorem indignata mater armatam manum ducit:
nec Plutonem mulieris fefellit aduentus, sed ut retorsit ad ciui-
tatem oculos et infinitos cuneos respexit uenire cum matre, fu-
nestum cepit ex desperatione consilium: quadrigam qua uehicu-
lum trahebatur per medium lacum dirigit: is erat profundis uo-
raginibus immersus. illic cum amata submersus uirgine mise-
randae matri de morte filiae funestum spectaculum praebuit. Hen- 4
nenses ut possent maternis luctibus ex aliqua parte inuenire so-
lacium, inferorum regem uirginem rapuisse fincxerunt, et ut fides
figmenta sequeretur, prope Syracusas eum per alium locum cum
uirgine emersisse iactarunt. templum sane et raptori et uirgini
accurate conlatis sumptibus faciunt et annua in templo uota de-
cernunt: sed nullo genere matris dolor uincitur nec muliebris in-
patientiae tormenta curantur, sed credens uere filiam prope Syra-
cusas esse uisam, Triptolemo duce uilico suo nocturnis itineribus
ad Syracusanae ciuitatis litus cum lugubri ueste ac sordido squa-
lore peruenit. nec illic defuit qui credulam de calamitatibus suis

1 cum de praep. a. conquereretur *a* 2 Pergus *Ouid. Metam. V, 386* 5 yacinthi *P, at cf. c. 12, 2* 6 aureum *P* 13 resecati *M. Haupt (in Herme II, 8):* reseruati *Pa* 16 ipso *P corr. ex* ipse 18 retrorsit *P* 20 qua.. trahebatur *nos:* qua.. trahebat *P,* quae.. trahebat *a* 22 immensus *J. F. Gronouius* 27 mersisse *P* 30 filia.. uisa *P* 31 uillico *a* 33 illic *P (teste Lorenzio) et Oehler:* illi *a*

falleret matrem: ait se Pandarus nescio qui uidisse non longe a
Pachyno nauem raptorem ascendisse cum uirgine. persuasum est
mulieri, quae, quoniam quolibet genere uiuere filiam cupiebat
5 audire, infinitis donis remunerat ciuitatem. Syracusani liberali-
Fol. 8b. tate mulieris prouocati | raptum uirginis consecrant et mitigantes
dolorem matris pompam miseri funeris excolunt honore templo-
rum. sed nec hoc sufficit matri, sed ascensa naue per peregrina
litora filiam quaerit. sic fluctibus tempestatibusque iactata ad
Atticae urbis locum peruenit: illic hospitio recepta incolis inco-
gnitum adhuc triticum diuidit. locus ex patria et ex aduentu mu-
lieris nomen accepit, nam Eleusin dictus est, quod illuc Ceres
6 relicta Henna uenerat. sic quod ipsa dispensato quod adtulerat
frumento colligendarum frugum tradiderat disciplinam, post mor-
tem ob beneficium, quod ex frugum copia nascebatur, et sepulta
in loco est pariter et consecrata et diuino cum filia appellata no-
mine. amat enim Graecorum leuitas eos qui sibi aliquid contu-
lerint uel qui consilio aut uirtute se iuuerint diuinis appellare
nominibus, et sic ab ipsis beneficiorum gratia repensatur, ut deos
dicant, deos esse credant, qui sibi aliquando profuerint. sic de
Libero Nysa non dubitat nec de nouis ambigit Sparta sideribus:
cremat et consecrat Herculem tristis Oeta et a uanis Cretensibus
7 adhuc mortui Iouis tumulus adoratur. additur tamen, sacratis-
simi imperatores, ad huius profani erroris augmentum quod hos
binomines, id est Liberum et Proserpinam, maiore quasi aucto-
ritate defendat: nam Liberum ad solem uolunt referre commenta
Graecorum, Proserpinam uero Liberam dicentes lunam esse con-
fingunt. quod quam absurdum et quam miserum sit ex ipsa ueri-
tatis possumus ratione colligere. quis uidit puerum solem? quis
Fol. 9a. fefellit? quis occidit? quis lacerauit? | quis diuisit? quis mem-

1 ait *P:* tunc ait *a* 3 quõ (*i. e.* quoniam) *nos:* quo *Pa,* quia *Oehler* 4 donis *Bursian*: dotis *P*, dotibus *a* 12 dispensato — frumento *J. Fr. Gronouius*: dispensatio — frumenta *P* (Sicque tum ipsa dispensatio quod attulerat frumenta, tum quod colligendarum *etc. a*) 15 in eo loco *a* || numine *Pa, em. Wowerus* 20 nisa *Pa* || spartha *P* 21 herculim *P* || Oetas *Pa, em. Oehler* 24 binomines *Bursian:* hihomines *P*, homines *a* || id est — Proserpinam *obelo notauit Wowerus* 26 libera *P* 29 *multa uocabula litteraeue fol.* 9a *et partim iam fol.* 8b *in scriptura albitudine fere extincta alia manu renouata sunt*

bris eius epulatus est? quis lunam rapuit? quis abscondit? quis 8
Plutonis coniugem fecit? sed et errorem istum physica rursum
uolunt ratione protegere: indiuisam mentem et diuisam, id est
τὸν ἀμέριστον καὶ τὸν μεμερισμένον νοῦν, hac se putant posse
ratione uenerari. dicite mihi, o miseri mortales, quid natura- 9
libus rebus additis funera? quid dei dispositionem crudelium
mortium atrocitate polluitis? quid opus erat tam duro crudelique
tormento? quid sibi uult ista persuasio, ut diuinis rebus funestae
calamitatis ordo societur? ut natura siderum, quam Deus summus
certis legibus fecit, mortalis calamitatis luctibus iungeretur? cui
rei prodest quod facitis? miscetis terrena caelestibus, caduca
superis, tenebrosa lucentibus, dolores ac luctus hominum diuinis
honoribus consecrantes.

Si conuocato omni genere humano sol habita contione loque- 8
retur, desperationem uestram hac forsitan oratione percuteret:
'Quis uos, caduci homines et per dies singulos summo Deo uariis
generibus rebellantes, ad hoc tantum facinus impegit, ut profano
nefariae cupiditatis errore et mori me dicatis arbitrio et uiuere?
atque utinam usitato more uel uno genere uaesanae cogitationis
uestrae figmenta procederent, utinam sine contumelia mei scele-
ratae cogitationis uestrae grassaretur inprobitas! nunc uos per
praecipitia iactantes mihi quoque non parcitis nec aliquam habet
uester sermo reuerentiam, sed cum dedecore meo in exitium ue-
strum mortemque properatis. | alii me aput Aegyptum undis Nili Fol. 9b.
et rapidis uerticibus obstinato mentis furore submergunt, alii 2
amputatis uirilibus plangunt, alii crudeli morte caesum aut in
olla decoquunt aut septem ueribus corporis mei membra lacerata
subfigunt. qui paululum mihi placida fuerit oratione blanditus,
quadriiugi currus aurigam me esse confingit. proicite aliquando
tanti furoris exitium et salutari persuasione conuenti ueram salu-
tis uiam quaerite. inimicus Dei est qui haec aut cogitauit aut
fincxit, nec facinus eius simplex aut usitata poena comitatur, qui

3 diuisa *P* 4 *μENEPICμENON NOY P* 5 o *a*: o dii *P cf. p. 104, 21* || miseri *om. a* 10 calamitas *Pa, em. Bursian* 15 forsan *a* 17 re-uellantes adhuc tantum *P* 18 uestro arbitrio *a* 19 uęsane *P*, uesanae *edd.* 21 cogitationes *P* || uosmet *a* 25 uorticibus *Wowerus* 26 uiri-bus *P* || in *P:* ut *a* 27 decoquent *P* || uerubus *a* 30 conuicti *a; at u. ind. III s. u.* conuenire

secreta profanis persuasionibus polluit, qui de praeclaro opere
3 Dei tanta confingit. lugete mortuos uestros et ipsi simili morte morituri, mittite regibus uestris ut uultis inferias et orbitates eorum alio remediorum genere mitigate. lugete Liberum, lugete Proserpinam, lugete Attin, lugete Osirin, sed sine nostrae contumelia dignitatis. nolo me per tumulos eorum fauillasque ducatis, nolo ut errori uestro nomen meum fomenta subpeditet. ad initium diei a Deo factus sum, hoc mihi sufficit solum: quid me honesti muneris dignitate priuatis? aliud me Deus fecit, aliud esse iussit, et uos me pro libidine uestra diuiditis, pro arbitrii uestri cupiditate laceratis. quicquid sum simpliciter pareo nec aliud uolo de me intellegatis nisi quod uidetis: hoc Deo gratum est, hoc Deus libenter amplectitur, hoc homines ad salutis uiam ducit, si proiectis erroribus Dei gratiam simpliciter ac fideliter hauriatis.'
4 Haec quidem, sacratissimi imperatores, ethopoeiaco mi sermone dixisse sufficiat. at ego nunc sacrarum lectionum institutione for-
Fol. 10a. matus perditos homines religioso sermone | conuenio. si dii sunt quos colitis, cur eos lugetis? cur eos annuis luctibus plangitis? si lacrimis ac luctu digni sunt, cur eos diuino honore cumulatis? unum itaque e duobus facite: aut nolite eos lugere, si dii sunt, aut si luctu eos dignos putatis ac lacrimis, deos eos appellare nolite, ne luctibus ac lacrimis uestris maiestas diuini nominis
5 polluatur. sed quia mens perdita et sceleratae cupiditatis laqueis implicata nulla potest ratione reuocari, persequar cetera, ut publicatis omnibus atque detectis quae profana consecrauit improbitas misericordia Dei nomine domini nostri Iesu Christi lapsos erigat, fugientes ad se reuocet, dubitantes confirmet, errantes corrigat et quod est potissimum uitam morientibus donet.

9 In plurimis orientis ciuitatibus, licet hoc malum etiam ad nos transitum fecerit, Adonis quasi maritus plangitur Veneris et percussor eius circumstantibus uulnusque monstratur. Mars enim in porci siluestris speciem formamque mutatus, ut sibi primas partes in amore Veneris uindicaret, incaute contra se ruentem percutit iuuenem. si deus erat Adonis, cur riualis insidias nesciebat?

1 secreta *P*: sacra *a* 4 lugite *ter P* 11 deo pareo *a* 14 audiatis *a* 18 lugitis *P* 19 ac *P*: et *a* 26 in nomine *a* || Iesu] ihū *P* 27 confirmat *P* 30 percursor *P* 33 contra serentem *a*

si homo, cur cum superiore certabat? sed et alium audio cum Ve- 2
nere coniugale habuisse consortium: Vulcanus, nisi fallor, ab his
deorum cultoribus maritus Veneris esse perhibetur. o uanorum
hominum ridenda persuasio! inter duos maritos adulter positus ab
uno capitur, alterum uincit. sed uide: ut adulter deus maritum
uinceret, quod sibi corpus elegit! porcus esse maluit: qui si ha-
bebat mutandi corporis potestatem, leonis debuit potius speciem
formamque suscipere. | sed leonem dicunt qui naturas animalium Fol 10b.
norunt in illa agrestis animi feritate pudicitiae seruare uirtutem.
merito ab adultero leonis spernitur forma et libidinosi animalis
eligitur.

Hic iam euangelicae traditionis secreta tractemus. eiecto dae- 3
monio dominus porcorum gregem donat, nec inmerito: ut cum
libidinosis animalibus per dura praecipitia fluctusque iactatus
per mortes porcorum uarias digna nece inmundus spiritus car-
peretur. audio Cinyram Cyprium templum amicae meretrici do- 10
nasse — ei erat Venus nomen —, initiasse etiam Cypriae Veneri
plurimos et uanis consecrationibus deputasse, statuisse etiam ut
quicumque initiari uellet secreto Veneris sibi tradito assem unum
mercedis nomine deae daret. quod secretum quale sit omnes taciti
intellegere debemus, quia hoc ipsum propter turpitudinem mani-
festius explicare non possumus. bene amator Cinyras meretriciis
legibus seruiit: consecratae Veneri a sacerdotibus suis stipem
dari iussit ut scorto. Sebazium colentes Iouem anguem, cum ini-
tiant, per sinum ducunt: adhuc primi erroris uitia grassantur et
quicquid homines perdidit colitur et funesti anguis callida ac ma-
litiosa crudelitas adoratur. in sacris Corybantum parricidium co- 11
litur: nam unus frater a duobus interemptus est et ne quod indi-
cium necem fraternae mortis aperiret, sub radicibus Olympi mon-
tis a parricidis fratribus consecratur. hunc eundem Macedonum
colit stulta persuasio: hic est Cabirus, cui Thessalonicenses quon-

1 aliud *a* 8 leonum *P* 13 grege *P* 18 nauis *a* 19 assem unum *Wowerus*: asse munũ (*sic potius quam* manũ) *P*, asse, manum *a* 23 ser- uit *Pa*, *em. Bursian* 24 initiant *P*: initiantur *a*, *haud scio an recte*, *cf. Clem. Alex. Protrept. c. 2: Σεβαζίου γοῦν μυστηρίων σύμβολον τοῖς μυουμένοις ὁ διὰ κόλπων θεός· δράκων δέ ἐστιν οὗτος διελκόμενος τοῦ κόλπου τῶν τελουμένων* 26 hominem *a* 30 parricidiis *P* 31 gabirus *Pa*, *em. Wowerus*

Fol. 11a. dam cruento *ore*, cruentis manibus supplicabant. | considerandum itaque est, quale sit numen quod parricidalis amentia, ut parricidium celaret, inuenit.

12 Quapropter quicumque haec sacra deuota mente ueneratur, cuicumque placet superstitionis istius metuenda contagio, aut malis suis solacium quaerit aut facinora eorum tacita cogitatione conlaudat hoc optans, hoc quaerens, hoc utique magnopere desiderans, ut et sibi liceat quod diis suis licuit, ut et se ad consortium
2 talis uitae morum similitudo perducat. adulterio delectatur aliquis: Iouem respicit et inde cupiditatis suae fomenta conquirit: probat, imitatur et laudat quod deus suus in cygno fallit, in tauro rapit, ludit in satyro et, ut liberalis in flagitiis esse consuescat, quod inclusam regiam uirginem auro largiter fluente corruperit. puerorum aliquis delectatur amplexibus: Ganymedem in sinu Iouis quaerat, Herculem uideat Hylam inpatienti amore quaerentem, Hyacinthi desiderio captum Apollinem discat, Chrysippum alius, alius Pelopem uideat, ut per deos suos sibi licere dicat quicquid
3 hodie seuerissime Romanis legibus uindicatur. adulteria eorum omnia enumerare difficile est, quis Amymonen, quis Alopen, quis Menalippen, quis Chionen Hippothoenque corruperit: nempe deus uester haec fecisse memoratur. ille, quem uolunt seueris oraculis errantium hominum peccata corrigere, Steropen amat, Aethusam rapit, Zeuxippen stuprat, quaerit Prothoen et Arsinoae adultera cupiditate blanditur. sed ex isto corruptarum mulierum grege una puella amatorem deum et uitauit et uicit: Dafnen di-
Fol. 11b. uinans deus et futura praedicens nec inuenire potuit nec stu|prare.
4 muliebria patitur aliquis et effeminato corpori solacium quaerit: uideat Liberum amatori suo post mortem etiam promissae libidinis praemia imitatione flagitiosi coitus repensantem. si qui monstruoso cupiditatis ardore in paternae necis armatur exitium, a Ioue sumat exordium: qui fraternum desiderat sanguinem, Corybantum sequatur institutum, et incestum desiderantibus a Ioue

1 ore *addidimus* 3 celaret] coleret *Wowerus* 15 inpatientiam morē *P* 16 apolline *P* 19 quis amumonē quis alopē quis menalippe quis chionē *P* 20 ippothoenque *P*, Hippogoemque *a* 23 aethyssam *P*, *em. Wowerus* || zeuxippē *P* || prothoc (*sic*) et arsinoe *P* 25 dafnem *P*, Daphnem enim *a* 26 strupare *P* 29 repraesentantem *a* 30 mostruoso *P* 31 sumat exemplum *a* 32 sequitur *P*

sumantur exempla: cum matre concubuit, sororem duxit uxo-
rem et, ut integrum facinus impleret incesti, filiam quoque animo
corruptoris adgressus est. inferiores aliqui aemulo stridore perse- 5
quitur et aduersarium cupit crudeli feritate torquere: ab Apol-
line ex Marsyae casibus crudelium tormentorum cruciatus discat.
alienum aliqui desiderat et hoc cum morte domini conatur im-
plere: uideat ut Hercules occiso Geryone Hiberas abegerit boues.
si qui promiscua hominum caede gaudet, praeposteras Martis
cupiditates diligenter inspiciat. semina paene omnium scelerum
a diis suis peccantium turba colligit et, ut perditus animus im-
pune facinus possit admittere, ex praecedentibus facinorum exem-
plis maiore se auctoritate defendit. si stupri praemia corruptor 6
inquirit, si uiam optat sollicitationis addiscere, in sinu corruptae
mulieris aurum Iouis uideat. si publicus parricida commissam
sibi regni custodiam nefaria prodere cupiditate desiderat, respi-
ciat ad eos qui Saturnum filio prodiderunt. quatenus ius laedatur
hospitii uel | quatenus amicitiae iura turbentur uel quatenus Fol. 12a
mensae conciliatio sancta uioletur si qui ad iniuriam pronus quae-
rit, ecce ordinem scelerum de Tantali casibus discat. o facine- 7
rosae cupiditatis triste solacium! o hominum deflenda persuasio!
o infelicis imitationis cruenta meditatio! scaenam de caelo fecistis
et errantes animos per abrupta praecipitia crudeli calamitate du-
xistis, cum hominibus peccare cupientibus facinorum uia de deo-
rum monstratur exemplis. sed in ista criminum lege, in ista con-
fessione scelerum gratias agamus illis, qui etiam exitia et mortes
deorum istorum nobis nescientibus prodiderunt, ut disceremus
omnia per tot opstantes. fuit enim et aput ueteres, licet nondum
terram inluminasset domini nostri Christi ueneranda dignatio, in
spernendis superstitionibus religiosa constantia. Diomedes pudi- 8
cus ac sobrius Venerem uulnerat, Martem uincit et percutit: Oti et

3 *et* 6 aliquis *a* 3 aemulos rigore *Oehler; at cf. Firm. Mat. Mathes. lib. IIII, 1 p. 86*: inuido stridore 5 cruciatus *Bursian* (facinus *idem habet in uerborum contextu)*: casibus *P*, casus *a* 7 uidet *P* || Herculis *Pa* || iberas *a* || abigerit *P* 8 si quis *a*, *item uersu 18, et p. 95, 18* 10 diis *P*: piis *a* || collegit *Pa* 11 posset *Pa* || admitteret *P* 14 uideat Iouis *a* 19 ecce *Bursian*: esse *Pa* || facinorosae *edd.* 21 scaenam *P, ut emend. Wowerus:* coenam *a* 22 abruta *a* 28 Iesu Christi *a* 29 Diomedis *P* 30 Oeti *Pa, em. Wowerus*

Efialtae edicto Mars belli potens temporali exilio damnatus ferrea catenarum uincla sustinuit: Sarpedonem filium mortuum in Troia Iuppiter plangit et mercedem fabricatorum murorum Neptunus a superbo rege non recipit: alterius regis Apollo greges pascit et Soli omnia uidenti alius occisarum boum nuntiat mortes: Castores sepelit Sparta, ardet aput Oetam Hercules et Aesculapius alibi fulminatur: Vulcanus a patre praecipitatus pedem frangit, Lycurgum fugiens Liber moritur: Venus in adulterio deprehensa detegitur et post dei nuptias | Anchisae hominis cubile sectatur: Saturnus regno timens deuorat filios *et fil*ium fugiens in Italia *fugi*tiuus absconditur: ob amorem Catamiti Iuno spernitur et ad Endymionem Luna descendit et contra uoluntatem uxoris et filiae

Fol. 12b.

9 Troianis auxilium ferens deceptus Iuppiter dormit. o flagitiosa confessio! o ** deflendique *cult*us! o durae seruitutis miseranda conditio! ad istorum cultum deorum sanctos homines et deo deuota mente credentes sacrilegum tyrannorum traxit imperium, et ut huic facinori aliud facinus adderetur, mors est decreta nolentibus. ad theatrum potius templa transferte, ut in scaenis religionum istarum secreta tradantur, et ut nihil praetermittat improbitas, histriones facite sacerdotes: alter dignior locus religionibus istis inueniri non poterit: ill*ic* amores *deo*rum *u*ilis turba decantet, illic casus mortesque *saltentur*, illic *deorum tem*plis *ab impiis* et *facinerosis* mag*istris melius mens* perdita et *ad*ult*eri*um docetur et facinus.

13 Discite e*tiam*, sacrosancti imperatores, ueneran*dum* Alex*an*-*driae numen* un*de sump*sit exordium, *ut communi nostra* fragilitate detecta ad ue*ri*tatis ex*ordium mortali*tatis nostrae sermo

1 fialtae *P* 4 recepit *a* 6 herculis et asculapius *P* 7 pede *P* 10 et filium *P ut uidetur*: Hic ex Creta *a; in fol.* 12b *et* 13a *multa obscurata sunt et uix legi possunt* || **** | tiuus *P*, *quod recte Bursianus supplesse uidetur*, a Spartanis *a*, *unde J. Fr. Gronouius* a patre Iano 13 deceptus *in P fere euanuit* 14 miserabiles *suppleuit ed. princ. in loco plane obscurato, sed monet Lorenz hoc uocab. pro spatio longius esse; hinc suppleas* inpii *uel* nefandi 15 et Deum d. m. colentes *a* 22 saltentur *scripsi*: saltatores *P*, *litteris sic a manu recent. renouatis (ex uetere scriptura teste Lorenzio nihil apparet nisi extrema littera, quae* r *fuerat)*; saltatores exhibeant *coni. Wowerus*, salt. saltent *Oehler; loci fere conclamati qui sequitur emendatio admodum incerta est* || illic deorum in templis *a*, illis d. in templis *Wowerus* 26 sumpserit *a* || ut communi

reuoc*et*ur. cum in egipt..aerisa.....arescentibus frugibus ma*li*-
*ti*osa famis *an*mi......sum *religio*si *pat*riarchae semine procrea-
tus iuuenis *Ioseph inter*pr*e*tatus somni*um r*egis totum quicquid
immi*nebat ostendit. Ioseph erat Ia*cob filius, qui ob pudicitiam
in *carcerem missus*, *ereptus post* interpr*eta*tionem *som*nii *fuit*
par*ti*ceps *reg*ni. | *nam* septem *an*norum co*l*lectis et ser*u*atis fruc- Fol. 13a.
tibus alter*i*us *septe*nnii *egesta*t*em* diui*nae* men*tis* prouidentia mi-
tiga*uit*. huic post mor*tem* Aegyptii patrio gentis suae instituto 2
templa fecorunt, et ut *iustae* dispensationis gratiam post*eritas*
disceret, *ille modius quo* esurientibus frumenta diuiserat, capiti
*s*uperpo*si*tus est. nomen etiam ut sanctius coleretur ex pr*imo*
auctore generis accepit. n*am* quia Sarrae *pro*nepos fuer*at*, *ex qua*
no*na*genaria Abraham indulgentia Dei susceper*at* fili*um*, Serapis
dictus est graeco sermone, hoc est *Σάρρας παῖς*. sed hoc inuito 3
Ioseph, immo mortuo: neque enim ad hoc facinus religiosus ani-
mus et Deo summo dicatus adduci potuisset, ut erroris inlecebras
ex *no*mine suo superstitiosis hominibus ipse praeberet, praesertim
cum sciret haec esse in Dei sacrosanctis *legibus*, ne qui hominum
tale aliq*ui*d aut u*e*nerare*tur aut co*leret. hic in Aegypto colitur,
hic adoratur, h*uius simu*lacrum neocororum turba cust*od*it, et
ad memor*iam* uetust*atis e*rrans populus or*dinem s*acrorum in ho-

Bursian, *qui* ac communis *in P sibi dispexisse uidetur:* ac communi *a*, ac (at?) ***unis inepta (*non* nostra) f**gilitate *P*, *ut Lorenz testatur*

1 cum in Aegipto glisceret (*an* saeuiret?) *coni. Bursian*, cum ingrueret *a* 2 fames Jacobi patriarchae *a* 3 interpretatusque *a* 4 innuebat *a* || er****cob *P*, *litteris post* er (*an* es?) *macula deletis;* est Jacobi *a*, est Jacob *ed. Burs.* || Jacob filius *Krabinger (Münchner gel. Anzeigen 1848 n. 177) obelo notauit*, *contra Wowerus* erat (est) Jacob filius *delenda censuit* 7 mentis *P*: manus *a* 9 *num* posteritas *an* posteriores *in P legatur dubitat Lorenz; quod deinde sequitur* disceret, *sic in P m. 2 scriptum est*, *cum aliud manum ueterem habuisse appareat* 10 ille modius quo] quomodo *P (?) a*, quo modio *Wowerus; cum tamen Lorenzio et Wilmannsio testibus constare uideatur* quomodo *in P non exstare, ipsi* ille modius quo *suppleuimus; obscuratae sunt autem ante* esurientibus *duodecim fere litterae* || esurientibus *P satis distincte (testibus Lorenzio et Wilmannsio):* esurientibus et ementibus *a, cui lectioni iam spatium in cod. refragatur* || capitis *P*, cupitis *a*, capiti is *Wowerus, ipse malim* capiti eius 12 sarre *P*, Sarae *a* 13 Sarapis *Hildebrand ad Apul. p. 1017* 14 *Σάρρας παῖς Bursian: CAPIOCTOC P*, *Σάῤῥας ἀπό a* || inuitio *P* 20 neogrorum *Pa*, *em. Wowerus*

nor*em* *in*tegerrimi ac prudentissimi hominis constitutum contentiosa hodieque animositate custodit.
4 sed et in ipso simulacro sic*ut* in c*ete*ris ex assiduis sacrificiis immundi d*aem*onum spiritus colliguntur: nihil enim operantur *uicti*mae et cr*u*or ex assidua pecudum caede profusus nisi ut daemonum s*u*bstan*ti*a, qu*i* *dia*boli procreatione gene*ra*ntur, ex isto sanguine *nutria*tur. nam ista esse Porphyrius, def*ens*or *simulacro*rum, hostis dei, ueritatis *inimicus*,
Fol. 13b. sceleratarum artium magister, manifestis nobis probationibus prodidit. in libris enim, quos appellat περὶ τῆς ἐκ λογίων φιλοσοφίας, maiestatem eius praedicans de infirmitate confessus est. in primis enim librorum partibus, id est in ipsis auspiciis † positus dixit: Serapis uocatus et intra corpus hominis conlatus talia respondit.
5 dicant nunc mihi perditi homines: quis potior est, qui uocat et imperat et includit, an qui uocatur et paret et cum uenerit in suscipientis hominis corpore potestate iubentis includitur? gratias agimus, Porphyri, libris tuis: deorum tuorum nobis substantiam prodidisti: didicimus per te quatenus dii tui hominibus iubentibus seruiant. Serapis tuus ab homine uocatur et uenit et cum uenerit statim iussus includitur et loquendi necessitas nolenti forsitan imperatur.
6 sic aput nos deos uestros, cum hominibus nocere coeperint, religiosi sermonis flagella castigant: sic in corpore hominum constituti dii uestri uerbo Dei spiritalium flammarum igne torquentur, et qui aput uos quasi dii coluntur, aput nos religiosae fidei medelas Christi gratia humano subiacentes imperio et tormenta repugnantes sustinent et uicti poenis ultricibus subiugantur.

2 hodie *a* 4 uictimae *scripsi*: **** me *P*, animae *a et Burs.*, *sed negat Lorenz sic legi posse; idem codice iterum inspecto rescripsit scripturam a me propositam ex litterarum uestigiis certo confirmari* || pecodum *P* 6 ita esse *Wowerus* 7 simulacrorum *nos*: s****r*rū *P* (*ut testatur Lorenz*), Stoicorum *a et edd. inepte*, idolorum *J. Fr. Gronouius* || hostis.. magister *P*: hostis dei ueritatis in multis sceleratarum impietatum scriptis *a*; *extrema primus Wilmannsius dispexit, cum* artium mag*ste* *in P scriptum esse cognosset; Reifferscheidius deinde loci emendationem consummauit, cum non* in multis, *ut est in editionibus, sed* inimicus *in P exstare uideret* 9 ΛΟΓΙΟΝ *P* 11 auspiciis imposturae *coni. G. Wolff (Porphyrii reliq. p. 111); Wowero uerba* id est — positus *glossema uidebantur; fort.* auspiciis operis sui 12 collocatus *a* 13 quis *a*: qui *P* 16 Porphyri quod libris *a* 18 iuuentibus *P*, uiuentibus *a, em. Bursian* 22 spiritualium *a* 24 medelas *P*: medela *a*

Penates etiam qui sint explicare contendam, ne quid a me **14**
praetermissum *esse uideatur. qui nihil aliud putant* esse uitam
nisi uescendi et potandi licentiam, hos sibi deos ex cupiditatis
suae humilitate fincxerunt, nutrimenta corporis quae ex cottidianis
epulis comparantur hoc nomine pro salute hominum consecrantes.
quia per epulas corporis reficitur infirmitas, alimenta solum esse
deum sancxerunt | nescientes diuini oraculi ueritatem. cum enim Fol. 14a.
dominus Iesus Christus cum diabolo pro nostra salute sollicitus 2
diuina maiestatis suae conluctatione certaret, ut de faucibus eius
quem gerebat hominem liberaret, hac eum responsione quassauit.
nam cum diceret ei diabolus: 'si filius dei es, fac ut isti
lapides panes fiant,' respondens ei dominus dixit: 'non
in pane tantum uiuit homo, sed in omni uerbo Dei.'
nescientes itaque substantiam generis humani cottidianas epu-
las hoc nomine consecrarunt: nam omne quod uescuntur ho-
mines penus uocatur: hinc et cella penaria, hinc et dii penates
ab abiectis et prostratis hominibus misera sunt cogitatione
compositi.

Vesta autem quid sit discite, ne putetis antiquum aliquid aut 3
cum summo terrore religionis inuentum. ignis est domesticus,
qui in focis cottidianis usibus seruit: quapropter cocos habeat,
non miseras uirgines sacerdotes, quae contemnentes ignis ipsius
fauillas aut prostituto corpore peccare coguntur aut in uirginitate
perseuerantes perdunt honestam gloriosi nominis dignitatem.

Palladii etiam quid sit numen audite: simulacrum est ex ossi- **15**
bus Pelopis factum, hoc Abaris Scytha fecisse perhibetur. iam
quale sit considerate, quod Scytha barbarus consecrauit. estne
aliquid aput Scythas humana ratione compositum et illa effera

11 Matth. 4, 3.

1 POENATES *P* 2 praetermissum esse uitam *P mance,* sit praetermissum. Qui nihil aliud putant *a; nos Bursiani supplementum recepimus* 5 aepulis *et u. 14* aepulas *P, item alias* 9 certaret et ut *Pa,* et *del. Bursian* 10 quem *a*: quae *P* 13 uiuet] *P* 16 pęnus *P et paulo post* pęnates 18 composita *a* 21 coquos *a* 22 contempnentes *Pa* 23 prostituto *Wowerus*: constituto *P*, pro constituto *a* 25 *immo* quod sit 26 Abaris *Jos. Scaliger (apud Wowerum):* auaris *P*, auarus *a, et sic item p. 98, 3* 27 *post* sit *in P uocab. erasum est quinque sexue litterarum, cuius prima littera* a (Abaris?) *adhuc dispicitur*

gens hominum et crudeli atque inhumana semper atrocitate gras-
sata in constituendis religionibus rectum aliquid potuit inuenire?
2 simulacrum hoc Troianis Abaris uendidit stultis hominibus uana
Fol. 14b. promittens. uendebatur deus | ut prodesset emptori, et emptor
suppliciter adorabat quicquid paulo ante uiderat subhastatum.
substantia autem simulacri ipsius ex ossibus Pelopis est. si hu-
mana uis, Abari, miseros homines ossa uenerari, purioris saltim
et castioris hominis reliquias collige: accedat idolo quod facis ex
hominis uirtutibus meritum. Pelops in deliciis amatoris fuit et
diu prostituti pudoris damna sustinuit. sed nec adulto ei scelus
defuit: eum cuius filiam petebat fraude proditoris occidit, pro-
ditorem etiam ipsum periuriis adgressus est et ne promissa red-
deret praemia, hunc eundem per abrupta praecipitia iactauit. en
cuius electa sunt ossa ut deus fieret qui urbes et regna seruaret.
3 sed nec seruauit aliquando nec profuit et quid se maneat ex
urbium in quibus fuit casibus uidit: incensa est Troia a Graecis,
a Gallis Roma et ex utroque incendio Palladium reseruatum est,
sed reseruatum non propriis uirtutibus, sed humano praesidio:
ab utroque enim loco homines liberarunt et translatum est ne
humano flagraret incendio: tanto numini humana fuerunt prae-
sidia necessaria et ne arderet humanum quaesiuit auxilium. dila-
tum est Palladium ab incendio, non liberatum: stat sententia,
manet poena, ignis imminet, ignis urguet, quem uitare non po-
4 terit. iam parturit flamma caelestis, iam diuinae animaduer-
sionis monstratur aduentus, iam futurae cladis nuntiatur exitium:
in hoc incendio Palladium latebras inuenire non poterit: ignis
Fol. 15a. iste scrutatur abdita, quaerit absconsa | et quicquid errantes ho-
mines uanis persuasionibus perdidit, rapida flammarum popula-
tione complectitur. ‘uenit enim’, inquit, ‘dies domini ut
ardens clibanus’. audisti quid ueniat: nihil est quod ex te
collectum in apothecis dominicis reponi possit: ardebis ut stipula,
cuius inanis uilitas in cineres fauillasque seruatur, qua rapax

29 Malach. 4, 1 (3, 19).

1 hominum *Wowero glossa uidebatur* 2 inueniri *P* 7 auari *P*, *om. a* 11 eum *P:* is enim *a* || eum fraude *a* 12 periuriis *a*: periurus *P* 19 liberant *Pa*, *em. Bursian* 23 urget *a* 30 cliuanus *P* || audisti quid ueniat *P bis habet* 32 qua *nos:* que *P*, quam *a*

ignis uiolentia cogente spiritus pascitur. hic est exitus finisque 5 uester, haec est poena quam pro deceptis hominibus Deus statuit: ut perpetuis ardeat flammis qui contra uoluntatem Dei miserum hominem aut decepit aut perdidit. uolo sane diligenter inquirere cuius Mineruae hoc uolunt esse signum: plures enim Mineruas fuisse constat nec aliquis in ista parte dissentit. singulare itaque genus, institutum, artem propositumque dicamus, ut ex his omnibus inueniri possit Palladium cuius Mineruae sit nomine consecratum.

Quinque Mineruas fuisse legentibus nobis tradit antiquitas. **16** una est Vulcani filia, quae Athenas condidit, quam ex agrestibus locis ad urbanae conuersationis ordinem rustica turba comitata est. fuit alia in Aegypto Nili regis filia, textrinae artis magistra: tertia uero patre Saturno genita est, sed hanc uiraginem fuisse commemorant: nam numquam se intra feminei sexus uerecundiam tenuit, sed arma semper strepitumque pugnarum et cruenta secuta est studia bellorum. quarta Iouis Cretici regis fuit filia, quae occisum patri detulit Liberum. | quinta Pallante patre et Fol. 15b. Titanide matre orta est, quae patris appellata nomine Pallas est 2 ab hominibus nuncupata. haec parricidalis amentia furoris et uaesanae temeritatis instinctu patrem Pallantem crudeli morte iugulauit nec simplici patris morte contenta, ut diutius malis suis frueretur et ut de morte patris crudelius triumpharet, exuuiis corporis eius ornatae sunt**, ut parricidii facinus ex crudeli ostentatione publicaret. huius est Palladium, pro nefas, nomine consecratum, haec est Pallas quae colitur, haec est quae pontificali lege seruatur, et cuius facinus seuerius damnari debuerat, eius imago suppliciter adoratur. adponite ignem, augete flammas, ut cottidianis sacrificiis uestris discat ardere. quid enim meretur aliud parricida nisi ut perpetua imitatione flammarum

1 cogente *nos:* cogenti *P*, congeniti *a*, cogentis *Bursian* 16 strepituque *P* 19 Tritonide *Jos. Scaliger; at u. Clem. Alex. Protr. 2 et Ampelium 9, 10* 21 uęsanae *P:* uesanae *edd.* 23 exubiis *P* 24 ornatę sunt *P;* ornata est *a*, ornat scutum *coni. Bursian; fort.* ornatae sunt manus, *ut Pallas in uasorum imaginibus repraesentatur brachium aegide tectum gerens, quam hostibus obuiam fert; cf. O. Mueller Denkmäler I, 10, 37. II, 21, 229* 25 proh *a* 29 discat *Bursian:* dicat *P*, dicatur *a* 30 mutatione *a; fort.* circumdatione

ante sententiam dei cottidie flammis ultricibus concremetur? 3 busta sunt haec, sacratissimi imperatores, appellanda, non templa: rogi sunt potius dicendi miserorum: nam in honorem hominum perditorum aedes pro sepulchris miseranda hominum seruitus facit. hic crematorum corporum fauillae seruantur, hic cineres mortuorum inreligiosa lege conduntur, ut acerbarum mortium casus cottidiano uictimarum sanguine recrudescant, ut tristis lamentationis exitus renouatus annuis luctibus renascatur, ut sopitos fletus recentior ululatus exagitet, ut parricidia uel incesta uel mortes ex sacrorum ritu misera mens hominum et 4 colere discat et facere. amputanda sunt haec, sacratissimi Fol. 16a. imperatores, penitus atque delenda | et seuerissimis edictorum uestrorum legibus corrigenda, ne diutius Romanum orbem praesumptionis istius error funestus inmaculet, ne pestiferae consuetudinis conualescat inprobitas, ne quicquid hominem dei conatur perdere diutius in terra dominetur. nolunt quidam et repugnant et exitium suum prona cupiditate desiderant, sed subuenite miseris, liberate pereuntes: ad hoc uobis Deus summus commisit imperium, ut per uos uulneris istius plaga curetur. facinoris eorum periculum scimus, erroris notae sunt poenae, sed melius est ut liberetis inuitos quam ut uolentibus concedatis exitium. 5 aegrotantes contraria delectant, et cum corpus hominis aduersa ualitudo possederit, contra salutem suam a laborantibus peruersa poscuntur. capta mens languoris uitio morborum semper augmenta desiderat et medelas artificum aspernata contemnit, respuit remedium medicinae et in exitium suum prona animositate festinat. tunc, si malum morbi fortius creuerit, maiora remedia quaeruntur et pro salute hominis sollicita fortius se medicina componit: asperi cibi, amari potus nolentibus ingeruntur et, si conualuerit malum, et ignis adhibetur et ferrum. sic homo recepta sanitate et salute sibi reddita quicquid aegrotantis corporis uitio inuitus passus est, hoc totum pro utilitate sua factum esse stantis animi iudicio confitetur.

5 facit *a*: fit *P* 6 aceruarum *P* 7 recrudescat *Pa, em. Bursian* 14 commaculet *a* 15 ne *om. a* 16 ne diutius *a* 23 ualetudo *a* || possiderit *P* 24 moruorum *P* 25 aspernata *P, ut coni. Oehler:* aspernatas *a* 26 remediū *P, sed corr. in* remedia *1 m. ut uidetur* 28 medicinae opponit *a* 29 ingerentur *a* 30 Si homo *a*

Accipite iam, sacrosancti principes, etiam nomina eorum qua **17**
sunt ratione composita. lumen hoc, quod hominibus iussu Dei
fugatis tenebris diem reddit, quod per duodecim horarum spatia
cursus sui ordinem dirigit, Solem dici uoluerunt, non quia solus
est, ut quidam uolunt — quia illic et caelum est et luna et *alia* Fol. 16b.
*plurima si*dera quae uidemus, ex quibus quaed*am una serie* et
cohaerentia perpetua simulque cop*ulata* lucent, alia toto sparsa
caelo uagos *cursus suis* metiuntur erroribus —, sed ideo Sol ap-
pell*atur*, quia cum ortus fuerit obscuratis ceteris sid*eribus* luceat
solus. Luna etiam — haec eadem Lucina — a n*oc*turno lumine 2
nomen accepit: hanc etiam quid*am* Dianam dici uoluerunt, quod
per noctem lucens hominibus alterum paene diem faciat. mare
nantes a natando Neptunum dici uoluerunt, et ex hoc quod liben-
ter faciebant, substantiam nominis figurantes terrenam uim om-
nem atque naturam Ditem patrem dicunt, quia haec est natura
terrae, ut et recidant in eam omnia et rursus ex ea orta proce-
dant, quae res opulentiam terrae diuitiasque monstrauit. frugum 3
substantiam uolunt Proserpinam dicere, quia fruges hominibus
cum seri coeperint prosunt. terram ipsam Cererem nominant,
nomen hoc a gerendis fructibus mutuati. ex bellorum casibus
Mauors nomen accepit quasi magna uertat. Minerua similiter bel-
licum nomen est quasi aut minuat aut minetur. uenustas homi-
num Venus dicta est. Apollinis nomen ex humanis fincxerunt ca-
sibus sermone Graeco, quasi omnia commissa sibi aut amittat
aut perdat. solem etiam quidam Apollinem dicunt, quia cottidie
in occasu constitutus splendorem luminis perdat: perdere autem
Graeci ἀπολεῖν dicunt. uidetis | *ut uestros ementiti*cios et fictos Fol. 17a.
deos turbulentus error *excogitauerit*, *ut super*stitionibus anilibus **4**

1 iam *nos:* etiam *Pa* || etiam *P: om. edd.* 5 illic *P:* ibi *a*
6 qued** *P; in fol.* 16^{b} *et* 17^{a} *extrema uerba priorum septem uersuum fere euanuerunt charta pergamena admodum detrita* 7 simulque *a:* semelque *P*, *an ex* semulque? 10 Luna etiam haec eadem L. *edd. sine interpunctione; cf. Cic. de deor. nat. II,* § *62:* cum.. Luna a lucendo nominata sit; eadem est enim Lucina 11 dici uoluerunt Dianam *a* 12 mare nantes *om. a* 16 in ea *P* 19 proserpunt *Oehler*
20 a *om. P* || gerendis *P*, *ut coni. Creuzer (ad Cic. de d. nat. II, c. 26):* serendis *a* || mutuatum *a* 24 ut aut *a* || omittat *P* 27 apollin *(sic) P*, ἀπόλλειν *a*, *em. Bursian* || commentitos et ficticios *a*

et formae uobis de*orum traditae sint* et nomina. sed haec omnia ueritas dete*xit et ratio sanae* mentis inuenit, ut inuestigatis omnibus *atque detectis* quae sacrilegus error absconderat uerit*as in u*ita luceret. haec enim omnia cum essent male compo*sita* terrori primum fuere mortalibus, dehinc consumpta nouitate quasi ex longa aegritudine conualescentibus hominibus natus est quidam ex admiratione contemptus. sic paulatim quod stupebat animus ausus est diligenter inquirere et statim in arcana fictarum ac uanarum superstitionum sagax misit ingenium. tunc ex assiduis tractatibus latentium ratione collecta peruenit ad causas, ut profanarum religionum miseranda commenta humanum genus primum disceret, deinde contemneret, tertio recusaret.

18 Libet nunc explanare quibus se signis uel quibus symbolis in
ipsis superstitionibus miseranda hominum turba cognoscat. habent enim propria signa, propria responsa, quae illis in istorum
sacrilegiorum coetibus diaboli tradidit disciplina. in quodam
templo, ut in interioribus partibus homo introiturus possit admitti, dicit: 'de tympano manducaui, de cymbalo bibi
et religionis secreta perdidici', quod graeco sermone
dicitur: *ἐκ τυμπάνου βέβρωκα, ἐκ κυμβάλου πέπωκα, γέγονα*
2 *μύστης Ἄττεως*. male, miser homo, de admisso facinore confiteris: pestiferum ueneni uirus hausisti et nefarii furoris instinctu
Fol. 17b. letale | poculum lambisti: cibum istum mors sequitur semper et
poena, hoc quod bibisse te praedicas uitalem uenam stringit in mortem et sedes animae contaminat et malorum continuatione conturbat. alius est cibus, qui salutem largitur et uitam, alius est cibus, qui hominem Deo summo et commendat et reddit, alius est cibus, qui languentes releuat, errantes reuocat, lapsos erigit, qui morientibus aeternae inmortalitatis largitur insignia. Christi panem, Christi poculum quaere, ut terrena fragilitate contempta

1 nobis *Pa, em. Wowerus* || *litterae* orum traditae sint *in P euanuerunt*, deorum *om. a* 3 ueritas in uita *Bursian:* ueritatis semita *a* 8 inquireret *P* || hac uanarum *P* 15 quae *P:* quid *a* || in istis *a* 16 cetibus *P* 17 introiturus *Bursian:* moriturus *Pa*, oraturus *Lobeck Aglaoph. I, 24* 20 ••*ΓΕΓωΝΑ P, fort. καὶ γέγονα* 21 *μύστης Ἄττεως P: μυστικός a* 22 ausisti *P* 23 lambis *Pa, em. Oehler* 24 poena aeterna *a* 25 contaminata malorum te continuatione *a* 27 deo summo *P (teste Lorenzio):* summe deo *a*, summo deo *Oehler*

substantia hominis inmortali pabulo saginetur. quis est autem hic 3
panis uel quod poculum in libris Salomonis sapientia magna uoce
proclamat? ait enim: ‘uenite, manducate de meis pani-
bus et bibite uinum quod miscui’: et Melchisedech rex
Salem et sacerdos summi Dei reuertenti Abrahae cum pane et
uino benedictionis optulit gratiam. Isaac etiam cum Iacob bene-
dixisset, cum hoc idem Esau a patre suppliciter exigeret, respon-
dit ei pater: ‘dominum’, inquit, ‘illum feci tuum et om-
nes fratres eius feci seruos, tritico et uino confir-
maui illum’. tunc Esau casus suos misera lamentatione defleuit,
quia tritici et uini, id est futurae felicitatis perdidit gratiam.
quod autem consecratis hominibus a Deo panis diuinus iste prae- 4
stetur per Esaiam dicit spiritus sanctus: ‘sic dicit dominus:
ecce qui seruiunt mihi manducabunt, uos autem
esurietis: ecce qui seruiunt mihi iocundabuntur, uos
confundemini, uos interficiet dominus.’ non solum pa-
nis iste a Deo | summo sacrilegis et impiis denegatur, sed et Fol. 18a.
poena promittitur et acerbae mortis decernuntur exitia, ut esu-
rientibus faucibus diuinae animaduersionis exitus ingeratur. se- 5
cuntur etiam hoc idem tricesimi et tertii psalmi ueneranda re-
sponsa, ait enim per Dauid spiritus sanctus: ‘gustate et ui-
dete quoniam dulcis est dominus’. dulce est caeleste
pabulum, dulcis Dei cibus: nec habet in se miserae famis triste
tormentum et de medullis hominum procedentis ueneni uirus ex-
cludit. et haec ita esse sequentia oraculi responsa declarant, ait
enim: ‘timete dominum sancti eius, quia non est ino-
pia eis qui metuunt eum. diuites eguerunt et esu-
rierunt, qui autem inquirunt Dominum non indi-
gebunt omni bono.’ qui sic in templo praetextatus incedis, 6
qui fulges purpura, cuius caput aut auro premitur aut lauro,

3 Sal. Prou. 9, 5. 8 Genes. 27, 37. 13 Ies. 65, 13 et 15. 21 Ps. 33, 9. 26 ib. u. 10 sq.

1 nominis *P* 2 quod poculum *P*: quod poculum de quo *edd.* 3 uenite et *a* 6 *malim* benedixisset et cum 7 a *om. P; post* patre *duae tresue litterae erasae sunt* 8 inquit *om. a* || tuum feci illum *a* 18 pęna *P, ut semper* || acerуę *P* 24 procedentis *nos:* praecedentis *Pa* 25 et *om. a* 30 fulgis *P* || auro aut lauro premitur *a*

errorem tuum turpis egestas insequitur et ceruicibus tuis onero-
sum paupertatis imminet pondus. illum quem despicis pauperem
largus et diues est, sedile illi Abraham in sinu suo praeparat.
tunc tu per interiecta spatia flammarum ad mitiganda conscien-
tiae tuae uulnera tenuem ab eo stillantis aquae guttulam postu-
labis nec tibi uolens Lazarus lenimentum doloris tui aut dare po-
terit aut impetrare. singulorum enim pari gratia merita pensan-
tur: illi uita confertur propter huius saeculi mala, tibi propter
7 huius saeculi bona perpetua tormentorum poena decernitur. ut
autem manifestius disceretur quinam ille esset panis, per quem
miserae mortis uincuntur exitia, ipse dominus sancto ac uene-
rando ore signauit, ne per diuersos tractatus spes hominum prauis
Fol. 18b. interpretationibus fallerentur. ait | enim in euangelio cata Iohan-
nem: 'ego sum panis uitae: qui uenerit ad me non
esuriet, qui in me crediderit non sitiet umquam.'
item in sequentibus hoc idem simili modo significat, ait enim:
'si quis sitit ueniat et bibat qui credit in me.' et
rursus ipse, ut maiestatis suae substantiam credentibus traderet,
ait: 'nisi ederitis carnem fili hominis et biberitis
8 sanguinem eius, non habebitis uitam in uobis.' quare
nihil uobis sit cum tympani cibo, o miseri mortales: salutaris
cibi gratiam quaerite et inmortale poculum bibite. Christus uos
epulis suis reuocat ad lucem et graui ueneno putres artus et tor-
pescentia membra uiuificat. caelesti cibo renouate hominem per-
ditum, ut quicquid in uobis mortuum est diuinis beneficiis rena-
scatur. didicistis quid uos facere conueniat, eligite quod uultis:
inde mors nascitur, hinc inmortalis uita donatur.

19 ***χαῖρε νύμφιε, χαῖρε νέον φῶς. Quid sic miserum hominem per abrupta praecipitas, calamitosa persuasio? quid illi falsae

14 Joh. 6, 35. 19 ib. 6, 53.

2 dispicis *P* 3 largus *P:* lautus *Wowerus* || diuis *P* || sedile *Bursian:* sed ille *P*, sed hoc spatium *a* 4 flammarum spacia ad mitigandae *a* 9 pęna *P, ut semper* 10 diceretur *a* 13 in euangelio Johannis *a et sic p. 106, 10 et alias* 19 filii *a* 21 tympanis *a* 21 *et* 24 ciuo *P, item statim post* ciui 21 o dii miseri *Pa, cf. p. 89, 5* 25 renascatis *P* 27 donatur. *ΔΕΝΥΝΦΕ ΧΑΙΡΕ ΝΥΝΦΕ P,* Dicis etiam, *χαίρε νυμφίε a;* '*apparet deesse aliquid quale est:* Aliud profanae religionis sym-

spei polliceris insignia? nullum aput te lumen est nec est aliqui
qui sponsus mereatur audire: unum lumen est, unus est sponsus:
nominum horum gratiam Christus accepit. non poteris ad te
alienae felicitatis transferre gloriam nec poteris caelestis luminis
splendore decorari. in tenebras squaloresque proiectus es: illic
sordes, squalor, caligo, tenebrae et perpetuae noctis dominatur
horror. si uis ut tenuis saltim tibi splendor luminis luceat, erige 2
uultus et demersos aperi oculos et desertis his ad eum te confer
qui dixit: 'ego sum lux mundi,' cuius diuinis | praeceptis Fol. 19a.
continetur ut in hac terrena conuersatione opus nostrum per dies
singulos luceat: lucere autem non potest nisi inmaculata nos con-
scientiae ornamenta protexerint, nisi integra nos et incorrupta
uita commendet: tunc orietur nobis ueri luminis gratia, tunc se
nobis lucis auctor insinuat, tunc uerum lumen et accipere possu-
mus et uidere. sed, ut sacrilegae uocis conprimatur inprobitas, 3
qui sit uere sponsus sacrarum lectionum oraculis comprobabo, ut
probetur sponsum esse Christum, sponsam ecclesiam, ex qua ue-
nerando patri spiritales filii per dies singulos procreantur. in hac
probatione arcana prophetarum ueneranda pandantur, adsistat
nobis sanctorum oraculorum fides. Iohel diuino spiritu monente
sic dicit: 'canite tuba in Sion, sanctificate ieiunium
et indicite curationem, adgregate populum, sancti-
ficate ecclesiam, excipite maiores natu, colligite
paruulos lactantes, procedat sponsus de cubiculo
suo et sponsa de thalamo suo.' hoc idem Hieremias si- 4
mili ratione significat, ait enim cum Hierusalem truci minatur
oraculo: 'et auferam de ciuitatibus Iudae et de qua-
druuiis Hierusalem uocem laetantium, uocem sponsi
et uocem sponsae.' processum sponsi etiam per psalmos
praedicat spiritus sanctus: in octauo decimo psalmo hoc inueni-
tur oraculum, ait enim: 'et ipse uelut sponsus egrediens

9 Joh. 8, 12. 20 Joel 2, 15 sq. 27 Jer. 7, 34. 31 Ps. 18, 6 sq.

bolum est, quod dicitur' *Bursian; ipse tentaui:* Inde νύμφιε χαῖρε, νύμφιε χαῖρε, νέον φῶς.

1 aliquis sponsus qui hoc mereatur *a* 3 hominum quorum *a* 4 luminis *Bursian:* numinis *Pa* 7 saltem *a* 8 aperi *P:* erige *a* 16 quis *a* || sit *a:* sic *P* 18 spirituales *a* 24 lactentes *a* 27 quadrubiis *P*

de thalamo suo exultabit uelut gigans uiam currere; a summo caeli profectio eius et decursio eius usque ad summum eius et non est qui lateat a calore eius.'

5 secretiora pandantur arcana: in apocalypsi qui sit sponsus inue- Fol. 19b. nimus. | ita enim scriptum est: 'ueni, ostendam tibi nouam nuptam uxorem agni. et duxit me in spiritu in montem magnum et ostendit mihi ciuitatem sanctam Hierusalem descendentem de caelo.' Intimandum est quid etiam nobis de hac ipsa re tradat euangelica disciplina. inuenimus enim in euangelio cata Iohannem ita esse signatum: 'uos mihi testes estis quoniam dixi eis qui missi sunt ab Ierusolymis ad me, quia non sum Christus, sed quoniam [missus sum ante ipsum: qui habet enim sponsam sponsus est, amicus autem sponsi est qui stat et audit eum et gaudio gaudet propter

6 uocem sponsi.' huius rei mysterium ostensum est, huius sponsi aduentum sapientium uirginum chorus expectat, huic praefert lumina peruigili cura sancta uirginitas: expectantibus sponsum seruis felicium praemiorum promittitur munus. inuenimus enim in euangelio cata Lucam: 'sint lumbi uestri praecincti et lucernae ardentes et uos similes hominibus expectantibus dominum suum quando ueniat a nuptiis, ut cum uenerit et pulsauerit aperiant illi. felices serui illi quos aduenians dominus inuenerit uigilantes.' ecce uenerandorum responsorum

7 oraculis sponsus ostensus est. quid tibi tu in acerbis casibus constitutus beatum nomen inponis? si uis liberatus lumen sequi sponsi, proice errores et peruigili cura sollicitus praecedentia uitae facinora religiosa deuotione castiga. tunc te in nomine suo cum uigilantem inuenerit sponsus, cum fidei tuae merita cognouerit, dabit maximum praemium, dabit integrum munus: intrabis cum eo caeli thalamum, uidebis regiam mundi et, ut uerus

5 Apoc. 21, 9 sq. 11 Joh. 3, 28 sq. 20 Luc. 12, 35 sqq.

1 exultauit *P* || ut *a* 4 in apocalypsi id est in reuelatione *Pa, glossam deleuit Wowerus* || quis sit *a* 8 Inuestigandum est *a* 12 Hierosolymis *a* 16 misterium *P* 22 expectantes *P* 26 tibi tu *P*: tu tibi *edd.* || aceruis *P* 28 peruigil *P* || precidentia *P* 31 pretium *P*

participeps esse possis, a piissimo ac iustissimo domino inmorta-
litatis tibi gratia conferetur. |
Alterius profani sacramenti signum est θεὸς ἐκ πέτρας. cur Fol. 20a.
hoc sanctum uenerandumque secretum ad profanos actus adul- **20**
terata professione transfertis? alius est lapis, quem deus in con-
firmandis fundamentis promissae Hierusalem missurum se esse
promisit: Christus nobis uenerandi lapidis significatione monstra-
tur. quid tu ad commaculatas superstitiones furtiua fraude uene-
randi transferis nominis dignitatem? lapidem tuum ruina sequi-
tur et cadentium culminum funesta conlapsio: noster lapis Dei
fundatus manu extruit, confirmat, erigit, munit et restaurati
operis gratiam perpetuae inmortalitatis splendore condecorat.
ait enim de hoc Esaias iubente sancto spiritu: 'sic dicit Do- 2
minus: ecce ego inmitto in fundamenta Sion lapi-
dem pretiosum, electum, summum angularem, ho-
noratum, et qui crediderit in eum non confundetur.'
in psalmis etiam simile responsum est: ait enim spiritus sanctus
in centesimo et septimo decimo psalmo: 'lapis quem repro-
bauerunt aedificantes hic factus est in caput anguli:
a domino factus est iste et est mirabilis in oculis
nostris.' per multos prophetas spiritus sanctus nominis istius
ordinem monstrat, ait enim Zacharias propheta: 'ecce ego ad-
duco puerum meum, Ortus nomen ei est, quoniam
lapis quem dedi ante faciem Hiesu: super lapidem
ipsum unum septem oculi sunt.' sed ut manifestius con- 3
stet, antiquiora uenerandarum lectionum secreta pandamus. in
Deuteronomio ita comprehensum est: 'et scribes super lapi-
dem omnem legem hanc.' Hiesus etiam Naue iussu diuini-

13 Jes. 28, 16 18 Ps. 117, 22 sq. 22 Zach. 3, 8 sq. 27 Deut. 27, 8.

2 confertur *P* 9 transferis *P:* transfers *edd. cf.* c. 22, 3 proferis *et* 24, 3 feris 12 perpetuo *Oehler, at conferri iubet Bursian p. 102, 29 et p. 120, 13* 13 iuuente *P,* innuente *a* || spiritu sancto *a* 17 simili *P* 18 decimo *om. Pa, add. Wowerus* 20 a domino *P:* An nō *a* 23 ei nomen *a* 24 lapis quem dedi ante faciem Hiesu *Bursian (coll. Cypriani test. II, 16, p. 553):* locus quem dedit unę facie hiesus *P,* lapis quem dedi coram Iesu *a* 26 antiquora uenerandorum *P* 27 deutero nomii *P* 28 Iesus *a*

tatis hoc specialiter conprehendit, ait enim: ‘et accepit lapidem magnum et statuit eum contra dominum. et
Fol. 20b. ait Hiesus ad populum: ecce lapis iste *erit mihi in* tes*timonium quia* iste *audiuit* omnia *quae dicta* sunt a domino, qua*ndo* loqu*utus* est *ad* uos, et *erit* iste uobis testimonium *in nou*issi*mo die*rum, quando
4 re*cesseri*tis a domino uestro.’ quod autem per hunc lapidem, id est per dominum nostrum Iesum Christum, et dii isti casuri sint et multitudo templorum aperte Danihel uenerandis oraculis explicauit: ait enim cum interpretaretur somnium regis: ‘et ecce imago, imago nimis magna, et contemplatio ipsius imaginis metuenda, et elata stabat contra te: cuius caput fuit ex auro bono, pectus et brachia eius argentea, uenter et femora aerea, pedes autem ex parte quidem ferrei, ex parte autem fictiles: quoadusque abscisus est lapis de monte sine manibus concidentium et percussit imaginem super pedes ferreos et fictiles et comminuit eos minutatim et factum est simul ferrum et testa, et aeramentum et argentum et aurum facta sunt minuta quasi palea, ut puluis in area aestate, et uentila*uit* illa u*entus* ita ut nihil remanserit in illis: et lapis qui percussit imaginem factus est mons magnus et imple-
5 uit totam terram.’ qui locus in terra est quem non Christi posse*derit* nomen? qua sol oritur, qua occidit, qua erigitur septemtri*on*, qua uergit auster, totum uenerand*i nu*minis maiestas imple*uit*, et licet adhuc in quibusdam regionibus idololatriae morientia palpitent *membra*, tamen in eo res est ut e Christi*an*is omnibus terris pestiferum hoc malum funditus amputetur. de idololatrarum lapide, de quo dicunt θεὸς ἐκ πέτρας, quod prophetarum respond*it* oraculum? cui autem *restit*it *uel* cui p*arc*it
6 *iste* lapis? lapis autem hic sanctus, id est Christus, aut fid*ei* |

1 Josua 24, 26. 11 Dan. 2, 31 sqq.

3 Iesus *a* || erit] in *fol.* 20[b] et 21[a] *rursus multa euanuerunt* 6 nobis in testimonio *a* 10 oraculis *a*: oculis *P* 12 et elata *P*: et *om. edd.* 20 pallea et ut *a* 24 quis locus *a* || quem *a*: qui *P* 25 septentrio *edd.* 27 idolo latrie *P* 30 idolatrorum *Pa* 31 resistit *a*, restitit *Bursian*; *neu-*

fundamenta *sus*tent*at* aut in angulo positus duorum parietum Fol. 21a. membra aequata moderatione *coniungit*, id est ueteris et noui testamenti in unum colligit *ge*ntes aut certe corporis et animi diuer*sit*atem .xiol...a homini inmortalitate consociat aut legem promulgat aut contra peccantes testimonium perhibet aut, *qu*od *est* potius, imaginem diaboli percutit, ut super*ato eo* atque prostrato et in cinerem fauillasque conuerso erecto sub*limita*tis suae uertice purum dominationis imperium *sit*.

7 uos nunc, Constanti et Constans sacratissimi imperatores, et uenerandae fidei uestrae imploranda uirtus est, quae supra homines erigitur et a terrena fragilitate separatur, *quae* caelestium se rerum societate coniungit, quae in omnibus actibus suis, prout potest, Dei summi sequitur uoluntatem: m*odic*um tantum *su*perest ut legibus uestris funditus prostratus diabolus iaceat, ut extinctae *id*ol*o*latriae pereat funesta contagio. ueneni huius uirus euanuit et per dies singulos substantia prof*anae* cupiditatis exspirat. erigite *ue*xillum fidei, uobis hoc diuinitas reseruauit: fauore *eius* eminent*es prostrat*ores estis omnium hostium uestrorum, quorum opera *Romanum in*firmabatu*r* *i*mperi*um*. signum uenerandae *legis eri*gite, sancite, promulgate quod prosit. sit faustum felixque rei publicae quod inter aceruos caesarum *uictimarum* hostium prostr*au*istis exer*cit*um. fel*ic*es uos quoque: *gloriae* ac uoluntatis suae Deus fecit esse participes, idololatriae excidium et profanarum aedium ruinam propitius Christus *populo* uestris manibus reseruauit. ille spiri*ta*libus *armis* malos *spiritus*, | uos mala terrena uicistis. Fol. 21b. erigite tropaea uictoriae et praeferatur ingens titulus triumphorum: profanarum rerum strage gaudentes exultate fortius, exul-

trum in P exstare testatur Reifferscheid || parcit *a*, par sit *Oehler, in P* proerit *uel* perit *scriptum uideri monet Reifferscheid* 32 iste *addidit a*

2 coniungit *add. a in loco prorsus obscurato; ex spatio in P apparet 12—15 litteras scriptas fuisse* 4 conciliata (*uel* ex collata) *coni. Bursian*, inuiolata *a* 10 quae *a: om. P* 11 quae caelestium *nos*: quae *om. P*, coelestiumque *a* 13 tantum *Wowerus*: talium *P (?) a* 17 eius *addidit Bursian*, cuius fauore *a* 19 firmabatur *P (?) a, em. Wowerus;* uexabatur *coni. Bursian* 21 uictimarum *addidi*, hostiarum *add. Bursian* (quod tot aceruos caesorum hostium *a*) 22 gloriae *a, sed huius uocab. nullum uestigium in P esse testatur Lorenz* 23 ruinam *Bursian:* ruina *P*, ruinas *a* 24 nostris *a* 25 spiritualibus *a* || armis *a: om. P* 26 tropea *P*, trophaea *a* || proferatur *a*

tate fidenter. felicitas uestra cum Dei uirtute coniungitur, pro salute hominum Christo pugnante uicistis.

21 Omnia symbola profanae religionis per ordinem suggerantur, ut probemus nequissimum hostem generis humani de sanctis haec uenerandisque prophetarum oraculis ad contaminata furoris sui
2 scelera transtulisse. inuenimus enim ita dici: *εὐοῖ, δίκερως δίμορφε.* deus iste uester non biformis est, sed multiformis: in multas enim species uenenati oris forma mutatur. ipse est basiliscus et scorpio, qui fidelium securis uestigiis premitur, ipse malitiosus anguis, cuius caput quaerit decepta mortalitas, ipse tortuosus draco, qui hamo ducitur, qui captiuus includitur: iste deus uester Lernaei anguis crinibus adornatur. uiden ut percusso domino morientium anguium turba succedat? quid sic renascentibus hydris pullulas? quid te fecunda scelerum sobole componis?
3 mortis tuae uiam didicimus, scimus quibus remediis artis tuae uenena uincantur. Christi inmortalem sanguinem bibimus, nostro sanguini Christi sanguis adiunctus est: hoc est salutare remedium scelerum tuorum, *hoc* cottidie a uitiata dei plebe mortiferum uirus excludit. quis deum istum quem plangunt cum cornibus uidit? quae sunt ista cornua quae habere se iactat? alia sunt cornua, quae propheta sancto spiritu iubente commemorat, quae tu, diabole, ad maculatam faciem tuam putas te posse
4 transferre. unde tibi ornamenta quaeris et gloriam? cornua nihil aliud nisi uenerandum signum crucis monstrant: huius signi uno extenso ac directo cornu mundus sustentatur, terra constringitur,
Fol. 22a. et e duorum | quae per latus uadunt compagine oriens tangitur, occidens subleuatur, ut sit totus orbis tripertita stabilitate fir-

5 suis *P* 6 *εὐοῖ δίκερως Bursian* (*idem παῖ δίκ. coniciens*): *EΛIΛI-KEPωC P* (*ἑλιλικερὲς a*) 8 uenenati oris *P*: ucteratoris *a* 10 quatit *Oehler; at confert Bursian Genes. 3, 15 αὐτός σου τηρήσει κεφαλήν, quod Cyprianus (testim. II, 9 p. 550) reddidit:* ipse tuum obseruabit caput || decepto *a* 12 lernei *P* || uiden ut *Bursian:* uident ut *Pa* 17 hoc *addidi:* quod *add. Bursian* 18 a uitiata dei *scripsi:* aficiat adĩ *P,* afficiat a Dei *a*, a filiata dei *Bursian* 21 iuuente *P*, annuente *a* 25 sustentat *P* 27 ut sit t. o. t. s. f. confixiq. operis immortalibus radicibus fundamenta teneantur *scripsi*: ut sic totus orbis tripertita (tripartita *a*) stabilitate firmatus confixi operis immortalis (immortalitatis *a*) radicis fundamenta teneantur *Pa;* subleuatur: sic totus orbis t. s. firmatur cum fixi operis immortalitatis radicibus fundamenta teneantur *coni.*

matus, confixique operis immortalibus radicibus fundamenta te-
neantur. hoc secretum nobis uenerandum prophetae oraculum
tradidit: inuenimus enim in Abbacuc ita esse perscriptum:
'texit caelos uirtus eius et laude eius plena est terra
et splendor eius ut lux erit: cornua in manibus eius
erunt et illic constabilita est uirtus gloriae eius
et constituit dilectionem suam: ibit uerbum et prae-
cedet secundum gressus suos.' en ueneranda crucis cor- 5
nua, en sanctae uirtutis inmortale fastigium, en gloriosi operis
diuina conpago. tu, Christe, mundum ac terram extensis mani-
bus, tu caeleste sustentas imperium, tuis inmortalibus adhaeret
humeris salus nostra, tu, domine, aeternae uitae baiulas signum,
tu uenerando instinctu hoc nobis denuntias per prophetas: ait
enim Esaias: 'ecce natus est nobis filius, imperium
super humeros eius et uocatum est nomen eius mag-
nae cogitationis nuntius.' haec sunt crucis cornua, quibus 6
omnia et subleuantur pariter et continentur, his cornibus bene
hominum utitur uita. ut Amalech uinceretur, extensis manibus
Moyses haec imitatus est cornua, ut facilius impetraret quod
magnopere postulabat, crucem sibi fecit ex uirga. ad haec cornua
festina celeritate properate, ad haec cornua humili ueneratione
confugite, his uos adfigant cornibus iustitia, aequitas, pudicitia,
misericordia, patientia, fides, ut ueneranda praeferentes insignia,
consecratae frontis maiestate gaudentes et sepulturae Christi par-
ticipes sitis et uitae.

Aliud etiam symbolum proferimus, ut contaminatae cogita- Fol. 22b.
tionis scelera reuelentur, cuius totus ordo dicendus est, ut aput 22
omnes constet diuinae dispositionis legem peruersa diaboli esse
imitatione corruptam. nocte quadam simulacrum in lectica supi-
num ponitur et per numeros digestis fletibus plangitur: deinde
cum se ficta lamentatione satiauerint, lumen infertur: tunc a sa-

4 Hab. 3, 3—5. 14 Jes. 9, 5.

Bursian (ut sic totus orbis.. immortalitatis radicis fundamento teneatur *Oehler)*

3 Abacuc *a* 7 constituet *Pa, em. Bursian* 14 uobis filiũ *P* 18 nititur *a* 24 consecratae fontis *P, em. Bursian* (consecrati fontis *a*) 26 contaminatae *nos*: contaminae *P*, conamine *a* 29 Note *P*

cerdote omnium qui flebant fauces unguentur, quibus perunctis sacerdos hoc lento murmure susurrat:

θαρρεῖτε μύσται τοῦ θεοῦ σεσωσμένου·
ἔσται γὰρ ἡμῖν ἐκ πόνων σωτηρία.

2 quid miseros hortaris gaudeant? quid deceptos homines laetari compellis? quam illis spem, quam salutem funesta persuasione promittis? quid illos falsa pollicitatione sollicitas? dei tui mors nota est, uita non paret nec de resurrectione eius diuinum aliquando respondit oraculum nec hominibus se post mortem, ut sibi crederetur, ostendit, nulla huius operis documenta praemisit nec se hoc facturum esse praecedentibus monstrauit exemplis.
3 idolum sepelis. idolum plangis, idolum de sepultura proferis, et miser cum haec feceris gaudes. tu deum tuum liberas, tu iacentia lapidis membra componis, tu insensibile corrigis saxum: tibi agat gratias deus tuus, te paribus remuneret donis, te sui uelit esse
4 participem, sic moriaris ut moritur, sic uiuas ut uiuit. nam quod odore perunguentur fauces, quis non facinus istud dispecta uanitate contemnat? habet ergo diabolus christos suos et, quia ipse
Fol. 23a. antichristus est, ad infamiam | nominis sui miseros homines scelerata societate perducit. unguentum hoc reserua mortuis, reserua morituris, ut quos laqueis tuis ceperis, eos uenenato unguento oblitos lugubri ac funesto semper mergas exitio.

23 Aliud est unguentum, quod Deus pater unico tradidit filio, quod filius credentibus diuina numinis sui maiestate largitur. Christi unguentum immortali compositione conficitur et spiritalibus pigmentorum odoribus temperatur: hoc unguentum a mortalibus laqueis putres hominum artus exuit, ut sepulto primo homine ex eodem statim homine homo alius felicius nascatur: et ut hoc manifestius explicetur, sacrarum lectionum arcana pan-
2 denda sunt. ait enim Dauid, ut huius unguenti gratiam traderet: ʻspeciosus forma prae filiis hominum, diffusa est

31 Ps. 44, 3—10.

1 unguntur *a* 3 *ΘΑΡΡΙΤΕ μICTE P* 4 *ECTE P* 5 ut gaudeant *a* 7 permittis *P* 8 non comparet *a* 9 respondet *a* 10 promisit *a* 12 proferis *P*: profers *edd. cf. ad p. 107, 9* 14 agat *P*: habet *a*, habeat *Wowerus et Bursian* 16 quod odore *Bursian (sed idem* quod olore *praeferens*): quo dolore *P*, quod unguento *a* 17 perunguntur *a* || dispecta *P*: despecta *edd. inepte* 24 nominis *a* 25 spiritualibus *a*

gratia in labiis tuis: propterea benedixit *tibi deus* in aeternum. accingere gladium tuum circa femur, potentissime specie et pulchritudine tua: intende, prospere procede et regna propter uirtutem et mansuetudinem et iustitiam, et deducet te mirabiliter dextera tua. sagittae *tuae* acutae, potentissime: populi infra te decident in corde inimicorum regis. sedes tua, Deus, in saeculum saeculi: uirga recta est uirga regni tui. dilexisti iustitiam, odisti iniquitatem: propterea uncxit te Deus tuus oleum laetitiae a consortibus tuis: myrra et gutta et cassia a uestimentis tuis de aedificiis eburneis ex quibus te iucunditate adfecerunt.'

Inmortalis unguenti secreta peruidimus et diuinae nobis dis- 3
positionis ordo monstratus est: regnum perpetuum et caeli diadema domino nostro cum unguenti maiestate conlatum est. quis Fol. 23b.
autem hic qui regendi orbis accepit potestatem, qui uenerandi nominis maiestate decoratur, aliud nobis monstrat oraculum: ait enim is idem Dauid: 'ut quid fremuerunt gentes et populi meditati sunt inania? adstiterunt reges terrae et principes conuenerunt in unum aduersus dominum et aduersus Christum eius.' quid te sic extollis sacrilega persuasio? quid miseros homines effrenata temeritate circumuenis? unguentum Christi caeli donat imperium, unguentum *tuum* gehennae suscitat flammas.

Sed quod inpuro ore sacerdos iste et polluta uerborum contami- 24
natione componit, libet diligenti inquisitione discutere. liberato deo suo bonum animum gerere socios, fiduciam bonae spei ha-

19 Ps. 2, 1 sq.

1 tibi deus *om. P*; tibi *add. iam a*, deus *Bursian; cf. LXX*: *εὐλόγησέν σε ὁ θεός* 2 femur tuum *a* || potentissime: specie et p. tua intende *edd. at est in LXX: δυνατὲ τῇ ὡραιότητί σου etc.* 4 propter ueritatem *Wowerus, ut habent LXX et Cypr. testim. II, 29* 6 tuae *add. Bursian* || potentissime *P*: potentissimae *a* 7 intra *Pa, em. Bursian; cf. LXX*: *τὰ βέλη σου ἠκονημένα, δυνατέ· λαοὶ ὑποκάτω σου πεσοῦνται.* 8 sedis *P* 10 oleo *a* 11 a *P*: prae *a* || myrrha *edd.* 13 iocunditate *P* 17 regendae *P* 24 unguentum tuum *Bursian*: tuum *om. P*, unguentum uestrum *a*

bere persuadet. o quam miseris, quam luctuosis se laqueis inuol-
uit caduca calliditas! quis deum tuum liberat? cui hoc praestitit
quod laborat? disce, disce quod nescis, disce quod non uides:
2 Christus filius Dei ut humanum genus a mortis laqueis liberaret,
uere omnia ista sustinuit, ut captiuitatis durae iugum tolleret,
ut hominem patri redderet, ut mitigata offensa hominem cum Deo
prospera conciliatione componeret, ut promissae resurrectionis
fructum proprio monstraret exemplo. fecit filius Dei quod ante pro-
miserat: clusit ianuas sedis infernae et durae legis necessitatem
calcata morte prostrauit: per triduum recensita ab eo iustorum
turba collecta est, ne diutius contra eos mortis dominaretur inpro-
bitas: ne iustorum meritum ex longa desperatione concideret,
fregit claustra perpetua et ferreae fores Christo iubente conlapsae
sunt: ecce terra contremuit et fundamentorum suorum stabilitate
Fol. 24a. concussa praesentis Christi numen agnouit: | ante praefinitum
tempus praecipitat diem mundi rotata uertigo et sol non com-
pleto diurnarum horarum spatio properato cursu uergit in noctem:
ecce ueli fastigia summa finduntur et obscurioribus tenebris or-
bem terrarum caligo noctis abscondit. omnia elementa Christo
pugnante turbata sunt, tunc scilicet cum primum contra mortis
tyrannidem humanum corpus armauit. per triduum ista conflic-
tatione pugnatum est, quamdiu mors superatis malitiae suae ui-
3 ribus frangeretur. quid solita impatientia, homo religiose, homo
Christi, desperas et deficis? tridui moram non feris? sollicitu-
dinem ac desperationem tuam nouis precibus confiteris? hoc te
facturum esse illo die spiritus sanctus ueneranda uoce significat,
cum per Dauid dicit: 'aestimati sumus sicut oues occi-
sionis. exsurge: quare obdormis, domine? exsurge
et ne disperdas usque ad finem. quare faciem tuam
auertis? obliuisceris inopiam nostram et tribula-
tionem? quoniam humiliata est in puluere anima
nostra, haesit in terra uenter noster. exsurge, do-

27 Ps. 43, 23—27.

5 uere *om. a* 6 mitigatā offensā *P* 9 clausit *a* 10 recensita *Muenter:* recens ita *Pa* 11 dānaretur *P, em. in a* 13 iuuente *P* 15 nomen *P* 17 spatium *P* 24 feris *P:* fers *edd. cf. ad p. 107, 9* 30 abertis *P*

mine, opem fer nobis et libera nos propter nomen
tuum.' ecce post triduum lucidior solito dies oritur et reddita 4
soli praeteriti luminis gratia: omnipotens deus Christus splendi-
dioribus solis radiis adoratur: exultat salutare numen et trium-
phales currus eius iustorum ac sanctorum turba comitatur. tunc
elato gaudio clamat elata mortalitas: 'ubi est, mors, acu-
leus tuus?' tunc praecurrens salutare numen aperiri sibi cae-
lestes ianuas praecipit: aperite, aperite et immortalia claustra
conuellite: Christus deus calcata | morte ad caelum hominem Fol. 24b.
quem susceperat reuocat. hoc a uenerando propheta sancta uoce
praecanitur et ex ore prophetico uox iubentis auditur: ait enim
spiritus sanctus, ut nobis licentiam Christi iubentis ostenderet:
'tollite portas, principes, uestri, et extollite uos,
portae aeternae, et introibit rex gloriae.' hoc angelis 5
nescientibus imperatur: neque enim scire potuerunt, quando uer-
bum Dei descendit ad terram: ideo et ipsi sollicita interrogatione
respondent: 'quis est iste rex gloriae?' quibus quaerenti-
bus perspicua Christus numinis sui maiestate respondet: 'domi-
nus fortis et potens, dominus potens in proelio.' co-
gnoscitur statim a custodibus caeli filius Dei et quicquid illos ante
fefellit agnoscunt: uident prostrati hostis exuuias et recordati
primae dispositionis ordinem etiam ipsi cum ascendentibus iterata
pariter uoce conclamant: 'tollite portas qui praeestis illis
et extollite uos, portae aeternae, et introibit rex
gloriae.' reuerso filio promissa pater regni sceptra restituit et 6
sellam regni aequa potestate concedit, ut imperet, ut regnum
teneat, ut perpetua numinis sui maiestate dominetur. audi quid
de illo Danihelem spiritus sanctus iusserit dicere: 'uidebam
in uisu nocte et ecce in nubibus caeli quasi filius

6 ad Cor. I, 15, 55. 13 Ps. 23, 7. 17 ib. u. 8. 23 ib. u. 9. 28 Dan. 7, 13 sq.

2 lucidiora solito *P* 8 precepit *P* 9 conbellite *P* 10 que susciperat *P* 12 potentiam *a* 13 principes *a*: principis *P* || uestri *P*: uestras *a*; *in recepta quoque lectione* uestri, *ut distinctione indicatum est, pendet a uoc.* portas || uos *addidit Bursian (cf. infra u. 24)*, extollimini *Cypr. testim. II, 29* 14 aeternales *a* 14 *et* 24 introiuit *P* 17 respondet *Pa, em. Bursian* 26 ut regnet ut teneat *Pa*, ut regna teneat *Wowerus*, ut regnum t. *rectius nescio quis primum scripsit*

hominis ueniens uenit usque ad ueterem dierum et
stetit in conspectu eius et qui adsistebant optule-
runt eum, et data est ei potestas regia et regnum et
omnis claritas et omnes reges terrae seruient ei et
potestas eius aeterna, quae non auferetur et regnum
Fol. 25a. eius non corrumpetur.' haec eadem nobis | sancta reuela-
7 tione monstrantur, inuenimus enim in Apocalypsi ita esse per-
scriptum: 'et conuersus *sum* et respexi ut uiderem
uocem, quae mecum loquebatur, et uidi septem can-
delabra aurea et in medio candelabrorum similem
filii hominis uestitum poderem et erat praecinctus
supra mammas zonam auream: caput autem eius et
capilli erant albi uelut lana alba, ut nix, oculi eius
ut flamma ignis et pedes eius similes aurichalco
sicut de fornace ignea et uox eius ut sonus aquarum
multarum, et habebat in dextera sua septem stellas
et ex ore eius gladius ex utroque acutus et facies
eius splendebat ut sol in uirtute sua: et cum uidis-
sem, cecidi ad pedes eius tamquam mortuus, et in-
posuit dexteram suam super me dicens: noli timere:
ego sum primus et nouissimus et uiuus qui fueram
mortuus et ecce sum uiuens in saecula saeculorum
8 et habeo claues mortis et inferorum.' post resurrectio-
nem etiam cum discipulis suis daret certa mandata, immortalium
mandatorum ordinem ista lege conclusit: 'data est mihi om-
nis potestas in caelo et in terra: ite ergo et docete
gentes omnes, baptizantes eos in nomine patris et

8 Apoc. 1, 12—18. 25 Matth. 28, 18—20.

3 potestas regia et omnes reges terrae et regnum et omnis claritas seruient ei *P et edd. quem uerborum ordinem turbatum esse apparet: alia quaestio est, num necessaria uerborum transpositione totus locus sanatus sit, cum haec legantur in LXX:* καὶ αὐτῷ ἐδόθη ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ τιμὴ καὶ ἡ βασιλεία, καὶ πάντες οἱ λαοί, φυλαί, γλῶσσαι αὐτῷ δουλεύουσι 4 seruiuit *a* 5 aufertur *a* 8 sum *addidit Bursian* || et *om. a* 11 filio *a* || uestitum pudorem *P*, uestitu podere *a; at est in textu graeco:* ἐνδεδυμένον ποδήρη 12 zona aurea *a* 14 auricalco *P* 17 *fort.* ex ore eius exiens (*uel* exibat) gladius 18 eius *om. P* || *fort.* cum uidissem eum 19 tãquã *P:* tanquam *a* 27 omnes gentes *a*

filii et spiritus sancti, docentes eos obseruare omnia quaecumque praecepi uobis.' quod autem Deus pater participem eum regni faciens regalis sellae ei concesserit sedes hoc docetur oraculo: 'dicit dominus domino meo: sede a dextris meis quoadusque ponam inimicos tuos subpedaneum pedum tuorum. uirgam uirtutis tuae emittet dominus a Sion et dominaberis in medio inimicorum tuorum. tecum principium in die uirtutis tuae in claritate sanctorum: ex utero ante luciferum genui te. iurauit dominus nec paenitebit eum.' |
Hi sunt inimici Dei, sacratissimi imperatores, qui ueritatis or- Fol. 25b.
dinem contraria lege conturbant, qui peruersae cupiditatis in- 9
stinctu sacrilega uota concipiunt, qui profanae mentis furore aut lignum semper uenerantur aut lapidem. in isto loco positi ordinem debemus sanctae dispositionis aperire, ut quicquid nobis inuestigantibus sanctum Dei uerbum prophetica tradidit disciplina ad refutandas profani erroris maculas specialiter explicetur, ne, si, ut nos diximus, commenti sunt qui sacrilegia errantibus tradiderunt, sic a nobis ordo ueritatis curiosius requiratur. suspensis itaque paululum ceteris ad haec explicanda quae uera sunt transferatur oratio.

Vos, domini imperatores, sanctarum aurium uestrarum mihi **25**
commodate patientiam, ut totum clementiae uestrae quod promittimus explicemus. cur Deus, id est filius Dei, homo passus est fieri breui ac uera pietati uestrae ratione monstrabitur. cum hominem primum, id est Adam, ad imaginem suam Deus faceret, certam illi mandatorum dedit legem. is per feminam, id est Euam, deceptus diaboli persuasionibus promissae sibi gloriae perdidit dignitatem: lignum erat in paradiso quod promissorum
a Deo praemiorum perdidit gratiam. de uirginis terrae limo homo 2
factus est: nondum enim, ut ait scriptura, supra terram pluerat.

4 Ps. 109, 1—4.

6 mittit *P* 7 ex Syon *a* || dominaueris *P* 9 et ex *a* 10 pęniteuit *P*, poenitebit *a* 11 hii *P* 12 instincto *P* 17 ne si, ut *scripsi*: ne sicut *Pa*, ne sicut, ut *Bursian*, ac si, ut *tentauit parum feliciter Oehler; alii quaedam deesse suspicati sunt* 18 commentiti *Muenter* 19 incuriosius *Bursian* 23 patientia *P* 25 pietatis *P*

hic contemptis mandatis Dei humanum genus mortalitatis laqueis
adflixit. oportebat hoc totum et reformari et corrigi et reformatio
originis debuit reformare primordia. ex uirginis terrae limo factus
Adam praeuaricatione propria promissam perdidit uitam: per
Fol. 26a. uirginem | Mariam ac spiritum sanctum Christus natus et in-
mortalitatem accepit et regnum. arbor ligni pestiferum deceptis
pabulum praebuit: lignum crucis uitam inmortali conpage resti-
tuit. contempsit Adam, oboediuit Deo Christus: sic diuina dis-
3 positione quicquid Adam perdidit Christus inuenit. nam post
multa tempora nouissimis temporum spatiis, id est nouissima
paene saeculorum ebdomade, uerbum Dei humano se miscuit cor-
pori, ut hominem liberaret, ut mortem uinceret, ut fragilitatem
humani corporis cum diuina inmortalitate coniungeret. quid enim
faceret tanta turba sanctorum? quae illis spes salutis? quod me-
ritorum praemium, si sub una eademque condicione sortis ine-
luctabilibus mortalitatis laqueis etiam ipsa obligata teneretur?
nihil Habel, nihil Enos, nihil Noe, nihil Sem, nihil Abraham,
nihil Isaac, nihil Iacob de Dei sibi misericordia ac maiestate
promitterent: irent etiam ipsi post tantum fidei meritum cum
ceteris omnibus pariter addicti et omnes Dei sanctos unum mortis
exitium exciperet nec haberet aput Deum praemium pietas, si
4 una eademque omnes condicio mortis hauriret. sed Deus Abrahae
clarius a caeli sideribus promiserat regnum. ideo ex genere Abra-
hae descendens Maria uirgo Dei concepit, ut supradictorum ho-
minum soboles inmortalis societatis uinculo iungeretur, ut sic
humanum genus per hominem pariter et deum aequata societatis
conparatione coniunctum ad inmortalitatis imperium oboedientiae
merito perueniret. quia itaque, sacratissimi imperatores, curiosis
Fol. 26b. auribus satisfecimus, reliqua persequamur, | ut uel sic polluta-
rum aurium sordes purificans possit sermo purgare.

26 Sequitur adhuc aliud symbolum, quod pro magno miserorum
hominum credulis auribus traditur: *ταῦρος δράκοντος καὶ ταύ-*

2 adfixit *probabiliter Wakefield, cf. 8, 5* laqueis implicata 3 refor-mari *P* 6 accepit *P 1. m.* recepit *P m. 2* 8 obediuit *edd.* 11 ebdo-madę *P* 20 addictis *a* 21 exitū *P* 24 concipit *Pa, em. Bursian* 25 ut *om. a*, et sic *Wowerus* 29 ut uel *a*: Ne uel *P*, anne uel *coni. Bursian, ipse malim* ut (*sine* uel); *nam uidetur in cod. uitiata lectio* ne *et uera* ut, *quae uox toties in* uel (ut) *abiit, in unum coniuncta* 32 δράκων

ϱου δϱάκων πατήϱ. aliquando nobis signa, diabole, maculati
nominis prodidisti, aliquando infame nomen propria uoce confes-
sus es: scio qui fueris, quid ausus sis: scio quid fecerit scelerum
tuorum malitiosa persuasio. hoc erat quod Euae, cum eam per-
deres, magnopere pollicebaris cum ei diceres: 'eritis quasi
dii.' tunc iam parabas tibi ac tuis templa et delubra faciebas et
uenenati oris inluuiem nefariis ceremoniis consecrabas. serpis in 2
templis et occisarum hostiarum misero pasceris sanguine, nec
uenenis tuis cruor defuit nec semiustae crematorum corporum
partes, humanarum te etiam uictimarum frequenter sanguine cru-
entasti et Latiaris templi cruore uel ara Karthaginis rabies tua et
siccarum faucium uenena nutrita sunt. tu haec faciens homini-
bus te miseris prodesse iactas, ut crudelitate tua perimas, per-
suasione decipias, pollicitatione prosternas: sic tuis prospicis,
parricida. fugite, o miseri homines, fugite et contagionem istam
quantacumque potestis celeritate deserite: draco est qui colitur,
latere non potest, proprietatem nominis sui ipse confessus est,
confessum reum poena consequitur. audite quid sanctus propheta 3
diuina instigatione denuntiet. oraculum hoc Esaiae nobis fides
tradidit, ait enim: 'in illa die superducet deus gladium
sanctum et magnum et fortem super draconem, |
serpentem magnum et tortuosum, et interficiet dra- Fol. 27a.
conem.' uoluntas Dei perfecti operis substantia est: de nece
draconis lata sententia est; quicquid Deus dixerit factum est.
morituri draconis hoc solacium est, ut exitium suum frequens
perditorum turba comitetur. si mortis eius diem quaeritis, tunc
percussus est, cum hominem deum uidit, cum Christi nobis nu-
men apparuit. post illum diem qui serpentis huius secutus fuerit 4

5 Gen. 3, 5. 20 Jes. 27, 1.

ταύϱου Wowerus; at recte monuit Bursian uitium potius Firmico quam librario adscribendum uideri

9 semiustae *Wowerus:* se inusto (*an* se musto?) *P*, se iniusto *a* 11 Latiaris *P, ut emend. Wowerus:* saciaris *a* || Kartaginis *P*, Carthaginis *a* 16 quantacunque *a* 18 pęna *P* 23 perfecti operis *nos:* perfectio operis *Pa* (perfectio operis subitanea est *Bursian*) || de nece *Bursian:* dene *P*, bene *a* 24 dixerit *P:* dixit *a* 26 diē queritis *P* (*syllaba* tis *non satis distincta*): dies quaeritur *edd.* (*ultimam syllabam non esse* tur *in codice adseuerat Lorenz*)

institutum, necesse est ut cum serpente moriatur. deos istos quos colitis ipse fincxit, ipse composuit: si pertinaces animi uestri in isto errore permanserint, ardebitis etiam uos pariter cum diis uestris, ut quicquid auctores uestri diuina animaduersione meruerunt, etiam ad uestrum exitium ex societatis consortio transferatur. mihi credite, nihil praetermisit diabolus quod hominem miserum aut debilitaret aut perderet: ideo se per omnes formas multiplici diuersitate conuertit, ideo se diuersi generis calliditate composuit, ut uariis ac multiplicibus fraudibus homines inretitos interimat.

27 Sacra sua perditus carnifex, pro nefas, per lignum semper renouari disposuit, ut, quia sciebat ita fore ut ligno crucis adfixa uita hominis perpetuae inmortalitatis conpagine stringeretur, perituros homines ex ligni imitatione deciperet. in sacris Frygiis, quae matris deum dicunt, per annos singulos arbor pinea caeditur et in media arbore simulacrum iuuenis subligatur. in Isiacis sacris de pinea arbore caeditur truncus, huius trunci media pars subtiliter excauatur: illic de segminibus factum idolum Osiridis
Fol. 27b. sepelitur. | in Proserpinae sacris caesa arbor in effigiem uirginis
2 formamque componitur et cum intra ciuitatem fuerit inlata, quadraginta noctibus plangitur, quadragesima uero nocte comburitur. sed et illa alia ligna, quae dixi, similis flamma consumit: nam etiam post annum istorum lignorum rogum flamma depascitur. errasti, miser, et uehementer errasti: nihil tibi poterit ignis iste prodesse; frustra tibi ex ista flamma blandiris, hunc ignem commentis tuis semper renouans. ignis, qui de facinoribus tuis exigit poenas, perpetua tormentorum continuatione grassa-
3 tur. diuini ac liberantis ligni ordinem disce, ut scias nulla tibi posse ratione succurri. de cataclysmo humanum genus arca lignea liberauit, Abraham ligna unici filii humeris inponit, de Aegypto recedentem dei plebem lignea uirga protexit, lignum dulcem saporem amarae myrrae fontibus reddidit, lignea uirga ex spiritali

3 errore *P corr. m. 2 ex* erro 5 ex *P:* hoc *a* 10 interimeret *Wowerus* 13 stringeretur, ideo perituros *a* 18 illic *Oehler*: illis *Pa* || seminibus *Pa, em. Wowerus* 23 istorum *Bursian:* ipsorum *Pa* 26 renouas *Pa, em. Oehler* 28 liberandis *P* 30 de Abraham *P*, deinde Abr. *a*, deo iubente Abr. *coni. Bursian* 31 recedentem populum dei plebem *a* 32 myrrhae *edd.*

petra salutaris unda profertur, et ut Amalec uinceretur, circa uirgam Moyses expansis manibus extenditur: scalae ligneae patriarcha incumbentem angelum somniat et per eandem alios ascendere, alios cernit descendere, et lex Dei arcae creditur ligneae, ut his omnibus quasi per gradus quosdam ad lignum crucis salus hominum perueniret. quapropter lignum crucis caeli sustinet machinam, terrae fundamenta conroborat, adfixos sibi homines ducit ad uitam. lignum diaboli ardet semper et moritur et ad ima tartari credentes homines cum fauillis suis ducit. illud etiam quale 4 sit ratione tractetur. arborem suam diabolus consecrans intempesta nocte arietem in caesae arboris facit radicibus | immolari. Fol. 28a. quis tibi hoc, scelerate, persuasit? unde hoc pestifera cupiditate didicisti? semperne te contra Deum summum nefaria cupiditate componis? ideo te de caelo seuerum diuinitatis iudicium caduca humilitate praecipitat, ideo tibi Dei sententia perpetua poena decernitur, quod facinoribus tuis per dies singulos nouum semper additur facinus, quod hominem Dei fraudulenta conaris persuasione decipere. uide quid sibi ludibriosus hostis inuenerit. Abrahae immolaturo filium iussu Dei aries subponitur et in uicinae arboris radicibus alligatur. liberaturus Deus summus ex 5 Aegyptiorum tyrannide plebem suam arietem nocte iussit occidi et sanguine eius postes liniri praecepit: ipsum a certo numero hominum per nocturnas epulas confici iubet et sacrificio ipsi Paschae nomen inponit. sed hoc ad imaginem futurorum prouidentia diuinae maiestatis inuenit, ut per signa uerum Pascha nobis ostenderet. ideo cum de passione domini nostri diuino spiritu iubente propheta praecaneret, ait: ‘sicut ouis ad uictimam ductus est et sicut agnus coram tondente se, sic non aperuit os suum. in humilitate iudicium eius sublatum est: natiuitatem eius quis enarrabit? quoniam auferetur a terra uita eius.’ alius etiam propheta 6 haec eadem simili respondit oraculo: ‘domine, significa mihi et cognoscam: tunc uidi meditationes eorum. ego

27 Jes. 53, 7 sq. 32 Jer. 11, 18 sq.

1 Amalech *a* 4 ligneae creditur *a* 9 fabillis *P* 19 filio *P* 25 signum *P 1 m. et a, sed* signa *in P m. 2 corr.* 28 tondentē *P* || *post* se *uidetur* mutus *deesse; cf. LXX* 30 enarrauit *Pa, em. Bursian*

sicut agnus sine malitia perductus sum ad uicti-
mam: in me cogitauerunt cogitatum dicentes: ue-
nite, mittamus lignum in panem eius et eradamus
7 a terra uitam eius.' agnum autem appellari dominum no-
Fol. 28b. strum sancta nobis reuelatione monstratur. in Apocalypsi | enim
ita inuenimus esse perscriptum: 'et *uidi* in *medio* throni
et quattuor animalium et in medio seniorum agnum
stantem quasi occisum, habentem cornua septem et
oculos septem, qui sunt septem spiritus dei missi
per orbem terrae: et uenit et accepit librum de dex-
ter*a se*dentis in throno, et cum accepisset librum,
qua*ttuor* animalia et uiginti quattuor seniores pro-
st*raue*runt se ante agnum habentes singuli aureas
*ci*tharas plenas odoramentis supplicationum, quae
sunt orationes sanctorum, et cantauerunt nouum
canticum dic*en*tes: dignus es accipere librum et
aperire signa eius, quoniam occisus es et redemisti
nos deo sanguine tuo ex omni tribu et lingua et po-
pulo et nati*one* et nos regnum deo nostro sacerdo-
8 tesque fec*isti et* re*gnabimus* super terram.' Iohannes
quoque filium Dei agni nomine appellat, ut et ipse propheticae
pollicitationi respondeat: ait enim in euangelio: 'altero die ui-
det Iohannes Iesum uenientem ad se et ait: ecce
agnus dei, *ecce* qui aufert peccata mundi.' pro salute
hominum agni istius uenerandus sanguis effunditur, *ut* sanctos
suos filius Dei profusione pretiosi sanguinis redimat, ut qui Christi
sanguine libera*ntur*, *ma*iestate prius inmortalis sanguinis con-
*secren*tur. neminem aput idola profusus sanguis munit, et ne cruor
pecudum miseros homines aut de*ci*piat aut perdat, polluit san-
guis iste, non redimit, et per uarios casus homines premit in
Fol. 29a. mortem: miseri sunt qui profusione sacrilegi sanguinis | cruen-

6 Apoc. 5, 6—10. 22 Joh. 1, 29.

3 pane *P* 6 ita] *in fol.* 28ª *et* 29ᵇ *complures litterae fere euanuerunt* 14 cytharas *P*, cytheras et pateras *coni. Bursian; habet textus graecus: κιθάρας καὶ φιάλας χρυσᾶς γεμούσας θυμιαμάτων* 15 sunt *add. Bursian*, quae erant *a* 18 tuo et omni *P* 19 nos *a:* eos *P*, *cf. Burs. ad h. l.* 28 munit *P:* iuuerit *a* 29 pecodum *P* 31 morte *P*

tantur. tauribolium quid uel criobolium scele*rata* te sanguinis
labe perfundit? lauentur itaque sordes istae quas colligis: quaere 28
fontes ingenuos, quaere puros liquores, ut illic te post multas
maculas cum spiritu sancto Christi sanguis incandidet. ut autem
*mi*seros homines ad sanam mentem reuocet plena persuasio,
maiore auctoritate opus est, ut curatis ac sanatis mentibus nul-
lum praecedentis pestilentiae uestigium relinquatur. quid itaque 2
sint idola uel quam habeant substantiam, prophetarum *ore* ac *Dei*
diuina uoce monstratum est, quae omnia special*ite*r dicend*a* sunt,
ut hoc non nostra temeritate prolatum, sed *diui*no magisterio
nobis traditum *et* caelesti *agnoscatur* uoce signatum. quae sit
substantia eorum, sapientiae ueneranda uoce monstratur, ait *enim*
in libris Salomonis: ‘omnia ido*la* nationum aestimaue-
runt deos, quibus neque oculorum usus est ad uide*n-*
dum neque nares ad percipiendum spiritum neque
aures ad audiendum neque digiti manuum ad tra-
ctandum, sed et pe*des* *eorum* pigri ad ambulandum:
homo *enim* fecit illos et *qui* spiritum *mu*tuatus est
fincxit illos: nemo *autem* sibi homo poterit domi-
num *fin*gere, cum sit enim mortalis, mortuum fingit
manibus iniqu*is*: melior est autem his quos colit,
quoniam quidem ipse *uixit*, illi numquam.’ quid am-
plius quaerimus? sapient*ia* nos diuina uoce conuenit et *quic-*
quid in arcanis Dei uiderat docuit et quod erat *salubre* mon-
strauit, | ne fragilis et caduca mortalitas in exitium suum mor- Fol. 29b.
temque properaret. hoc idem in Psalmis praemonet spiritus sanc- 3
tus: inuenimus enim in psalmo centesimo tricesimo et quarto ita
esse perscriptum: ‘idola gentium argentum et aurum,
opus manuum hominum: os habent et non loquuntur,
oculos habent et non uident, aures habent et non
audiunt, neque enim est spiritus in ore eorum: si-

13 Sap. 15, 15—17. 28 Ps. 134, 15—18.

1 tauribolum uel oribolium *a* 2 labentur *P* 8 sunt *a* || ore ac dei] ‘*ita legendae uidebantur litterae fere prorsus extinctae: id quod restituit ed. princ.* ‘oracula ac’ *in codice scriptum non fuisse apparet.*’ Bursian 12 eorum *G. Laubmann:* e... *P,* eius *edd.* 13 extimauerant *P* 19 hominum poterit dominum formare *a* 25 ne *P:* nec *a* 31 similes sunt

miles fiant illis qui faciunt ea.' si artifex, qui ad ostentationem ingenii simulacrum aut sculpsit aut fudit, diuina maledicti animaduersione percutitur, quid sperare debeat conside-
4 randum est qui quod alter uendidit deum dicit. Hieremias etiam cum praecepta Deo iubente plebi daret hac populum oratione conuenit: 'dicite autem in corde uestro: tibi oportet adorare, domine. angelus autem meus uobiscum est, ego autem exquiram animas uestras. lingua eorum polita a fabro, ipsa etiam inaurata et inargentata falsa sunt et non possunt loqui: et sicut uirgini ornatum amanti accepto auro fabricati sunt coronas supra capita deorum suorum. est autem quando subtrahent sacerdotes a diis suis aurum et argentum et erogant illud in semet ipsos; dabunt etiam ex ipso et prostitutis meretricibus, ornantque illos ut homines uestimentis, deos argenteos et aureos et ligneos.' addit etiam in sequentibus, ut omnem dubitationem trepidationis excutiat: 'supra corpus eorum et caput uolitant noctuae et hirundines et aues similiter: unde scietis quia non sunt dii: non ergo timueritis eos aurum enim quod circa se habent ad speciem, nisi aliqui exterserit aeruginem, non fulgebit: neque enim cum conflabantur sentiebant. pretio empti
Fol. 30a. sunt in quibus spiritus non est, sine pedibus | in humeris portantur.' addit etiam, ut confirmata mens fortius roboretur: 'scientes itaque ex his quia non sunt dii ne

6 ep. Hier. 5—10. 18 ib. 21—24. 26 ib. 28.

Pa, em. Bursian ex LXX, coll. Cypr. testim. III, 59 et epist. ad Fortun 1, p. 515

5 iuuente *P* 8 ego *Bursian:* lege *P*, legem *a; in contextu Graeco est: αὐτός τε ἐκζητῶν* || ab animas uestras *P*, ab animabus uestris *a* 9 a *add. Bursian* 10 uirgini hortatu amanti accepero *P, em. Bursian* 14 erogabunt *a; in Graeco est: ὑφαιρούμενοι.. καταναλοῦσι* 15 ornabuntque *a; Graecus quoque textus habet: δώσουσι δὲ.. κοσμοῦσί τε* 18 eorum *Bursian:* eius *Pa* 19 aues similiter et cattae *coni. Bursian; textus graecus habet: ἐφίπτανται νυκτερίδες, χελιδόνες καὶ τὰ ὄρνεα, ὡσαύτως δὲ καὶ οἱ αἴλουροι* 21 enim *Bursian:* eius *Pa* 22 aliquis *a* || eruginem *Pa* 23 conflabuntur sentiebunt *P, em. Bursian*

timueritis eos', et ut sacerdotum eorum miserum dedecus monstret, addit: 'in domibus eorum sacerdotes sedent habentes tunicas scissas et capita et barbas rasas, quorum capita nuda sunt: rugiunt autem clamantes contra deos suos sicut in gehenna mortui.' quod autem 5 et reges et gentes haec de ipsis pronuntiaturi sunt, is idem propheta praesaga uoce significat, ait enim: 'scietur postea quia falsa sunt gentibus uniuersis et regibus, quia manifestum est quia non sunt dii et nullum dei opus est in ipsis: regem regioni non suscitabunt neque pluuiam hominibus dabunt; iudicium quoque non discernent neque regionem liberabunt ab iniuria, quia nihil possunt: et cum inciderit in domo deorum ligneorum et inauratorum et inargentatorum ignis, sacerdotes illorum liberabuntur, ipsi autem sicut trabes in medio comburentur, regi autem et bello non resistent. quomodo existimandum est uel recipiendum quia sunt dii? neque a furibus neque a latronibus se liberabunt dii lignei et aurati et inargentati, quibus hi qui fortes sunt aurum et argentum quo operti sunt auferunt illis.' Tollite, tollite securi, 6 sacratissimi imperatores, ornamenta templorum: deos istos aut monetae ignis aut metallorum coquat flamma, donaria uniuersa ad utilitatem uestram dominiumque transferte. post excidia templorum in maius Dei estis uirtute prouecti: uicistis hostes, propagastis imperium et, ut uirtutibus uestris gloria maior accederet, mutato ac contempto temporum ordine hieme, quod nec factum est aliquando | nec fiet, tumentes ac saeuientes undas calcastis Oceani: Fol. 30b. 'sub remis uestris incogniti iam nobis paene maris unda contremuit et insperatam imperatoris faciem Britannus expauit. quid amplius uultis? uirtutibus uestris uicta elementa cesserunt. quod autem Deus iubeat idola non fieri sacrosanctae legis 7

2 ep. Hier. 30 sq. 7 ib. 50—57.

9 opus sit *a* 10 plubiam *P* 19 inaurati *malebat Burs.* 21 auferent *a* 28 calcastis Oceani sub remis uestris: incogniti *uulgo; rectius uerba distinxit Schefferus in Misc. Obseru. IX, 168* 30 brittanus *P* 31 uultis amplius *a*

scita declarant: in Exodo enim sic inuenimus esse perscriptum: 'non facietis uobis deos argenteos neque deos aureos': et rursus in eodem libro uocem Dei iubentis inuenio: 'non facies tibi idolum nec cuiusquam similitudinem.' pudorem miseris indicit spiritus sanctus, quia cupit errantes reuocare, non perdere, et ait per Esaiam: 'confundemini confusionem qui fiditis super scalptilia, qui dicitis fusilibus: uos estis dii nostri.' dat etiam legem quam consecratus populus deuota perpetuitate custodiat et ita mandat: 'dominum Deum tuum adorabis et ipsi soli seruies': et in Deuteronomio similia Dei mandata noscuntur, ait enim: 'non erunt tibi dii alii absque me': addit etiam, ut animis eorum maiestatis suae pondus insinuet: 'uidete, uidete quia ego sum et non est deus praeter me: ego interimam et uiuere faciam, percutiam et ego sanabo
8 et non est qui eripiat de manibus meis.' in Apocalypsi etiam hoc idem sancta reuelatione monstratur; ita enim scriptum est: 'et uidi alium angelum uolantem medio caelo, habentem euangelium aeternum, ut adnuntiaret super terram per omnes nationes et tribus et linguas et populos, dicentem uoce magna: metuite potius dominum et date illi claritatem, quoniam uenit hora iudicii eius, et adorate eum qui fecit caelum et terram, mare et omnia quae in eis sunt.' |
Fol. 31a. Dominus quoque noster Iesus Christus paterna legis instituta custodiens hoc idem ueneranda constitutione promulgat, ait enim: 'audi Israel: dominus deus tuus deus unus est, et diliges dominum deum tuum de toto corde tuo et de tota anima tua et de tota uirtute tua: hoc primum est, et secundum simile huic: diliges proximum tibi

2 Ex. 20, 23. 4 ib. 20, 4. 6 Jes. 42, 17. 10 Matth. 4, 10 et Luc. 4, 8. 12 Deut. 5, 7. 13 ib. 32, 39. 18 Apoc. 14, 6 sq. 27 Marc. 12, 29—31. Matth. 22, 37—40.

1 scita *P:* scripta *a* 6 confundimini *coni. Burs. ex LXX* 7 confusione *a* || scalptilia *Bursian (in adnot.):* capitalia *Pa,* sculptilia *Wowerus* 10 tuum *a, item P, sed in hoc uoc. erasum est, om. ed. Burs.* 27 deus (*ante* unus) *P s. l. sed 1 m.* 30 diligis *P*

tamquam te: in his duobus praeceptis tota lex pen-
det et prophetae.' sequitur autem hoc diuinum uenerandum- 9
que praeceptum inmortalis domini ac sancta conclusio: addit
enim, ut manifestius uiam salutis ostendat, et ita loquitur: 'haec
est autem uita aeterna, ut cognoscant te solum ue-
rum dominum et quem misisti Iesum Christum.'
Sacrorum mandatorum ordinem scitis, quid sequi, quid fugere
debeatis, ueneranda atque inmortali uoce didicistis. audite rur-
sus quod maneat contemnentes exitium, quibus illos calamitati-
bus necessitas uenerandae legis adstrincxerit: clausulam enim ue-
nerandorum mandatorum in haec uerba colligit: 'sacrificans 10
diis eradicabitur praeter domino soli.' si solum sacri-
legum hominem metuenda poena percuteret, si peccanti soli mi-
naretur seueritas legis, bene se ad sacrilegium obstinati furoris
temeritate firmaret: nunc stirpi minatur et soboli et hoc agit, ne
qua pars nequissimi seminis relinquatur, ne quod profani generis
uestigium maneat: 'sacrificans', inquit, 'diis eradicabitur.' con-
sidera quid agas, misera ac luctuosa persuasio: facinus tuum plu-
rimos | damnat, plurimos perdit et per omnem substantiam ge- Fol. 31b.
neris tui fecunda poena diuiditur. cur autem contra sacrificantes
sic saeuiat ordinatae legis auctoritas in Deuteronomio manifesta
significatione monstratur: ita enim inuenimus esse perscriptum:
'sacrificauerunt daemoniis et non Deo.' ne ad conta-
minatos ac pollutos te spiritus transferas, ne ab inferioribus speres
auxilium, ne his supplices, quibus Dei gratia imperare iam de-
bes. ecce daemon iste quem colis, cum Dei et Christi eius nomen 11
audiuerit, contremescit, et ut interrogantibus nobis respondeat,
trepidantia uerba uix colligit: adhaerens homini laceratur, uritur,
uapulat et statim de commissis sceleribus confitetur. ne hunc

4 Joh. 17, 3. 10 Exod. 22, 19. 23 Deut. 32, 17.

5 agnoscant *a* 7 fugire *P* 10 clausula *Pa*, *em. Bursian*, *nisi malis:* clausula.. colligitur 12 sacrilegiũ *P* 15 nunc etiam stirpi *a* 17 dii *P* 19 perdet *P* 23 ne *om. P*, *hic addidit Bursian*, *post* spiritus *a* 24 pullutos *P* || ab inferioribus ne *a* 25 iam imperare *a* 26 daemon iste *Bursian:* demones te *P*, daemon est *a*, *puncto post* colis *posito* || nomen *a*: nomine *P*, nomina *Bursian* 27 contremiscit *edd.* 28 uix se colligit *a*

colas, ne hunc supplices, ne prostratus huic flectas genua inter-
dicto uenerandae legis iubetur. hinc seueritas poenae, hinc ani-
maduersionis metuenda sententia, quod Dei indulgentia libertate
concessa iugum potius eligis seruitutis. non desinit Deus summus
crimen hoc salutari uoce pulsare, sed misericordia eius errantes
homines corrigere frequenti comminatione festinat. audi per
Esaiam prophetam uox diuina quid dicat: 'adorauerunt deos
quos fecerunt digiti eorum et curuatus est homo
12 et humiliatus est uir et non laxabo illis.' etiam uos,
o profani homines, iratum numen adloquitur et adhuc errores
uestros sacra conuenit uoce: ait enim in sequentibus per eundem
prophetam: 'illis fudistis libamina et illis inposui-
stis sacrificia: super haec non indignabor? dicit do-
minus.' adhuc indignationem suam salutaris Deus dilatat, seue-
Fol. 32v. ritatem | suspendit, ne uos forsitan peccare paeniteat, ne sacri-
legae uoluntatis exitium aliquo genere relinquatis. ecce in ipso
indignationis impetu moderata rursus uoce persuadet et irarum
suarum comprimit stimulos, ait enim per Hieremiam prophetam:
'nolite ambulare post deos alienos ut seruiatis eis,
et ne adoraueritis, ne incitetis me in operibus ma-
13 nuum uestrarum ad disperdendos uos.' quid sic ad sa-
crilegium pronus aures tuas obstruis? quid sic obstinati furoris
ardore in exitium tuum mortemque festinas? liberum te Deus
fecit, in tua manu est ut aut uiuas aut pereas. quid te per ab-
rupta praecipitas? in lubrico itinere constitutus et in ipso lapsu
positus titubantia aliquando suspende uestigia. ecce sententia
promitur, ecce poena decernitur: diu criminibus tuis pepercit
diuina moderatio, diu facinus tuum cum dissimulatione respexit:
peruenis ad illud anceps ubi spes, ubi uota deficiunt. et ut mani-
festius instruaris, animaduersionis exitium disce. super hac re in

7 Jes. 2, 8 sq. 12 ib. 57, 6. 19 Jer. 25, 6.

1 hunc *P*: huic *a*; *cf. Burs. ad Sen. rhet. p. 61, 22* 2 iuberis *a* || seueritas poenae *Bursian*: seueritas pęna *P*, seueritatis poena *a* 3 metuenda *nos*: metu metuenda *Pa*, *cf. ad Minuc. Fel. 20, 3* || sententia, Quid *a* 5 misericordiae *P* 9 Et iam uos *edd.* 14 seueritate *P* 15 ne — ne *P*: num — num *Bursian*: si — ut *a*; *noluimus lectionem codicis, cum uera esse possit, repudiare* 21 sic — sic *P*: hic — hic *a* 23 ardere *P* 27 depromitur *a*

Apocalypsi totus ordo responsi est, ita enim scriptum est: ʽsi quis adorat bestiam et imaginem eius et accipit notam in fronte sua et in manu, bibet et ipse de uino irae dei, mixto in poculo irae eius, et punietur igne et sulphure sub oculis agni, et fumus de tormentis eorum in saecula saeculorum ascendet, nec habebunt requiem die ac nocte quicumque adorant bestiam et imaginem eius.ʼ

Sed et uobis, sacratissimi imperatores, ad uindicandum et pu- 29
niendum hoc malum necessitas imperatur | et hoc uobis Dei Fol. 32b.
summi lege praecipitur, ut seueritas uestra idololatriae facinus omnifariam persequatur. audite et commendate sanctis sensibus uestris, quid de isto facinore Deus iubeat. in Deuteronomio lex ista perscripta est, ait enim: ʽquodsi rogauerit te frater tuus aut filius tuus aut uxor tua, quae est in sinu tuo, aut amicus tuus, qui est aequalis animae tuae, latenter dicens: eamus et seruiamus diis aliis, diis gentium, non consenties ei et non exaudies eum et non parcet oculus tuus super eum et non celabis eum: adnuntians adnuntiabis de illo: manus tua erit super eum in primis interficere eum et manus omnis populi postremo, et lapidabunt eum et morietur,
quoniam quaesiuit auertere te a domino tuo.ʼ nec filio 2
iubet parci nec fratri et per amata coniugis membra gladium uindicem ducit: amicum quoque sublimi seueritate persequitur et ad discerpenda sacrilegorum corpora omnis populus armatur: integris etiam ciuitatibus, si in isto fuerint facinore deprehensae, decernuntur excidia. et ut hoc prouidentia uestra manifestius discat, constitutae legis sententiam proferam. in eodem libro integris ciuitatibus poenam dominus hac uoce constituit, ait enim: ʽaut si audieris in una ex ciuitatibus, quas dominus

1 Apoc. 14, 9—11. 14 Deut. 13, 6—11. 31 ib. 13, 13—19.

2 accipit *a*: accepit *P* 3 uota *a* || bibit *P* 4 mixta *P* || puniet *a* 5 sulphore *P* 11 idolatrię *P* 17 diis (*ante* aliis) *om. a* 19 parcat *Pa*, *em. Bursian* || celebis *P* 22 postremo et *Bursian*: remouent *P*, deinceps *a*; *LXX*: *καὶ ἡ χεὶρ παντὸς τοῦ λαοῦ ἐπ' ἐσχάτῳ καὶ λιθοβολήσουσιν αὐτὸν etc.* 23 abertere *P* 29 integris *Bursian*: in integris *Pa*

Deus tuus dat tibi inhabitare illic, dicentes: eamus
et seruiamus diis aliis, quos non nostis: interficiens
necabis omnes quiqui sunt in ciuitate caede gladii
et incendes ciuitatem igni et erit sine habitaculo,
non aedificabitur in aeternum, ut auertatur domi-
Fol. 33a. nus ab indignatione irae suae: | et dabit tibi miseri-
cordiam et miserebitur tui et multiplicabit te, si
exaudieris uocem domini Dei tui et obseruaueris
3 praecepta eius.' misericordiae suae uobis, sacratissimi impe-
ratores, Deus summus praemia pollicetur et amplificationis ma-
ximae augmenta decernit: facite itaque quod iubet, complete
quod praecipit. auspicia uestra maioribus cumulata sunt donis:
in initio fidei positi diuini fauoris incrementa sensistis: numquam
uos manus Dei ueneranda deseruit, numquam uobis laborantibus
denegauit auxilium: strati sunt aduersantium cunei et rebellantia
ante conspectum uestrum semper arma ceciderunt, missi sunt
superbi sub iugum populi et Persica uota conlapsa sunt nec stare
diu contra uos potuit malis suis onerata crudelitas. Dei uirtutem
utrique diuerso sensistis euentu: uobis caelestis uictoriae corona
4 conlata est, felicitate uestra nostra releuantur incommoda. haec
uobis Deus summus, sacratissimi imperatores, pro fide uestra
reddidit praemia, his uos interim remuneratos insignibus ad ar-
cana uenerandae legis inuitat. pura mente, deuota conscientia,
incorrupto animo clementia uestra caelum semper aspiciat, a Deo
semper expectet auxilium, Christi uenerandum numen imploret
et pro salute orbis terrarum ac uestra salutari Deo spiritales
offerat uictimas. sic uobis feliciter cuncta prouenient, uictoriae,
opulentia, pax, copia, sanitas et triumphi, ut diuina maiestate
prouecti orbem terrae felici gubernetis imperio.

3 negabis *P* || qui sunt *a* 4 habitatore *a* 5 ut abertatur *P*, et auertetur *a* 12 comulata *P* 13 in *addidit Bursian* || positae *a* 15 reuellantia *P* 18 potuit *P m. 1:* poterit *P m. 2 et a* || onerata *scripsi:* ornata *P*, armata *a* 20 est *Bursian:* et *Pa* || incommodo *P* 25 numen *P corr. ex* nomen 26 spirituales *a* 29 protecti *a, cf. p. 125, 25* || *sequitur in P subscriptio:* IULII FIRMICI MATERNI Ū C̄ DE ERRORE PROFANARŪ RELIGIONŪ EXPLICIT.

I. INDEX SCRIPTORVM.

II. INDEX NOMINVM ET RERVM.

III. INDEX VERBORVM ET LOCVTIONVM.

